

Nordisk Netværk
for Editionsfilologer

Skrifter. 10

Nordisk Netværk for Editionsfilologer. Skrifter
ISSN 1601-1562

1. Vid texternas vägskäl. Textkritiska uppsatser, red. av Lars Burman & Barbro Ståhle Sjönell. Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet 1999. ISBN 91-7230-087-6
2. Megen viden i forskellige hoveder. Om kommentering af nordiske klassikere, red. af Johnny Kondrup & Karsten Kynde. København: C.A. Reitzels Forlag 2000. ISBN 87-7876-200-6
3. Bok og skjerm. Forholdet mellom bokbasert og digitalt basert tekstutgivelse, red. av Jon Gunnar Jørgensen, Espen S. Ore & Vigdis Ystad. Oslo: Fagbokforlaget 2001. ISBN 82-7322-171-7
4. Text och tradition. Om textedering och kanonbildning, red. av Lars Burman & Barbro Ståhle Sjönell. Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet 2002. ISBN 91-7230-107-4
5. Varianter och bibliografisk beskrivning, red. av Pia Forssell & Rainer Knapas. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2003. ISBN 951-583-102-4
6. Læsemåder. Udgavetyper og målgrupper, red. af Per Dahl, Johnny Kondrup & Karsten Kynde. København: C.A. Reitzels Forlag 2005. ISBN 87-7876-447-5
7. Filologi og hermeneutikk, red. av Odd Einar Haugen, Christian Janss & Tone Modalsli. Oslo: Solum Forlag 2007. ISBN 978-82-560-1576-4
8. Bokens materialitet. Bokhistoria och bibliografi, red. av Mats Malm, Barbro Ståhle Sjönell & Petra Söderlund. Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet 2009. ISBN 978-91-7230-149-8
9. Digitala och tryckta utgåvor. Erfarenheter, planering och teknik i förändring, red. av Pia Forssell & Carola Herberts. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2011. ISBN 978-951-583-228-3
10. Editionshistorie, red. af Johnny Kondrup & Klaus Nielsen. København: Museum Tusculanums Forlag 2014. ISBN 978-87-635-4243-2

Nordisk Netværk for Editionsfilologer. Skrifter. 10

Editionshistorie

Bidrag til en konference afholdt af
Nordisk Netværk for Editionsfilologer og
Dansk Editionshistorie
30. september - 2. oktober 2011

Redigeret af Johnny Kondrup & Klaus Nielsen

Museum Tusculanums Forlag
København 2014

Nordisk Netværk for Editionsfilologer
<http://www.nnedit.org>

© Forfatterne

ISBN 978-87-635-4243-2

ISSN 1601-1562

Bogen er sat med 11 punkt Minion og trykt på Munken Pure 120 gram
Sats og tryk: Clemenstrykkeriet A/S, Aarhus

Printed in Denmark 2014

Abstract

Editionshistorie, red. af Johnny Kondrup & Klaus Nielsen (*History of Editing*, ed. by Johnny Kondrup & Klaus Nielsen), Nordisk Netværk for Editionsfilologer. Skrifter. 10, 264 pp., Copenhagen: Museum Tusculanum Press, 2014. ISBN 978-87-635-4243-2.

The present volume consists of nine papers presented at a conference arranged by the Nordic Network for Textual Critics (Nordisk Netværk for Editionsfilologer) at Sandbjerg Manor in Denmark from 30 September to 2 October 2011.

In the first article, Bodo Plachta claims that, despite national differences, the methodology of European textual scholarship rests on a common foothold. This commonality is based on the methods of Karl Lachmann and his requirements of critical editing, which were exported from Germany to the rest of the Western world at the close of the 19th century. Subsequently, by distancing themselves from Lachmann, the national philologies were modernised and differentiated. In the second article, Rainer Knapas pursues the triumphal progress of the primary source editions of the 19th century – with *Monumenta Germaniae Historica* as point of departure. These editions spread throughout all of Europe and Russia, where they became the building blocks for a growing national consciousness. In the third article, Laura Skouwig applies the perspective of the history of editing to her own field of library history. Focusing on the internal practices of libraries concerning their collections, Skouwig describes three central junctures: the bibliographic management of books (the library of Alexandria, c. 280 BC), the classification of their quantity (c. 1500), and the library as repository and laboratory (17th and 18th centuries). In the fourth article, Paula Henrikson lifts the history of editing out of the academic context by focusing on the creative potentials of scholarly editing and its interaction with imaginative literature. Examples are drawn from the Romantic period with its many fictitious editions (with authors posing as editors) and the obsession with authors' surviving manuscripts. In the fifth article, Krista S.G. Rasmussen takes the history of editing into the digital age. She discusses how digital scholarly editions have transformed the *reader* into a *user* (of a database and an infrastructure) and possibly into a *contributor* (to a dynamic knowledge site). In the sixth article, Ståle Dingstad criticises the fact that traditional literary history does not pay heed to variants. In addition, Dingstad presents thoughts on how a bibliographical awareness can vitalise literary scholarship. In the seventh article, Aasta M.B. Bjørkøy presents a series of concrete examples of variants in works by Norwegian authors in the 20th century. The focus here is on standard reading editions and how variants have affected the interpretation of these works. In the eighth article, Maja Bäckvall uses a particular Edda manuscript from the 14th century – Codex Upsaliensis – as a prism through which the history of editing is viewed. Bäckvall demonstrates how different schools or paradigms within textual scholarship have affected the critical assessment of the manuscript. In the last article, Gunnar Sivertsen takes up a piece of contemporary history, namely the current status or ranking of scholarly editions in relation to bibliometrics – a system that increasingly determines research funding in an academic world which has become highly competitive.

Indhold

Forord	7
<i>Bodo Plachta</i>	
Hvor international er editionsvidenskaben?	
Et blik på dens historie	15
<i>Rainer Knapas</i>	
Nationalstatens monumenta – källutgåvorna	42
<i>Laura Skouvig</i>	
Bibliotekshistorie i et editionshistorisk perspektiv.	
Konturer af biblioteket	68
<i>Paula Henrikson</i>	
Mellan skrivbordet och bokhyllan.	
Editionen, historien och kreativiteten i ett	
textkritiskt brytningskede	97
<i>Krista Stinne Greve Rasmussen</i>	
Læserens rolle ved overgangen fra bogtryk	
til elektronisk udgivelse	130
<i>Ståle Dingstad</i>	
Edisjonshistorie.	
En grenseoppgang med eksempler fra norsk litteratur	162

<i>Aasta Marie Bjorvand Bjorkøy</i>	
Norsk teksthistorie 1900–2000. En presentasjon	187
<i>Maja Bäckvall</i>	
Uppsalaeddans editionshistoria	224
<i>Gunnar Sivertsen</i>	
Edisjonsfilologi og forskningsmåling	240
Bidragydere	254
Personregister	258

Artiklerne i dette bind har været underkastet anonym fagfællebedømmelse (peer review).

Forord

Editionshistorie er et nyt forskningsfelt, ikke blot i nordisk perspektiv. Det er opstået i årene efter 2000 med initiativer både i Holland, Tyskland og Skandinavien. Mest markant er skriftserien *Bausteine zur Geschichte der Edition*, som siden 2005 redigeres af Bodo Plachta og Rüdiger Nutt-Kofoth. Hidtil er der udkommet fire bind i serien, og det fjerde (2013) præsenterer skandinavisk editionshistorie for et tysktalende publikum: *Geschichte der Edition in Skandinavien*. Bindet er redigeret af Paula Henrikson og Christian Janss, der begge indgår i Nordisk Netværk for Editionsfilologers planlægningsgruppe, ligesom der blandt bidragyderne ses flere af gruppens nuværende og tidligere medlemmer. I Sverige skriver Paula Henrikson siden 2006 på en afhandling om svensk editionshistorie i tidsrummet 1767-1907. I Norge arbejder Ståle Dingstad og Aasta Marie Bjorvand Bjørkøy siden 2010 på en *Norsk edisjonshistorie 1800-2000*. I Danmark har editionshistorien fået sit flagskib med det tværfaglige projekt *Dansk Editionshistorie*, der efter flere års forberedelse fik finansiering fra Velux Fonden og Københavns Universitet i 2010. Projektet ledes af Johnny Kondrup, der også sidder i NNE's planlægningsgruppe, og opstod til dels som en følge af det danske samarbejde omkring bidragene til *Geschichte der Edition in Skandinavien*. Der er altså tætte bånd mellem Netværket og den nye, editionshistoriske forskning. Da det blev besluttet, at Netværkets konference i 2011 skulle handle om editionshistorie, var det derfor naturligt at lade den foregå i et samarbejde med projektet *Dansk Editionshistorie*.

Der kan tænkes flere grunde til, at der simultant opstår en interesse for editionshistorie forskellige steder i Europa efter år 2000. En forudsætning er utvivlsomt det ‘teoretiske opsving’, som i de sidste årtier af 1900-tallet skete inden for editionsfilologien og forvandlede et underordnet, formentlig teorifrit redskabsfag til en metodisk og teoretisk selvbevidst videnskab. Udviklingen var mest markant i Tyskland, men sporedes også i England, USA, Frankrig og – bl.a. med stiftelsen af NNE – i Norden.

En anden forudsætning ligger formentlig i det globalt omfattende skift fra bogtrykte medier til digitale, som er i gang siden 1990’erne. Det er et skift, som har direkte implikationer for den videnskabelige udgivervirksomhed. De digitale medier tvinger udgiveren til fornyet refleksion over sit materiales karakter, sine egne arbejdsprocesser og sine modtageres behov. Medieskiftet giver anledning til at stille spørgsmål, der ikke er blevet stillet – og måske ikke har kunnet stilles – under bogens århundredelange hegemoni, fordi man ikke har haft et alternativt synspunkt, hvorfra bogmediet har kunnet anskues på tilstrækkelig afstand. Lyset fra disse spørgsmål falder naturligt bagud over de foregående århundreders udgiverspraksis.

En tredje forudsætning for editionshistoriens opkomst kan søges i den forandring af de europæiske nationalstaters betydning, som sker med udviklingen af den europæiske union og – i bredere perspektiv – globaliseringen af information og økonomi. De editionsfilologiske traditioner, som har behersket 1900-tallet, blev langt hen udviklet sammen med de nationale stater i begyndelsen af 1800-tallet – og i nogen grad som forsvar for den nationalstatslige idé om en enhed af sprog, litteratur, kultur, folk og stat. Det er bl.a. denne sammenhæng mellem nationalismen og videnskabelig udgivervirksomhed, der belyses i de seneste års editionshistorie, og det kan formentlig ske nu, fordi nationalismen er under pres.

I dette bind fremlægges de foredrag, som blev holdt på NNE's konference i 2011, i redigeret og – for de flestes vedkommende – udvidet form.

I bogens første artikel fastslår Bodo Plachta, at editionshistoriens opgave ikke er at beskrive den kritiske udgivervirksomheds succeshistorie, ej heller at hævde editionsfilologien som kernen i de nationale filologier og en række andre videnskaber. Opgaven er snarere gennem kritisk selvransagelse at undersøge, hvordan editionsfilologien faktisk holder sammen på disse nationalfilologier og øvrige videnskaber; hvorvidt der findes en fælles selvforståelse, et fælles fundament i den metodologiske tænkning. Disse spørgsmål må efter Plachtas opfattelse besvares på et overnationalt niveau. Derfor kaster han et blik ud over editionsfilologien i Europa og USA, idet han spørger, hvad der forbinder tilsyneladende forskellige traditioner som den germanske editionsvidenskab, den angelsaksiske copy-text-teori og den franske genetiske kritik. Han finder et fælles fundament i Karl Lachmanns metode og hans krav til videnskabelig udgivelse, som fra den germanske editionsvidenskab blev eksporteret til hele den vestlige verden i slutningen af 1800-tallet, og som der overalt er blevet gjort op med i løbet af 1900-tallet – mere eller mindre heftigt og med forskellige resultater. Netop i opgøret med Lachmann er de nationale editionsfilologier blevet moderniseret og differentieret.

Rainer Knapas' bidrag om 1800-tallets udgivelse af historiske kilder – herunder også den nyopdagede folkedigtning – har ligesom Bodo Plachtas et bredt, internationalt perspektiv. Med udgangspunkt i den mønsterdannende tyske *Monumenta Germaniae Historica* folges kildeudgaverne sejrsgang gennem Frankrig og England, Skandinavien og Finland, Rusland, de baltiske lande og Tjekkiet. Overalt ses udgaverne at fungere som byggestene for en nationalbevidsthed, der – afhængigt af situation og afsender – kan understøtte eller tværtimod undergrave de eksisterende magtforhold. I ekstreme tilfælde opfindes der ligefrem historiske kilder for at legitimere et krav om en befolkningsgruppens sproglige og kultu-

relle rettigheder eller om national selvstændighed. I de skandinaviske lande konstateres der en vis spænding mellem udgivelser, især af den norrøne litteratur, som kunne understøtte en skandinavistisk fællesfølelse, og de nationalt orienterede udgivelser af folkedigtning og historiske kilder. Men en pointe i artiklen er, at dette store udgavemateriale endnu kun i ringe grad er undersøgt editionshistorisk.

Laura Skouvig anlægger i sit bidrag et editionshistorisk perspektiv på sit eget fag, bibliotekshistorien. Perspektivet er bestemt af de samlinger, som har leveret materiale til udgivelser, dog ikke af deres konkrete brug til dette formål, men af bibliotekernes indre arbejde med samlingerne, drevet af deres behov for kontrol, orden og systematik. Med udgangspunkt i Alexandria-biblioteket (ca. 280 f. Kr.) beskrives først den bibliografiske praksis, dvs. håndteringen af bøgerne som genstande og som redskaber for bl.a. tekstkritiske studier. Med opfindelsen af trykpressen som omdrejningspunkt beskrives dernæst klassifikationen af bøgernes mængder, og endelig beskrives med tyngdepunkt i 1600- og 1700-tallet bibliotekets rolle, dels som repositorium for værker (udgaver), dels som laboratorium for forskning med bogen som redskab.

I Paula Henriksons bidrag anskues editionsfilologien under en bredere kulturel horisont, idet der lægges vægt på dens kreative potentiale. Derved løses også editionshistorien ud af den blot videnskabshistoriske kontekst, og det bliver synligt, hvordan udgiverkunstens prioriteringer og redskaber gennem tiden indgår i frugtbar vekselvirkning med skønlitteraturen. Den nyskrevne litteratur og udgivervirksomheden fremstår som to sider af samme boglige kultur, fx i den romantiske periodes mange udgiverfiktioner og i feticheringen af digternes efterladte manuskripter. Disse fænomener kan ses som udslag af det historiserende editionsfilologiske paradigme, der sætter sig igennem i de første årtier af 1800-tallet, og som afløser et klassicistisk (i svensk sammenhæng: gustaviansk) paradigme.

Med Krista Stinne Greve Rasmussens artikel bringes editionshistorien ind i de digitale udgavers tidsalder. Artiklen beskriver et

delprojekt under *Dansk Editionshistorie*, som undersøger læserens nye roller i den elektroniske mediesituation. De seneste årtiers digitale tekstkritiske udgivelse afdækkes ud fra en sondring mellem tre typiske modtagerroller: *læseren*, for hvem udgaven repræsenterer det pågældende værk og tilbyder de nødvendige funktioner til at læse det; *brugeren*, for hvem udgaven repræsenterer en database og en infrastruktur, der kan føre ind i værket ad nye veje; og til sidst *bidragyderen*, for hvem udgaven repræsenterer en interaktiv *videns-side*, som han eller hun selv kan supplere og være med til at skabe. Artiklen demonstrerer, hvordan disse vilkår stiller nye krav til både læsere og filologer.

Ståle Dingstad og Aasta Marie Bjorvand Bjørkøys artikler er indbyrdes forbundne. De beskriver hver sin halvdel af projektet *Norsk edisjonshistorie 1800-2000*, hvor Dingstad arbejder inden for det første århundrede og Bjørkøy inden for det andet. I denne norske variant har editionshistorien i højere grad fået et litteratur-videnskabeligt sigte, idet der ikke kun fokuseres på de videnskabelige udgivelser, men på alle typer af udgaver. Editionshistorie bliver således en slags tekstkritisk litteraturhistorie, og blikket rettes mod enkeltværker eller forfatterskaber i et forsøg på at afdække særligt interessante transformationer i et receptions- og virkningshistorisk perspektiv. Dingstad retter i sin artikel en kritik mod den gængse litteraturhistorie, der ikke tager hensyn til varianter mellem et værks forskellige manifestationer, og giver en række bud på, hvordan en editionshistorisk bevidsthed kan bidrage til at ændre den måde, hvorpå vi bedriver litterarforskning.

I Bjørkøys artikel bliver forbindelsen mellem editionshistorie og litterarforskning udforsket yderligere ved hjælp af en række konkrete analyseeksempler fra værker af Olav Duun, Tarjei Vesaas, Thorbjørn Egner, Olav H. Hauge og Gunvor Hofmo. Bjørkøy undersøger, hvordan variansen mellem forskellige udgaver af en række værker nødvendigvis må påvirke fortolkningen af dem – og giver eksempler fra forskningen på, hvordan denne påvirkning har fundet sted. Editionshistorien (eller ’teksthistorien’ i Bjørkøys ter-

minologi) bliver således fremhævet som et uundværligt redskab i ethvert arbejde med litteratur.

Med Maja Bäckwalls artikel er vi tilbage i de videnskabelige editioners historie, der til gengæld forfølges med et enkelt middelalderhåndskrift som prisme: den såkaldte Uppsalaedda (*Codex Upsaliensis*), som er det ældste bevarede eddahåndskrift – fra begyndelsen af 1300-tallet – og en af hovedkilderne til Snorri Sturlusons *Edda*. Trods sin høje alder har håndskriften været marginaliseret i forskningen, især under det ‘tekstkritiske’ paradigme (fra og med Rasmus Rasks udgave 1818), der ønskede at nå så tæt som muligt på den tabte original. Selv i udgaver, der rummede hele Uppsalaeddaens tekst, lå fokus indtil for nylig på arketypen. Men med de seneste årtiers interesse for materialfilologien er det blevet anderledes, og ikke blot er håndskriften blevet udgivet i sin egen ret, men vurderingen af de ældste, før-kritiske udgaver fra 1600- og 1700-tallet er blevet mere positiv.

Bogen afrundes med Gunnar Sivertssens artikel om editionsfilologi og forskningsmåling. Ligger emnet end i udkanten af konferencens fokus, så præsenterer artiklen dog en art samtidshistorie for den videnskabelige udgave. Sivertsen redegør for dens status i forhold til andre videnskabelige publikationer, til universiteternes forskningsregistrering og i sidste instans til fordelingen af midler i en stadig mere konkurrencepræget forskningsverden. Hvor videnskabelige udgaver hidtil har haft svært ved at gøre sig gældende i forskningsmålingen, *bibliometrien*, tegner en række fælles nordiske indsatser gennem de seneste år lovende for editionsfilologiens fremtid, hvad angår videnskabelig og finansiell anerkendelse.

Nordisk Netværk for Editionsfilologer, som blev dannet i 1995, har arrangeret faglige konferencer siden 1996. I de første otte år blev der afholdt én konference om året, mens rytmen efter 2003 har været én hvert andet år. Det er indtil nu blevet til følgende 13 konferencer:

- 1996: Edb-teknikkens muligheder for editionsfilologien; Schæffer-gården, København
- 1997: Brev- og dagbogsudgaver; Lysebu, Oslo
- 1998: Valget af grundtekst; Börssalen, Stockholm
- 1999: Realkommentering; Schæffergården, København
- 2000: Forholdet mellem bogudgaver og elektroniske udgaver; Det Norske Videnskaps-Akademi, Oslo
- 2001: Tekst og tradition – om tekstudgivelse og kanondannelse; Lidingö, Stockholm
- 2002: Varia – om variantapparat og bibliografisk beskrivelse; Hanaholmen, Helsingfors
- 2003: Udgavetyper og målgrupper; Sandbjerg gods, Sønderborg
- 2005: Hermeneutik og filologi; Voksenkollen, Oslo
- 2007: Bogens materialitet; Carolina rediviva og Museum Gustavianum, Uppsala
- 2009: Trykte og elektroniske udgaver – erfaringer, planlægning og teknik i forandring; Villa Gyllenberg og Fiskartorpet, Helsingfors
- 2011: Editionshistorie og editionsfilologiens faglige status; Sandbjerg gods, Sønderborg
- 2013: Censur og editionsfilologi; Lysebu, Oslo

Fra og med den tredje konference er foredragene – ofte i stærkt omarbejdet og udvidet form – blevet udgivet i Netværkets egen skriftserie. Med nærværende titel runder skriftserien sit tiende bind. En liste over titlerne på de foregående ni bind kan findes på side 2, over for titelbladet. Bind 11 med foredragene fra konferencen i Oslo 2013 er nu under forberedelse.

Tilsammen har de første ti bind i NNE's skriftserie tilvejebragt et ca. 2.100 sider omfattende bibliotek af editionsfilologisk fagliteratur på de nordiske sprog. Det vides, at indholdet bruges flittigt, bl.a. som kursuslitteratur ved universitetsundervisning i editionsfilologi. Derfor føles det både som en pligt og som en glæde at holde serien ved lige.

FORORD

Siden bind 9 (2011) er artiklerne i NNE's skriftserie blevet anonymt fagfællebedømt, således også bidragene i dette bind. Redaktørerne ønsker at takke de nordiske kolleger, der har fungeret som fagfællebedømmere, men som ellers i sagens natur må forblive unævnt.

Konferencen i 2011, som fandt sted på Sandbjerg gods i Sønderjylland den 30. september - 2. oktober, var arrangeret af Per Dahl, Aarhus Universitet, og Johnny Kondrup, Københavns Universitet. Per Dahl deltog også i de første faser af dette binds redaktionsproces, men måtte derefter, tvunget af andre forpligtelser, overlade sin del af arbejdet til Klaus Nielsen, der er udgaveleder på *Grundtvigs Værker* ved Aarhus Universitet. Redaktørerne ønsker at takke Per Dahl for hans indsats, både som konferencearrangør og som forberedende redaktør, herunder for oversættelsen af Bodo Plachtas bidrag til dansk.

Konferencen blev som nævnt til i et samarbejde mellem NNE og forskningsprojektet *Dansk Editionshistorie*. Adskillige af projektets medarbejdere deltog, og projektet ydede et bidrag til konferencens økonomi. Det samme gjorde Aarhus Universitet og Letterstedtska föreningen. Vi takker varmt for denne støtte. Ligeledes takker vi for det bidrag til artiklernes publicering, der er ydet af *Dansk Editionshistorie* og dermed af Velux Fonden og Københavns Universitet.

København i april 2014

Johnny Kondrup

Klaus Nielsen

Hvor international er editionsvidenskaben?

Et blik på dens historie

Bodo Plachta

Indledning

I den historiske del af værket *Zur Farbenlehre* noterer Goethe i 1810: »Individets konflikt med den umiddelbare erfaring og den formidlede overlevering er egentlig videnskabernes historie.«¹ Historisk erfaring og erkendelse næres ifølge optegnelsen af to modsatrettede perspektiver, der dog gensidigt betinger hinanden. På den ene side orienterer de sig i forhold til det forgangnes autoritet, på den anden side i forhold til den umiddelbare erfaring af det nærværende.² Begge erfaringer bliver produktive i den lærde fremstilling og i den historiske fortælling, der som genrer er forudbestemt til at sammenkoble kendsgerninger og deres virkninger for på den måde at kunne uddrage kendsgerningernes betydning. Goethes historiesyn gik altid ud fra modsætningspar for på den ene side at relativere det forhold, at historie skulle være en regelret følge af fremskridt, og for på den anden side at understrege, i hvilket omfang historiefremstillinger er indlejret i »perspektiviske brydninger« af allehåndse slags.³ Tilsvarende processer kan iagttages i den germanistiske editions

1. Goethe 1947 ff., afdeling 1, *Texte*, bd. 6 (bearbeitet von Dorothea Kuhn, 1957), s. 87.

2. Koselleck 1993, s. 33.

3. Koselleck 1993, s. 33, note 2.

historie, og Goetheudgaverne er i den sammenhæng et indflydelsesrigt paradigme.

Goetheudgavernes historie, både i digterens egen levetid og efter hans død, hænger tæt sammen med den historiske udvikling af disciplinen editionsfilologi.⁴ Allerede som udgiver af sine egne værker – og jeg tænker her naturligvis først og fremmest på ’Ausgabe letzter Hand’ – gav Goethe et bevis på den indsigt, at udgaver helt afgørende præges af deres udgivere. Når Goethe betegnede udarbejdelsen af en udgave som et »besværligt foretagende«, så afspejler det den erfaring, at tekstkritikkens filologiske traditioner kan komme i modstrid med den hensigt at dokumentere, hvordan forfatterens litterære udvikling har bevæget sig fremad.⁵ Hvad der bestemmer en udgaves design og dens virkning, er først og fremmest grundlæggende overvejelser – i Goethes tilfælde drejer det sig om den genremæssige inddeling af de værkudgaver, der udkom i hans egen levetid, og om den seneste revision som editionsgrundlag – men også meget individuelle beslutninger angående layout, typografi og paratekster. Naturligvis gælder det også åbenlyse detaljer som tydning af vanskelige steder i manuskripterne, rettelse af fejl eller beslutning for eller imod en historisk ortografi og interpunktion. Men alle disse elementer og aspekter eksisterer ikke i et tomrum; de er bestemt af kontekster, som ikke uden videre lader sig rekonstruere, af vanemæssig praksis eller af innovationspres. Dobbeltudgaver, sådan som de i dag foreligger for mange forfatteres vedkommende – og ikke altid så spektakulært og kontroversielt som i Shakespeares, Hölderlins, Kafkas, Prousts eller Joyces tilfælde – gør det tilmed tydeligt, i hvilket omfang perspektiver og resultater er bestemt af litteraturteoretiske, ja endog poetiske og æstetiske præmisser. De gør det ydermere tydeligt, i hvilket omfang de distancerer sig fra tidlige udgaver, dvs. fra editionshistorien. For så vidt udgjorde de ’konflikter’, som for generationer af udgivere

4. Nutt-Kofoth 2005a, s. 95.

5. Plachta 2004.

var på spil mellem »den formidlede overlevering« og deres egen erfaring, aldrig et formål i sig selv; de var snarere afhængige af teoretiske, historiske og kulturelle udviklinger, som vi i dag forsøger at komme på sporet af gennem en videnskabshistorisk rekonstruktion.

Det videnskabshistoriske blik på editionsvidenskaben stammer fra den allernyeste tid.⁶ Det har ikke blot til hensigt at påvise den kritiske udgivervirksomheds succeshistorie ved at beskrive 'state of the art' og således vise det videnskabspolitiske flag. Det drejer sig heller ikke i første række om at understrege, at udgivelsesvirksomheden er »kernedisciplinen« i germanistikken og andre filologier, i filosofien, i musikvidenskaben eller historievidenskaben, og at den allerede for længst har emanciperet sig fra at være en hjælpevidenskab til en disciplin med sin egen historie og infrastruktur.⁷ Det drejer sig i højere grad om gennem en kritisk selvransagelse og ud fra forskellige perspektiver at kontekstualisere den editionsvidenskabelige metodepluralisme og de mangfoldige praktiske løsningsforsøg for herigennem at forstå, hvordan editionsvidenskaben udøver sin bemærkelsesværdige evne til at holde sammen på de filologiske områder. Det gør den jo, skønt der igen og igen er blevet taget forbehold over for udgivernes virksomhed – måske mest meningsfuldt i mistanken om, at de sådan set kun producerede 'udgaver for udgivere'. Videre rejses spørgsmålene, om der i editionsvidenskaben selv findes en fælles selvforståelse, om der findes standarder og et fundament i den metodologiske tænkning, hvordan diskursen fungerer, og i hvilken udstrækning samfundsmæssige og institutionelle rammebetegnelser gør deres indflydelse gældende. Disse spørgsmål kan i dag ikke længere meningsfuldt besvares i nationalt perspektiv, for editionsvidenskaben er for længst forbundet i internationale netværk. Dermed følger nødvendigvis spørgsmålet, om editions-

6. Jf. serien *Bausteine zur Geschichte der Edition* (redigeret af Rüdiger Nutt-Kofoth & Bodo Plachta), Tübingen 2005 ff.

7. Strohschneider & Vollhardt 2002, s. 100.

videnskaben overhovedet findes, eller om vi ikke snarere må tale om forskellige editionsvidenskaber, afhængige af nationale traditioner. Alene fagbetegnelser som 'editionsvidenskab', 'editionsfilologi', 'udgivervirksomhed', 'scholarly editing' og 'critique génétique' med deres respektive indhold synes snarere at tyde på selvstændighed og konkurrence end på fælles rødder og berøringspunkter.

Tyskland og Lachmann

I en kort artikel krævede Karl Lachmann i 1845 med henblik på at forbedre udgivelsen af Horats' oder, at tekstkritikken, »omsider måtte modnes til en velovervejet kunstudøvelse« for at nå »en vis grad af sikkerhed med hensyn til det overleverede«.⁸ I artiklens videre forløb går Lachmann – »tekstkritikkens konge«, som han med både tilslutning og afvisning bliver kaldt⁹ – på sin sædvanlige måde hårdt i rette med Horats-udgiverne. Den vidt udbredte afskrivning af håndskrifter, lyder hans kritik, er ingen udgivelsesmæssig præstation. Et virkeligt udgiverarbejde ville kræve en helt anden sprog- og litteraturhistorisk kompetence og metodik: Lachmann anbefaler en kritisk gennemgang af hele overleveringen, kritisk bedømmelse af hvert enkelt håndskrift, udvikling af en håndskriftgenealogi samt emendation og konjektur som probate filologiske midler ved efter-søgningen af den »ægte tekst«.¹⁰ Lachmanns artikel skal bestemt ikke læses som den moderne editionsvidenskabs grundlagsdokument, for den udtrykker den tradition, der havde været praktiseret gennem århundreder, og hvori udgiveren betragtede verifikation eller falsifikation af håndskrifters ægthed som en hovedopgave. Ikke desto mindre nævner Lachmann tre nøgleforhold, som skulle udløse vigtige diskussioner og afgrænsningsmanøvrer: 1) Tekstkritik skal systematisk bedrives som videnskab – Lachmann kalder det

8. Lachmann 1876a, s. 81.

9. Weigel 1989, s. 18.

10. Lachmann 1876b, s. 89.

endnu først og fremmest »kunstudøvelse«. 2) En moderne tekstkritik baserer sig på arven fra den klassiske filologi og bibelfilologien. 3) Udgiverarbejdet må orientere sig i forhold til grundbegreber som oprindelse, originalitet, sanddruhed og omhu.

Vi ved nu, at gyldigheden af Lachmanns metodiske tænkning og praksis ikke er universelt holdbar;¹¹ alligevel er det overraskende, i hvor høj grad hans grundbegreber og krav endnu i dag er virksomme, og hvor varigt de trods alle tilpasninger og modifikationer er indlejret i udgivervirksomheden. For endnu en gang at sammenfatte Lachmanns ’fejl’:¹² Udgiveren af middelalderlige tekster har med de mest forskellige – forfatternære og forfatterfjerne – håndskrifter at gøre, som derfor også dokumenterer forskelligt korrumperede tekstforhold. Hver enkelt tekst har sin egen overlevering, og derfor må udgivelsen nødvendigvis kræve tilsvarende særlige løsninger. For udgiverne i det tidlige 1800-tal lykkedes det kun til dels at løse dette problem og dokumentere det, fx i et oplysende variantapparat. Af variantfortegnelserne kunne man ganske vist se, hvor udgiveren havde besluttet sig for hvilke varianter og indlemmet dem i den ederede tekst, men den egentlige udgivelsesmæssige fremgangsmåde var ikke transparent. Variantfortegnelsen tjente det formål at dokumentere, hvordan den udgivne tekst var kommet i stand. Varianternes status som hhv. tilblivelses- og overleveringsvarianter forblev på den måde usikker, og det samme gjaldt den konsekvens, som varianterne kunne have for forståelsen af en teksts tilblivelse eller brugssammenhæng. Brugerne måtte bøje sig for udgiverens ’judicium’ og kunne dårligt skaffe sig et overblik over, »om, i hvilket omfang og i hvilken henseende et håndskrift har sin egen profil«.¹³

Dette spørgsmål om udformningen af variantapparater og deres betydning for tekstgenesen skulle herefter blive stående som et

11. Se herom den stadig grundlæggende fremstilling i Timpanaro 1963; desuden Ganz 1968 og Lutz-Hensel 1975.

12. Plachta 2007, s. 27-31.

13. Fromm 1995, s. 70.

centralt spørgsmål i editionshistorien – hvad enten det drejede sig om udgivelse af middelalderlige eller nyere tekster. Det har desuden vist sig som en vildfarelse generelt at overføre Lachmanns metode, som han aldrig selv forstod eller fremførte som en sådan, på nye tekster, der er overleveret på en helt anden måde. I dag virker Lachmanns udsagn om sin egen udgave af *Nathan der Weise*, at teksten var »ny og rigtigere end nogen som helst tidligere«, absurd.¹⁴ Vi ved også, at Lachmanns fremgangsmåde kun lader sig anvende meningsfuldt i de relativt sjældne tilfælde, hvor der foreligger en vertikal overlevering med få huller.¹⁵

Som en tidstypisk adfærd bedømmes også Lachmanns søgen efter den originale tekst, med denne søgens iboende æstetiske og lige-frem moralske vurdering af versioner og varianter ud fra kategorier som 'rigtig' og 'forkert' eller dens alt andet end blødsødne afvisning af tidligere emendationer og konjekturer.¹⁶ Det udgivelsesmæssige 'judicium' tjente altid det formål at rekonstruere en tekst, som »i stort og småt kommer meget tæt på forfatterens eller hans skrivers oprindelige«.¹⁷ Med forfatterviljen (i dag taler vi om forfatterintention) indførte Lachmann en kategori, som skulle sætte grænser for udgiverens foretagsomhed, men som ofte førte til det modsatte, fordi den samtidig opfordrede udgiveren til at »tilpasse sig den enkelte digters smag og følelse«.¹⁸ Udgiverens »selvunderkastelse« under denne regel¹⁹ gjorde ham over et langt tidsrum til forfatterens »testamentefuldbyrder«,²⁰ med den konsekvens, at han næsten med

14. Lachmann 1840, s. 9 f. Oprindelig et manuskript til offentliggørelse i *Literarische Zeitung*, januar 1841, men undertrykt af forlæggeren; nu trykt i Nutt-Kofoth 2005b, s. 7–12.

15. Nærmere detaljer i Stackmann 1964, s. 246 f.

16. Jf. bl.a. Neuber 2007.

17. Lachmann 1876c, s. 163.

18. Von Aue 1843, s. 360.

19. Neuber 2007, s. 55.

20. »Testamentvollstrecker«; begrebet er præget af Witkowski 1921, s. 225 (genoptrykt i Nutt-Kofoth 2005b, s. 70–77; citat s. 76).

»hellig andagt« ville rekonstruere forfatterens sidste ord; værket blev tilmed stiliseret som »bærer af æstetiske og etiske værdier som skønhed og sandhed«.²¹ Debatterne om versioners historiske egenværdi og deres særlige tilblivelsesdynamik, om autorisationsproblemet og om tekstkorruption eller tekstfejl har deres rødder her. Endnu lang tid efter Lachmann har man haft større tillid til forfatterens 'genius' end til overleveringens kendsgerninger i form af håndskrifter og tryk. At den Lachmannske arv endnu langt hen er virksom har især at gøre med den vaklende forståelse af begreberne 'værk' og 'forfatter'.

Alligevel: Lachmann hørte langtfra til blandt de dilettantiske filologer, der med en vis »skatTEGRERVERMENTALITET«²² gennemtrawlede de arkiver og biblioteker, som efter 1803, i kølvandet på sekulariseringen, blev åbnet i kirker og klostre, og som altid hævdede, at de samtidig med de ukendte håndskrifter også opdagede nye tekster af middelalderlig proveniens. Denne foretagsomhed tilgodeså samtidige udgavekoncepter, der aktualiserede teksten for et bredt publikum; her kan blot nævnes Friedrich Heinrich von der Hagens publikumsorienterede Nibelungen-udgaver, der udløste heftige diskussioner blandt datidens udgivere.²³ Men i øvrigt var udsagn som Franz Joseph Mones snarere reglen end undtagelsen: »At udgive kilder er hovedsagen, [...] forskning er et ledsagefænomen.«²⁴ For Lachmann drejede det sig derimod om – med alle fordringer på videnskabelighed – at bevare det gamle i udgavens medium og lade det stråle med ny, »mageløs glans«, »renset for patina og overleveringens slagter«.²⁵ Eller med Hans Fromms ord: »Det litterære kunstværk udgør et *absolutum*, hentet ud af den historiske betragtnings og behandlings strøm.«²⁶

21. Hunger 1994, s. 251.

22. Wägenbaur 2000, s. 1.

23. Jf. bl.a. Kolk 1994, s. 84-87.

24. Mone 1830, s. IV.

25. Janota 1980, s. 35 (indledningen).

26. Fromm 1995, s. 67.

Med det voksende kendskab til overleveringens former og veje blev der sat spørgsmålstege ved den type historistiske forestillinger, uanset om det drejede sig om middelalderlige eller nyere tekster. Dermed indledtes en »indre differentieringsproces«, som vi betragter som en forudsætning for udviklingen af moderne viden-skabssystemer. Der er opstået en »mangfoldighed af ligeværdige, ikke hierarkiserede discipliner, som iagttager og orienterer sig efter hinanden, konkurrerer og samarbejder indbyrdes«,²⁷ og som vi har givet den samlende betegnelse filologi. Filologien – i første omgang ensbetydende med editionsfilologi – der gjaldt som den ’symbol-ske kapital’ i en universitetsdisciplin under etablering,²⁸ blev de litteraturvidenskabelige fags »ledende fag«,²⁹ åbnede sig for andre metoder og kastede omsider meget af den dogmatiske ballast fra Beneckes, Lachmanns og Jacob og Wilhelm Grimms generation af sig. Denne gradvise åbning medførte også, trin for trin, en afløsning af de traditionelle editionsparadigmer, ikke alene i det tyske sprogområde, men også i det angelsaksiske, franske og italienske. Denne uddifferentiering af editionsvirksomheden i de enkelte filologiske discipliner og i de forskellige sprogområder har imidlertid stadig sit grundlag i det kritiske opgør med Karl Lachmanns arbejdsmåde, som havde skabt konsensus i hele 1800-tallet, og med de principper, der orienterede sig i forlængelse af den empiriske naturvidenskab. Udgivelsesvirksomheden blev et internationalt og interdisciplinært fænomen, hvad der i lang tid blev ignoreret eller undervurderet.³⁰ For alle filologer og sprogområder kan man derfor med et gran salt lade Manfred Windfuhrs ord om de to editionshistoriske »grunderperioder« gælde, således at den første periode var præget af en forsiktig befrielse fra den Lachmannske model, mens den anden, efter 1945, foretog en dybtgående nyformulering af udgivelsesmæs-

27. Kolk 1994, s. 55.

28. Jf. Weimar 1989, s. 219.

29. »Leitfach«, Kolk 1994, s. 58.

30. Jf. Duval 2006.

sige mål og fremgangsmåder. Men hvordan kan disse processer nu markeres historisk ved hjælp af signifikante fænomener?

I det tyske sprogområde karakteriseres den første »gründerperiode«, tiden mellem 1880 og Første Verdenskrig, først ved et udgivelsesmæssigt boom, dernæst ved en næsten fuldstændig afmatning under den såkaldte Geistesgeschichtes periode, således at udgivelsesvirksomheden i begyndelsen af 1900-tallet nærmest var et »randfænomen«.³¹ Fra et nutidigt perspektiv betragter vi Lachmann/Munckers Lessingudgave, Goedekes Schillerudgave, Suphans Herderudgave, Lutherudgaven og frem for alt Weimarer Goetheudgaven som produkter af positivismen. Den almindeligt udbredte vurdering er, at deres tilblivelse skyldes »den naturvidenskabelige tidsalders rus« og »de objektivistiske editionsteknikker, der var blevet indlært i den klassiske filologi«.³² Friedrich Beißner er endda gået så vidt som til at stigmatisere disse udgavers orientering »efter forbilleder i den klassiske filologis editionsmetoder« – og han mente naturligvis Lachmanns aktualisering heraf – som »skæbnesvanger«, selvom han jo har ret i at henvise til den kategorialt helt anderledes tekstoverlevering.³³ Naturligvis var Beißner anfægtet af deudsagn hos Franz Muncker, der frakendte tekstdagenen enhver erkendelsesinteresse, som når Muncker mente, at det på ingen måde var udgiverens opgave at dokumentere »de ord og sætninger i håndskrifterne [...], som Lessing så tykt og ofte selv stregede over og altså ikke ønskede læst«.³⁴

Hans-Harald Müller har henvist til, at en sådan betragtnings-

31. Oellers 1996, s. 107.

32. Simm 1985, s. 375.

33. Beißner 1964, s. 76 (genoptrykt i Nutt-Kofoth 2005b, s. 252-272; citat s. 255).

34. Lessing 1886-1924, bd. 1 (1886), s. XI (fortalen). Først fra og med bd. 13 (1897) registrerede Franz Muncker også ændringer af den type, »som Lessing foretog i sine manuskripter før trykningen – mens han skrev«, selvom Muncker fuldt ud – sådan som det kan udleses af andre formuleringer – var klar over, at manuskripternes korrekturer eller varianter kunne give et »anskueligt billede af den måde, hvorpå Lessing arbejdede« (bd. 22:1 (1915), s. VI).

måde reducerer den Lachmannske metode til en ren såkaldt 'lavere' tekstkritik, dvs. en sikring af de udgivelsesmæssige beslutninger under henvisning til de fakta, der var relevante for overleveringen, og langt hen udelader sproglige og kulturelle kontekster i forbindelse med de udgivelsesmæssige beslutninger.³⁵ 1800-tallets udgivervirksomhed kommer til at fremstå som mekanisk og reproduktiv, knapt nok en »produktiv virksomhed«.³⁶

Selvom Weimarer Goetheudgavens ekstremt konservative anlæg og dens monumentalisering af forfatteren Goethe dominerede, overskyggede og hæmmede editionshistorien, så fandtes der dog innovative tilløb. De blev alt for ofte skudt ud af synsfeltet, sådan som det fx var tilfældet med Bernhard Seufferts *Prolegomena zu einer Wieland-Ausgabe*. Seuffert havde stillet krav til udgiverne om, at de ikke længere blot skulle være »samlere og tekstkritikere«, men gå i brechen for en udforskning af værkgenesen – Seuffert kaldte det i sin tid endnu for »stilens udviklingshistorie«.³⁷ En anerkendelse heraf havde dannet præmis for Goedekes Schillerudgave,³⁸ hvor et »produktionsrelateret udgivelseskoncept« blev realiseret,³⁹ idet Schillers værker blev præsenteret kronologisk efter tidspunktet for deres tilblivelse, den tidligst tilgængelige version blev valgt som tekstgrundlag, og udgaven generelt ville give et indblik i Schillers »tankeværksted«.⁴⁰ Selvom det ikke blev realiseret fuldt ud, og der ikke var tale om en tekstgenetisk, men dog en historisk fremgangsmåde,⁴¹ så antydede konceptet en opfattelse, der lagde afstand til løst begrundede forestillinger om forfatteren og til et værbegreb, der baserer sig på den seneste version. Moderne talt

35. Müller 2009, s. 3 f.

36. Müller 2009, s. 4.

37. Seuffert 1905, s. 59 (delvis genoptrykt i Nutt-Kofoth 2005b, s. 55-63; citat s. 62).

38. Jf. Plachta 2005, s. 391-394.

39. Hurlebusch 1986, s. 23.

40. Schiller 1867-1876, del 15:2, s. VI.

41. Jf. Müller 2009, s. 5.

var det en opfattelse, der forsøgte at præsentere »forfatteren som skrivende«.⁴² Med henblik på den type udviklinger har Hans Zeller derfor med rette talt om, at editionshistorien kun tilsyneladende er forløbet lineært, selvom vi har vænnet os til at konstruere en tidslinje, hvor den ene udgave lægger sig i forlængelse af den anden, helt frem til dagens tekstgenetiske udgaver. Det tilsyneladende kontinuum ser Hans Zeller snarere som en rækkefølge af »reaktioner, penduludsving i såvel den ene som den anden, modsatte retning«.⁴³ Resultatet af denne historiske udvikling er flere forskellige udgivelsesmæssige målsætninger og en heraf følgende konkurrence mellem metodiske og praktiske løsningsforsøg, sådan som det fremgår af debatterne om valg af tekstgrundlag, om begreberne tekstfejl og version og om variantapparaternes funktion.⁴⁴ En sådan konstatering bør dog ikke lede til den fejlslutning, at der ikke findes normer i editionsvidenskaben, og at alt er muligt. En udgave er givetvis afhængig af udgiverens mål, og man kan dele dem eller lade være. Men de arbejdsmetoder, der er forpligtet af disse mål, eksisterer ikke i et tomrum; de er afhængige af normer, som igen betinges af de foreliggende kulturelle, teoretiske, metodologiske og praktiske, ja endog mediemæssige rammer. Disse kontekster kan beskrives og på den måde gøres transparente.

England, Amerika og copy-text-teorien

Men det er ikke kun i det tyske sprogområde, at der i opgøret med det tidlige 1800-tals editionshistorie er sket en differentiering af disse målsætninger og normer. Den fandt på samme måde sted i de angelsaksiske lande, hvortil Lachmanns intentioner med succes var blevet eksporteret, og hvor Lachmann ligeledes blev diskussionernes udgangspunkt og kulminationspunkt. I begyndelsen af

42. Hurlebusch 1996, s. 480.

43. Zeller 2003, s. 161.

44. Herom Müller 2009, s. 9-13.

1900-tallet – fastslår Peter Shillingsburg – forsøgte de fleste udgivere af engelsksprogede tekster at fremlægge den ’bedste’ tekst i Lachmanns betydning, selvom der ganske vist var større frirum med hensyn til normer for ortografi og interpunktion.⁴⁵ Ud fra den antagelse, at udgaven i enhver henseende skulle give den ’bedste’ repræsentation af værket, blev læseren oftest præsenteret for en tekst baseret på ’Ausgabe letzter Hand’. I den fremgangsmåde genkender man helt igennem de forestillinger, som også lå til grund for Weimarer Goetheudgaven.

Men til forskel fra i Tyskland, hvor dogmet om ’Ausgabe letzter Hand’ først i løbet af 1950’erne vaklede under indtryk af boghistoriske undersøgelser af Goethes værker, drog man i England og USA allerede omkring 1900 de udgivelsesmæssige konsekvenser af de banebrydende forskningsresultater inden for ’critical bibliography’. Det berørte især Shakespeare-udgivelsen og desuden udgaver af tekster og kilder fra den elizabethanske periode, fordi udgivere og boghistorikere med den trykte bogs nye medium så sig konfronteret med en overleveringssituation, som ud fra de traditionelle forestillinger om en kritisk tekst ikke længere kunne dokumenteres på adækват vis.⁴⁶ Det var blevet indlysende, at den tekst, der var overleveret i bogform, på ingen måde kunne opfattes som en »homogen enhed«, men »snarere som en flerhed af enheder«.⁴⁷ Den systematiske undersøgelse af disse forhold er en af ’critical bibliography’s’ store indsatser, og i diskussionen af den tyske editionsvidenskab blev der taget alt for lidt hensyn til den – med det resultat, at vi i dag ser eklatante mangler her.⁴⁸ Ved retrodigitaliseringen af historiske bogssamlinger er man således knapt nok opmærksom på, hvilket eksemplar der overhovedet bliver digitaliseret. Selv for bibliotekarer synes begreber som dobbelttryk, eftertryk, stop-press-korrektioner

45. Shillingsburg 2000, s. 143.

46. Jf. bl.a. Gabler 2003.

47. Kranz 1975, s. 127.

48. En undtagelse er Zeller 1975.

eller kartoner (nytrykte blade) stadig at være fremmedord, og da der generelt kun digitaliseres et enkelt eksemplar af hvert tryk i de nationale og internationale digitaliseringsprogrammer, kan vi kun gennem boghistorisk forskning på stedet give præcise oplysninger om en trykt teksts faktiske og kvalitative overleveringsform.⁴⁹

Hvor betydningsfuld den angelsaksiske bogforskning end er, så har de udgivelsesmæssige konsekvenser af dens resultater kun vakt ringe genklang i Kontinentaleuropa. På begge sider af Atlanterhavet er man enige om, at en udgave skal tilbyde en pålidelig og historisk sikret tekst. Der er heller ingen diskussion om det forhold, at trykkerne, hvad ordlyden angår – altså 'substantives' – ret konsekvent har gengivet forfatterens varianter ved nye oplag og nye udgaver, mens de har båret sig mere inkonsekvent ad og fulgt trykkertiers og forlags respektive traditioner, når det gælder ortografi og interpunktion, altså 'accidentals'. Hvordan man ud fra disse 'sedimenter'⁵⁰ fra trykoverleveringen kan bevare mest muligt af den autentiske forfattertekst i en udgave, er et vanskeligt spørgsmål, der stadigvæk skiller de editoriske ånder. De amerikanske udgivere fulgte en strategi, der ikke længere generelt søgte efter den 'bedste' tekst, men tog differentieret hensyn til det ofte prekære indbyrdes forhold mellem 'substantives' og 'accidentals'. Ved udgivelsen af Thomas Nashes' værker i 1904 gik Ronald B. McKerrow endnu ud fra, at man med valget af 'copy-text' måtte renoncere på tekstdindgreb og tilføjelser i senere tryk for på den måde at bevare tekstens integritet og forfatterintentionen bedst muligt. Men i sine prolegomena til Oxford Shakespeareudgaven 1939 reviderede McKerrow sit åbenbart for stejle synspunkt og gav plads for, at de korrektioner og tilføjelser fra senere bearbejdninger, der entydigt kunne tilskrives forfatteren, i givet fald kunne inddarbejdes i 'copy-teksten', den ederede tekst.⁵¹ Dermed blev 'copy-tekstens' ofte omtalte ty-

49. Herom Plachta 2011.

50. Gabler 2003, s. 257.

51. McKerrow 1939, s. 17 f.

ranni brudt som et sakrosant princip.⁵² I sidste ende betød det, at 'copy-teksten' var en idealforestilling. I virkeligheden kunne den kun udgøre grundlaget for en pragmatisk fremgangsmåde, hvorved man kunne reagere fleksibelt og variabelt på individuelle tekstsituationer og på varianternes forskellige autoritet. Som tekstgrundlag burde en tidlig tekstform tjene som den 'copy-tekst', hvori man kunne indarbejde varianter, der var afledt af den og måtte anses for forfatternære. Dermed var der skabt en pragmatisk udgivelsespraksis, som er forbundet med navne som McKerrow, Walter Greg og Fredson Bowers, og som – bortset fra metodiske forskelligheder – dominerede amerikansk udgivelsespolitik og -praksis til ind i 1980'erne. Som et resultat opstod der syntetiske tekster, fremstillet af forskellige versioner, der ganske vist indfriede kravet om en nøje tekstkritisk analyse, men heller aldrig kunne gøre sig fri af anklager om en eklektisk håndtering af varianter, for netop heri så man værdien af denne udgivelsespraksis. Brugeren burde kun interesser sig for den definitive tekst, ikke for dens genese. Udgaver, der præsenterede flere versioner af et værk, blev afvist med det argument, at læseren ønskede en tekst, som indeholdt forfatterens endegyldige intention.

Med den autoritet, der er karakteristisk for ham, sammenfattede Fredson Bowers i 1972 sin opfattelse af 'copy-teksten', der trods årtiers diskussion og kritiske indsigtelser⁵³ ikke fornægtede sit nære forhold til McKerrow og Greg:

Valget af copy-tekst afgøres af accidentaliernes autoritet, ikke af substaniellernes autoritet. Copy-teksten må således være det dokument på familietræet, som ligger nærmest på det tabte manuskripts ultimative autoritet, eftersom kun dette dokument indeholder accidentalierne fra forfatterens eget manuskript i deres renest bevarede form, kun underkastet det absolutte minimum af indgreb fra et trykkeri eller en afskriver.⁵⁴

52. Jf. Greg 1951, s. 26.

53. Se herom Speed Hill 2001.

54. Bowers 1972, s. 85.

Selvom teorien om 'copy-tekst' blev udviklet for at løse problemer med overleveringen af trykte tekster fra renæssancen og var en reaktion på en brydningsfase i tekstoverleveringen – nemlig medie-skiftet fra håndskrift til bogtryk – så demonstrerer Bowers' netop citerede definition stadigvæk en rodfæstethed i den traditionelle filologiske tænkemåde, hvori de væsentlige elementer er stemmatiske aspekter, orientering mod arktypen, udvalg af et tekstgrundlag med en ledende funktion, betydningen af ortografi og interpunktion som distinktive træk ved klassificering af overleveringsbærere og endelig en glæde ved konjekturen.

Allerede i 1949 benægtede Walter Greg i »The Rationale of Copy-Text« eftertrykkeligt, at hans overvejelser lå under for indflydelse fra klassisk filologi, og betonede sin editionsopfattelses pragmatiske og eklektiske aspekter: »Hvis jeg har ret i det synspunkt, jeg vil fremføre, så har den klassiske teori om det 'bedste' eller 'mest autoritative' manuskript, hvad enten den hævdes i en fornuftig eller en indlysende forkert udgave, i virkeligheden intet som helst at gøre med den engelske teori om 'copy-tekst'.⁵⁵ Hensigten med den påstand var naturligvis en afgrænsning i forhold til ældre udgivelsespraksis, der ukritisk påberåbte sig den klassiske filologi og frembragte udgaver, som kun delvis levede op til videnskabelig standard.⁵⁶ Bowers derimod har ikke været bange for sammenligningen med traditionen og med Lachmann; han har selvbevidst rost 'copy-tekst'-teorien som »dette århundredes store bidrag til tekstkritikken«.⁵⁷ Man må derfor fastholde, at også den moderne editionsvidenskab i England og USA etablerede sig gennem afgrænsning i forhold til Lachmann og den klassiske tekstkritik, men uden at sætte dens principper ud af kraft. Virkelige skred i det angelsaksiske editionslandskab opstod først i 1980'erne med den radikale overvindelse af McKerrows, Gregs og Bowers' skole og med

55. Greg 1950-1951, s. 20.

56. Jf. Shillingsburg 2000, s. 148.

57. Bowers 1972, s. 91; jf. tillige Zeller 1975, s. 109.

åbningen af editionsvidenskaben over for litteratur-, kultur- og medievidenskabelige problemstillinger.⁵⁸ At give et billede af denne debat må imidlertid forbeholdes en selvstændig undersøgelse.

Frankrig og critique génétique

En tilsvarende, tidsligt forskudt udvikling fandt sted i udgivelsen af franksprogede tekster. Når diskussionen i Frankrig i dag bliver domineret af 'critique génétique', så afspejler det vel nok det mest radikale brud med editionstraditionerne. Radikalt for så vidt som 'critique génétique' ikke føler sig forpligtet på at videreføre tekster i 'klassiske' udgaver, men har udviklet en metode til meningsfuldt at ordne manuskripter og til at synliggøre de skriveprocesser, der manifesterer sig i dem. Perspektivet ændrede sig fra det skrevne (*écrit*) til skriveprocessen (*écriture*). Imidlertid var vejen hertil lang.

Også den romanske filologi tog næsten automatisk og i første omgang uden større refleksion sit udgangspunkt hos Lachmann. Og endnu i dag kan man se udsagn fra genetisk orienterede forskere som Roger Laufer, der ser en kritisk forpligtet og korrekt tekst som udgavens mål; en tekst, der finder rygdækning i variantapparatet.⁵⁹ Som udgangspunkt for denne udvikling gælder en udtalelse af Victor Cousin i 1840'erne angående den fejlfyldte overlevering af Pascals værker, da han for udgaver af tekster fra 1600-tallet stillede krav om, at deres forfald, hvad enten det nu havde fundet sted i tidens løb eller skyldtes dårlige udgivere, måtte overvindes gennem filologisk rekonstruktion.⁶⁰ Fra 1862 udkom under disse auspicer den berømte række *Les Grands Écrivains de la France*, hvor alene

58. Herom Eggert 2001.

59. Laufer 1988, s. 115: »L'objet d'une édition critique est de donner à lire un texte correct et d'en justifier l'établissement par l'appareil des variantes.« Jf. tillige Grésillon 1999, s. 221.

60. »[Il faut] l'étudier en quelque sorte philologiquement, de rechercher avec une curiosité éclairée les vraies leçons, les leçons authentiques que le temps et la main d'éditeurs inhabiles ont peu à peu effacées.« Citeret efter Lebrave 1992, s. 58. Jf. tillige Espagne 1990, heri om Cousin s. 142-147.

Pascal er repræsenteret med 14 bind og Saint-Simon med 41. Den romanske filologis egentlige »Gründerzeit«, der, i det mindste i Tyskland, sluttede omkring år 1900, frembragte mangfoldige udgaver af oldfranske tekster, som alle fulgte Lachmannske principper.⁶¹ Denne tradition blev hurtigt videreført i Frankrig og Italien, således at man i Italien endnu den dag i dag er Lachmann-traditionen tro.⁶² Det var først i 1928, at Joseph Bédier offentliggjorde sin berømte artikel om overleveringen af Jean Renards *Lai de l'ombre*. I denne artikel lagde han »øksen ved foden af tekstkritikkens smukke træ«.⁶³ Stillet over for den vedholdende bearbejdningspraksis i forhold til middelalderlige tekster anså han det for illusorisk nogensinde at kunne etablere en kritisk tekst, som kunne komme originalen nær. Bédier har præget den legendariske sætning, som nu er blevet sprogligt allemandseje, »tout les cas sont speciaux« (ethvert tilfælde er særligt).⁶⁴ Han anbefalede derfor at trykke teksten på grundlag af blot ét manuskript og at gengive de øvrige håndskrifters varianter.

Trods indlysende svagheder, der under visse omstændigheder »tildeler en anonym lille skriver fra 1200-tallet større betydning end den forfatter fra 1100-tallet, som han skriver af«,⁶⁵ mødte 'Bédier-metoden' stor interesse i Frankrig. Endnu i dag bliver de fleste oldfranske tekster udgivet efter den; hvis overleveringens omfang tillader det, er også synoptiske fremstillinger af flere håndskrifters tekster mulige. Men overordnet set må man holde fast i, at editionsfilologien knapt nok har spillet nogen rolle i den moderne franske litteraturvidenskab, til forskel fra hvad den har gjort i middelalderforskningen. Dertil er der forskellige videnskabshisto-

61. Jf. Gumbrecht 1986/1987.

62. Jf. herom Berger 2001, s. 401 og 406-408.

63. Kramer 1997, s. 46.

64. Martin Schubert har gjort mig opmærksom på, at der kan rejses berettiget tvivl om, hvorvidt denne sætning overhovedet kan tilskrives Bédier. Den blev formidlet til det tyske sprogområde af Karl Stackmann, jf. Stackmann 1964, s. 241.

65. Kramer 1997, s. 46.

riske grunde: For det første udgjorde den middelalderlige litteratur ikke samme identitetsskabende kerne for filologien som i Tyskland; klassikkens litteratur og kultur forblev den franske litteraturvidenskabs reference-epoke.⁶⁶ Mens middelalderforskerne med grundlæggelsen af institutioner som École des Hautes Études beviste deres egen udgivelsesmæssige kompetence, så lagde den moderne litteraturvidenskab afstand til filologien som en genuint 'tysk' disciplin og holdt sig til en biografisk eller litteraturpsykologisk præget litteraturhistorieskrivning, som man fandt mere relevant for fransk kultur og civilisation.⁶⁷ Derfor kunne tekstkritiske udgaver, udarbejdet efter filologiske principper, så godt som ikke finde fodfæste i Frankrig. Voltaire- og Diderotudgaverne er undtagelser, men de er lige så lidt som en Montesquieu-udgave udgivet i Frankrig. Et stort udgivelsesprojekt vedrørende d'Alembert blev ikke understøttet af franske institutioner, hvilket ligeledes er et udtryk for en manglende tradition.⁶⁸ Ser man bort fra klassisk filologi og middelalderfilologi, fremstod Frankrig ifølge Jean-Louis Lebrave som et »ubebygget landskab«.⁶⁹ Etableringen af Bibliothèque de la Pléiade i 1931 syntes derfor at betyde et paradigmeskifte, da den franske litteraturkanons forfattere nu fremkom i fordringsfulde udgaver, der samtidig var tænkt med et bredere publikum for øje. Men når det kom til stykket, orienterede denne berømte serie sig efter udgivelsesstandarder, som vi i dag kender fra studieudgaver. Forsøg på at bryde disse rammer med en nyudgave af Prousts *À la recherche du temps perdu*, der indeholdt et udførligt kritisk og tekstgenetisk apparat, fik ikke den ønskede virkning hos publikum og kritikere. I mellemtíden er Pléiaden vendt tilbage til sit hævdvundne udgivelseskoncept for en læseudgave med ret marginale, videnskabelige tillæg.

Ikke desto mindre er der siden 1970'erne sket et skifte i Frank-

66. Jf. Gumbrecht 1986/1987, s. 23-30.

67. Jf. Espagne 1990, Werner 1987 samt Espagne & Werner 1990.

68. Jf. Lebrave 1998, s. 113.

69. Lebrave 1998, s. 114.

rig, idet også litteraturvidenskaben under indflydelse af strukturalistiske teorier gav sig til at betragte den litterære teksts kulturhistoriske og genetiske aspekter.⁷⁰ Opdagelsen af 'l'avant-texte' (præ-teksten), kravet om en 'poétique des brouillons' (kladdernes poetik) og koncentrationen om 'værkets rumligt-tidslige tekstuelt'⁷¹ forstærkede de ansatser, der blev formuleret af 'critique génétique', og hvis originalitet især bestod i at forbinde tekstteoretiske aspekter med en empirisk basis, altså netop analysen af sporene i manuskripterne. I distancen til det færdige tekstprodukt, i afvisningen af forfatterintentionen som den retningsgivende kategori for tekstproduktionen og i den puristiske koncentration om teksts tilblivelse og den litterære skriveproces, sådan som den alene kan findes 'fastfrosset' i manuskriptet, bliver bruddet med editionstraditionerne på den ene side tydeligt. På den anden side knytter 'critique génétique' netop med sin filologiske ethos i form af omhu og nøjagtighed i omgangen med overleveringen og i bestræbelsen på diakront at afkode og dokumentere tekstproduktionen endnu en gang an til netop disse traditioner. Ligeledes indeholder koncentrationen omkring »manuskript-substratet«⁷² tilknytningspunkter til den germanistiske udgivelsestradition, som netop har formuleret sine teoretiske positioner med henblik på håndskriftoverleveringen hos den nyere litteraturhistories forfattere.

Disse sammenhænge har tjent kritikere som en anledning til i sidste ende at foreholde 'critique génétique' en, ganske vist fornægtet, forankring i den positivistiske arv.⁷³ Visselig kan man ikke afvise, at 'critique génétique' befinder sig i en videnskabshistorisk kontekst; derom vidner ikke blot de talrige, ofte udtalt polemiske afgrænsningsmanøvrer. Forskellene, der til syvende og sidst altid

70. Jf. bl.a. Jurt 2008, s. 47-50.

71. Jurt 2008, s. 47.

72. Jurt 2008, s. 56.

73. Herom udførligt Lernout 2000. Jf. også tilsvarende reaktioner på kritikken hos Hay 1994.

koncentrerer sig i spørgsmålet om, »hvilke elementer der hører til en tekst og hvilke ikke«,⁷⁴ spores også i selve udgaverne. De tekstgenetiske udgaver forsøger netop ikke længere blot at generere en tekst som et resultat af kritiske operationer eller i et apparat at dokumentere tekstdannelsen simultant i såvel dens tidsmæssige som dens rumlige dimension. De franske forskere fremlægger også såkaldte 'dossiers génétiques' (genetiske sagsmapper), hvori de præsenterer tekstdannelsens materiale, »sådan at alle tekstdidner bliver fremlagt kronologisk efter hinanden, blad for blad, i diplomatarisk eller lineær gengivelse og, hvor det er muligt, med de tilsvarende facsimiler som bilag«.⁷⁵ Og dog har kritikere forsøgt at konfrontere 'critique génétique' med et anderledes tekstdidbegreb, alt efter teoretisk position. Geert Lernout har forsøgt at give følgende resumé af debatten: Gengivelsen af de tekstdannelske belæg »og det heri resulterende 'dossier des textes' og 'avant-textes' [...] udgør en objektiv kerne, som 'critique génétique' har fælles med filologien, med tyske traditioner for historisk-kritisk udgivelsesarbejde og endog med angelsaksisk editionsteori«.⁷⁶

Afslutning

Allerede i 1883 bemærkede Wilhelm Scherer i sin Lachmann-artikel i *Allgemeine Deutsche Biographie*: »Lachmann døde i 1851, men han lever endnu videre iblandt os på den vidunderligste måde. Han bliver elsket og hadet som én, der er nærværende og virksom.« Endnu i dag hører det jævnt hen til god tone blandt udgivere at distancere sig fra Lachmann, og man høster, som allerede Scherer konstaterede, ros derfor som en »brav og urokkelig kriger«, der »har taget tyren ved hornene«.⁷⁷ Imidlertid er denne distancering, hvor

74. Jf. Lernout 2000, s. 142.

75. Grésillon 1998, s. 54.

76. Lernout 2000, s. 142.

77. Scherer 1883. Jf. tillige Roloff 2003, s. 63.

polemisk den nu ellers måtte falde ud, kun på overfladen et opgør med filologen Lachmann og hans udgiverpræstationer. De udgaver, som Lachmann havde ansvaret for, er i dag overhalet, metodisk set. Ganske vist må det konstateres, at Lachmanns udgave af *Parzival* blev læst indtil 2008,⁷⁸ og at Lessingudgaven endnu ikke er blevet erstattet, uagtet vi er bevidst om dens mangler. Det er imidlertid snarere fænomener, der har at gøre med trægheden i den videnskabelige virksomhed. Alligevel vil ingen benægte, at med Lachmann holdt en standard sit indtog i editionsvidenskabelige debatter, som ikke har ladet sig holde tilbage af hverken fag- eller sprogræsner.

Det forbløffende er – og det skulle denne lille rejse gennem den europæiske editionshistorie have demonstreret – at de respektive nationale editionsmetoder og arbejdsgange er blevet moderniseret og differentieret i opgøret med Lachmann. Udgivelse af tekster bliver ikke længere betragtet som et rent teknisk problem, men finder sted i en kompleks videnskabelig diskurs. Med skærpet mediemæssig og kulturvidenskabelig bevidsthed tager vi i dag hensyn til overleveringens forskellige materielle aspekter, og vi opfatter de afskrivere, redaktører og trykkere, der for Lachmann at se udelukkende producerede fejl, som ’kulturinstanser’,⁷⁹ hvis virksomhed bliver dokumenteret i en udgave på linje med forfatterens. Bernard Cerquiglinis glorificering af tekstvarianter er utvivlsomt et resultat af et sådant perspektivskifte.⁸⁰ Filologer har fået andre forestillinger om en teksts historiske karakter, og det er grunden til, at en udgave ikke længere er orienteret mod rekonstruktionens endepunkt, men – ligesom ved pleje af mindesmærker – accepterer og dokumenterer ridser og brud, men ikke retoucherer det uoprettelige. Sådanne opfattelser, markant sammenfattet i begrebet om den ’åbne’

78. Aktuel udgave: *Wolfram von Eschenbach: Parzival. Auf der Grundlage der Handschrift D* hrsg. von Joachim Bumke. Tübingen 2008; jf. tillige ’Parzival-projektet’ ved Berns universitet, <www.parzival.unibe.ch>.

79. Bein 2011, s. 7.

80. Cerquiglini 1989.

udgave,⁸¹ afspejles i faksimileudgavernes succeshistorie. Denne udvikling understøttes af nye medier, som har lettere ved at synliggøre bruddene i teksthistorien end de traditionelle bogudgaver. Og disse fænomener kan igentiden på tværs af fag- og sprogrænser, uanset at realisationen skiller sig ud på den ene eller den anden måde. Editionsvidenskaben er således mere international og interdisciplinær, end det almindeligvis indrømmes, fordi den hviler på det samme filologiske fundament, som ikke mindst Karl Lachmann var med til at lægge, når han af udgiverne forlangte 'strengh omhu' i deres arbejde.⁸² Og hvem af os udgivere ville protestere mod denne målestok?

På dansk ved Per Dahl.⁸³

Litteratur

- Aue, Hartmann von. 1843. *Iwein. Eine Erzählung*, mit Anmerkungen von G.F. Benecke & K. Lachmann. 2. Ausgabe. Berlin.
- Bein, Thomas. 2011. »Karl Lachmann – Ethos und Ideologie der frühen Editionswissenschaft«, i Roland S. Kamzelak, Rüdiger Nutt-Kofoth & Bodo Plachta (Hrsg.): *Neugermanistische Editoren im Wissenschaftskontext. Biografische, institutionelle, intellektuelle Rahmen in der Geschichte wissenschaftlicher Ausgaben neuerer deutschsprachiger Autoren*, s. 1-15. Berlin & Boston. (Bausteine zur Geschichte der Edition, 3).
- Beißner, Friedrich. 1964. »Editionsmethoden der neueren deutschen Philologie«, i *Zeitschrift für deutsche Philologie* bd. 83, Sonderheft, s. 72-95. Berlin.
- Berger, Günter. 2001. »Textedition in der Romanistik: Zwischen wildem Denken und blinder Praxis?«, i *Anglia* 119:3, s. 399-422. Berlin & Boston.
- Bowers, Fredson. 1972. »Multiple Authority: New Problems and Concepts of Copy-Text«, i *The Library. A Quarterly Journal of Bibliography* 5:27, s. 81-115. Oxford.
- Cerquiglini, Bernard. 1989. *Éloge de la variante. Histoire critique de la philologie*. Paris.

81. Zeller 1966, s. 19 (genoptrykt i Nutt-Kofoth 2005b, s. 279-288; citat s. 288).

82. Aue 1843, s. V (Vorrede).

83. En let forkortet version af artiklen er offentliggjort på tysk i *editio. Internationales Jahrbuch für Editionswissenschaft* 27 (Berlin & Boston 2012), s. 13-29.

- Duval, Frédéric. 2006. (Ed.) *Pratiques Philologiques en Europe. Actes de la journée d'étude organisée à l'École des chartes le 23 septembre 2005*. Paris.
- Eggert, Paul. 2001. »Recent Editorial Theory in the Anglophone World: A Review-Article«, i *Anglia* 119:3, s. 351-374. Berlin & Boston.
- Espagne, Michel. 1990. »La référence allemande dans la fondation d'une philologie française«, i Michel Espagne & Michael Werner (eds.): *Philologiques I. Contribution à l'histoire des disciplines littéraires en France et en Allemagne au XIXe siècle*, s. 135-158. Paris.
- Fromm, Hans. 1995. »Zur Geschichte der Textkritik und Edition mittelhochdeutscher Texte«, i Robert Harsch-Niemeyer (Hrsg.): *Beiträge zur Methodengeschichte der neueren Philologien. Zum 125jährigen Bestehen des Max Niemeyer Verlages*, s. 63-90. Tübingen.
- Gabler, Hans Walter. 2003. »Buchkunde und Edition: die anglo-amerikanische Textkritik im 20. Jahrhundert«, i Hans-Gert Roloff (Hrsg.): *Geschichte der Editionsverfahren vom Altertum bis zur Gegenwart im Überblick*. Ringvorlesung, s. 233-264. Berlin. (Berliner Beiträge zur Editionswissenschaft, 5).
- Ganz, Peter F. 1968. »Lachmann as an Editor of Middle High German Texts«, i Peter F. Ganz & Werner Schröder (Hrsg.): *Probleme mittelalterlicher Überlieferung und Textkritik. Oxford Colloquium 1966*, s. 12-30. Berlin.
- Goethe, J.W. 1947 ff. *Die Schriften zur Naturwissenschaft*. Vollständige mit Erläuterungen versehene Ausgabe, hrsg. im Auftrage der Deutschen Akademie der Naturforscher (Leopoldina) zu Halle. Weimar.
- Greg, W.W. 1950-1951. »The Rationale of Copy-Text«, i *Studies in Bibliography* 3, s. 19-36. Charlottesville, Virginia.
- Grésillon, Almuth. 1998. »Bemerkungen zur französischen 'édition génétique'«, i Hans Zeller & Gunter Martens (Hrsg.): *Textgenetische Edition*, s. 32-64. Tübingen. (Beihefte zu *editio*, 10).
- Grésillon, Almuth. 1999. *Literarische Handschriften. Einführung in die »critique génétique«*. (Aus dem Französischen übersetzt von Frauke Rother und Wolfgang Günther, redaktionell überarbeitet von Almuth Grésillon). Bern, Berlin, Frankfurt a.M., New York, Paris & Wien. (Arbeiten zur Editionswissenschaft, 4).
- Gumbrecht, Hans Ulrich. 1986/1987. »Un souffle d'Allemagne ayant passé: Friedrich Dietz, Gaston Paris, and the Genesis of National Philologies«, i *Romance Philology* 40, s. 1-37. Berkeley, California.
- Hay, Louis. 1994. »Critiques de la critique génétique«, i *Genesis* 6, s. 11-23. Paris.
- Hunger, Ulrich. 1994. »Die altdeutsche Literatur und das Verlangen nach Wissenschaft: Schöpfungsakt und Fortschrittsglaube in der Frühgermanistik«, i Jürgen Fohrmann & Wilhelm Voßkamp (Hrsg.): *Wissenschaftsgeschichte der Germanistik im 19. Jahrhundert*, s. 236-263. Stuttgart & Weimar.
- Hurlebusch, Klaus. 1986. »Deutungen literarischer Arbeitsweise«, i *Zeitschrift für Deutsche Philologie* 105 (Sonderheft), s. 4-42. Berlin.

- Hurlebusch, Klaus. 1996. »Edition«, i Ulfert Ricklefs (Hrsg.): *Das Fischer Lexikon. Literatur*, bd. 1-2; bd. 1, s. 457-487. Frankfurt a.M.
- Janota, Johannes. 1980. (Hrsg.): *Eine Wissenschaft etabliert sich. 1810-1870*. Tübingen. (Deutsche Texte, 53 / Texte zur Wissenschaftsgeschichte der Germanistik, 3).
- Jurt, Joseph. 2008. »Der neue Blick auf die Entstehungsbedingungen der Literatur. Textgenese/sozialgeschichtliche Genese«, i Sophie Bertho & Bodo Plachta (Hrsg.): *Die Herkulesarbeiten der Philologie*, s. 45-61. Berlin.
- Kolk, Rainer. 1994. »Liebhaber, Gelehrte, Experten. Das Sozialsystem der Germanistik bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts«, i Jürgen Fohrmann & Wilhelm Voßkamp (Hrsg.): *Wissenschaftsgeschichte der Germanistik im 19. Jahrhundert*, s. 48-114. Stuttgart & Weimar.
- Koselleck, Reinhart. 1993. »Goethes unzeitgemäße Geschichte«, i *Goethe-Jahrbuch* 110, s. 27-39. Weimar.
- Kramer, Johannes. 1997. »Romanistische Schlußfolgerungen aus den Editionsprinzipien der Klassischen Philologie und der Papyrologie«, i Martin-Dietrich Gleßgen & Franz Lebsanft (Hrsg.): *Alte und neue Philologie*, s. 42-59. Tübingen. (Beihefte zu *editio*, 8).
- Kranz, Dieter. 1975. »'Copy-Text'. Ein Beitrag zur Entwicklung des Begriffs und zu seinen Konsequenzen in Editionstheorie und -praxis«, i *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 5:19/20 (Edition und Wirkung), s. 127-141. Göttingen.
- Lachmann, Karl. 1840. »[Unterdrückte Anzeige der Lessing-Ausgabe] (1840)«, i Rüdiger Nutt-Kofoth (Hrsg.): *Dokumente zur Geschichte der neugermanistischen Edition*, s. 7-12. Tübingen. (Bausteine zur Geschichte der Edition, 1).
- Lachmann, Karl. 1876a. »Verbesserungen zu Horazens Oden«, i *Kleinere Schriften zur klassischen Philologie*, hrsg. von Julius Vahlen, s. 81-84. Berlin. [Opr. 1845].
- Lachmann, Karl. 1876b. Anmeldelse af *Der Nibelungen Lied*, hrsg. von F.H. von der Hagen, og *Der Edel Stein*, hrsg. von G.F. Benecke, i *Kleinere Schriften zur deutschen Philologie*, hrsg. von Karl Müllenhoff, s. 81-114. Berlin. [Opr. 1817].
- Lachmann, Karl. 1876c. Indledning og glossarium til *Auswahl aus den hochdeutschen Dichtern des dreizehnten Jahrhunderts*, i *Kleinere Schriften zur deutschen Philologie*, hrsg. von Karl Müllenhoff, s. 157-205. Berlin. [Opr. 1820].
- Laufer, Roger. 1988. »Édition critique synoptique sur écran: l'exemple des *Maximes de La Rochefoucauld*«, i Nina Catach (ed.): *Les éditions critiques. Problèmes techniques et éditoriaux*, s. 115-125. Paris.
- Lebrave, Jean-Louis. 1992. »La critique génétique: une discipline nouvelle ou un avatar moderne de la philologie?«, i *Genesis* 1, s. 33-72. Paris.
- Lebrave, Jean-Louis. 1998. »Genetische Textkritik und Edition in Frankreich«, i Hans Gerhard Senger (Hrsg.): *Philologie und Philosophie. Beiträge zur VII. Internationalen Fachtagung der Arbeitsgemeinschaft philosophischer Editionen (12.-14. März 1997 München)*, s. 113-121. Tübingen. (Beihefte zu *editio*, 11).

- Lernout, Geert. 2000. »'Critique génétique' und Philologie«, i Rüdiger Nutt-Kofoth, Bodo Plachta, H.T.M. van Vliet & Hermann Zwierschina (Hrsg.): *Text und Edition. Positionen und Perspektiven*, s. 121-142. Berlin.
- Lessing, Gotthold Ephraim. 1886-1924. *Sämtliche Schriften*. Hrsg. von Karl Lachmann. Dritte, auf's neue durchgesehene und vermehrte Aufl., besorgt durch Franz Muncker, bd. 1-23 (i 24 bind). Stuttgart, Berlin & Leipzig.
- Lutz-Hensel, Magdalene. 1975. *Prinzipien der ersten textkritischen Editionen mittelhochdeutscher Dichtung. Brüder Grimm – Benecke – Lachmann. Eine methodenkritische Analyse*. Berlin.
- McKerrow, Ronald B. 1939. *Prolegomena for the Oxford Shakespeare. A Study in Editorial Method*. Oxford.
- Mone, Franz Joseph. 1830. *Quellen und Forschungen zur Geschichte der deutschen Literatur und Sprache* bd. 1. Aachen & Leipzig.
- Müller, Hans-Harald. 2009. »Wissenschaftsgeschichte und neugermanistische Editionsphilologie«, i *editio* 23, s. 1-13. Tübingen.
- Neuber, Wolfgang. 2007. »Der 'verderbte' Text. Monogenese und Pluralisierung als Theologie des Sündenfalls«, i Rainer Falk & Gert Mattenkrott (Hrsg.): *Ästhetische Erfahrung und Edition*, s. 47-58. Tübingen. (Beihefte zu *editio*, 27).
- Nutt-Kofoth, Rüdiger. 2005a. »Goethe-Editionen«, i Rüdiger Nutt-Kofoth & Bodo Plachta (Hrsg.): *Editionen zu deutschsprachigen Autoren als Spiegel der Editionsgeschichte*, s. 95-116. Tübingen. (Bausteine zur Geschichte der Edition, 2).
- Nutt-Kofoth, Rüdiger. 2005b. (Hrsg.): *Dokumente zur Geschichte der neugermanistischen Edition*. Tübingen. (Bausteine zur Geschichte der Edition, 1).
- Oellers, Norbert. 1996. »Editionswissenschaft um 1945«, i Wilfried Barner & Christoph König (Hrsg.): *Zeitenwechsel. Germanistische Literaturwissenschaft vor und nach 1945*, s. 103-118. Frankfurt a.M.
- Plachta, Bodo. 2004. »Goethe über das 'lästige Geschäft' des Editors«, i Thomas Bein, Rüdiger Nutt-Kofoth & Bodo Plachta (Hrsg.): *Autor – Autorisation – Authentizität*, s. 229-238. Tübingen. (Beihefte zu *editio*, 21).
- Plachta, Bodo. 2005. »Schiller-Editionen«, i Rüdiger Nutt-Kofoth & Bodo Plachta (Hrsg.): *Editionen zu deutschsprachigen Autoren als Spiegel der Editionsgeschichte*, s. 389-402. Tübingen. (Bausteine zur Geschichte der Edition, 2).
- Plachta, Bodo. 2007. *Editionswissenschaft. Eine Einführung in Methode und Praxis der Edition neuerer Texte*. 2. Aufl. Stuttgart. [1. Aufl. 1997].
- Plachta, Bodo. 2011. »Edition und Bibliothek«, i *Bibliothek und Wissenschaft* 44, s. 23-36. Wiesbaden.
- Roloff, Hans-Gert. 2003. »Karl Lachmann, seine Methode und die Folgen«, i Hans-Gert Roloff (Hrsg.): *Geschichte der Editionsverfahren vom Altertum bis zur Gegenwart im Überblick*. Ringvorlesung, s. 63-81. Berlin. (Berliner Beiträge zur Editionswissenschaft, 5).

- Scherer, Wilhelm. 1883. »Lachmann, Karl«, i *Allgemeine Deutsche Biographie*, bd. 17, s. 471-481. Onlineversion: <<http://www.deutsche-biographie.de/pnd118568558.html?anchor=adb>> (marts 2012).
- Schiller, Friedrich. 1867-1876. *Sämmtliche Schriften. Historisch-kritische Ausgabe*. Im Verein mit A. Ellissen, R[einholt] Köhler, W[ilhelm] Müller, H[ermann] Oesterley, H[ermann] Sauppe & W[ilhelm] Vollmer hrsg. von Karl Goedeke, bd. 1-15:2. Stuttgart.
- Seuffert, Bernhard. 1905. »Prolegomena zu einer Wieland-Ausgabe. III. IV. Im Auftrage der Deutschen Kommission entworfen«, i *Abhandlungen der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften aus dem Jahre 1905. Phil.-hist. Abhandlungen nicht zur Akademie gehöriger Gelehrter*, bd. 2, selvständigt pagineret 1-61.
- Shillingsburg, Peter. 2000. »Anglo-amerikanische Editionswissenschaft. Ein kurzer Überblick«, i Rüdiger Nutt-Kosoth, Bodo Plachta, H.T.M. van Vliet & Hermann Zwierschina (Hrsg.): *Text und Edition. Positionen und Perspektiven*, s. 143-164. Berlin.
- Simm, Hans-Joachim. 1985. »Zur sozialgeschichtlichen und editionsphilologischen Stellung sogenannter Lese- und Studienausgaben deutscher Klassiker«, i Georg Stötzel (Hrsg.): *Germanistik. Forschungsstand und Perspektiven. Vorträge des Deutschen Germanistentags 1984*, bd. 1-2; bd. 2, s. 370-384. Berlin & New York.
- Speed Hill, W. 2001. »Theory and Practice in Anglo-American Scholarly Editing, 1950-2000«, i *Anglia* 119:3, s. 327-350. Berlin & Boston.
- Stackmann, Karl. 1964. »Mittelalterliche Texte als Aufgabe«, i William Foerste & Karl Heinz Borck (Hrsg.): *Festschrift für Jost Trier zum 70. Geburtstag*, s. 240-267. Köln.
- Strohschneider, Friedrich & Peter Vollhardt. 2002. »Interpretation. Eine Einleitung in den Thementeil dieses Heftes«, i *Mitteilungen des Deutschen Germanistenverbandes* 49:2, s. 98-102. Bielefeld.
- Timpanaro, Sebastiano. 1963. *La genesi del metodo del Lachmann*. Firenze.
- Wägenbaur, Birgit. 2000. »Georg Friedrich Benecke (1762-1844)«, i Christoph König, Hans-Harald Müller & Werner Röcke (Hrsg.): *Wissenschaftsgeschichte der Germanistik in Porträts*, s. 1-10. Berlin & New York.
- Weigel, Harald. 1989. »Nur was du nie gesehn wird ewig dauern«. *Carl Lachmann und die Entstehung der wissenschaftlichen Edition*. Freiburg.
- Weimar, Klaus. 1989. *Geschichte der deutschen Literaturwissenschaft bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*. München.
- Werner, Michael. 1987. »Edition und Kulturtradition in Frankreich. Zum Problem des deutsch-französischen Dialogs auf dem Editionsgebiet«, i *editio* 1, s. 139-144. Tübingen.
- Werner, Michael. 1990. »A propos de l'évolution historique des philologies modernes. L'exemple de la philologie romane en Allemagne et en France«, i Michel Espagne & Michael Werner (eds.): *Philologiques I. Contribution à l'histoire des disciplines littéraires en France et en Allemagne au XIXe siècle*, s. 159-186. Paris.

- Witkowski, Georg. 1921. »Grundsätze kritischer Ausgaben neuerer deutscher Dichterwerke«, i *Funde und Forschungen. Eine Festgabe für Julius Wahle zum 15. Februar 1921*, s. 216-226. Leipzig.
- Zeller, Hans. 1966. »Edition und Interpretation. Antrittsvorlesung«, i *zürcher student* 43:7 (januar 1966), s. 15 og 19. Zürich.
- Zeller, Hans. 1975. »Struktur in der Genese der Editorik. Zur germanistischen und englischen Editionsforschung«, i *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 5:19/20 (Edition und Wirkung), s. 105-126. Göttingen.
- Zeller, Hans. 2003. »Die Entwicklung der textgenetischen Edition im 20. Jahrhundert«, i Hans-Gert Roloff (Hrsg.): *Geschichte der Editionsverfahren vom Altertum bis zur Gegenwart im Überblick*. Ringvorlesung, s. 143-207. Berlin. (Berliner Beiträge zur Editionswissenschaft, 5).

Nationalstatens monumenta – källutgåvorna

Rainer Knapas

Byggstenar för ett nationalmedvetande

De frågor, som i nationalstaternas editionshistoria under 1800-talet har besvarats med de monumentalna serierna av utgivna historiska källskrifter, är av filosofisk, historiografisk, litterärt-estetisk och även politisk karaktär. De kan här behandlas bara exempelvis, för att belysa den allmänna utvecklingen och de nya tillskotten i editionsfilologin, som tjänade historieforskningen och historieuppfattningen i stort under 1800-talets första hälft.¹

Den särskilda form av editionsfilologi som ägnade sig åt historiskt källmaterial – diplom, urkunder, krönikor, litterära och berättande skrifter eller folkdiktning, sagor och sägner – antog en allt mer kritisk metod, när det gällde datering, jämförelser, emendering och kommentering av de bevarade manuskriptens texter.

Den stora aspekten på textutgivningen under denna tid är hegemoniskiftet från nyhumanismens lärdomsvärld och dess *Altphilologie* med grekiska och latin som viktigaste manuskriptspråk till en utgivning av textkällor på nationalspråken. Latinet övergick från att vara en del av det klassiska arvet till att också samtidigt bli en

1. Denna artikel bör betraktas som en översiktlig introduktion till ett vidlyftigt forskningsområde, inte som en vetenskaplig specialstudie. Den är i stor utsträckning baserad på encyklopediskt källmaterial, beträffande personer, verk och institutioner; hänvisningar till denna typ av källor eller till allmänna webbresurser upptas inte.

del av det nationella arvet, för senantik eller medeltida historia och för den katolska kyrkans national- och lokalhistoria i Europa. Samtidigt levde en minutiös textutgivning och kommentering kvar i de klassisk-filologiska disciplinerna, utökad med stora forskningsintressen för icke-europeiska språk och litteraturer som sanskrit eller arabiska och andra orientaliska språk.

Utan att här närmare problematisera romantiken som epokbegrepp kan benämningen i editionsfilologiska sammanhang användas som motbild till 1700-talets klassicerande, universella nyhumanism eller den antikvariskt inriktade rikshistoriografin i Europas äldre kungadömen och furstestater. Efter den franska revolutionen och under Napoleontidens politiska omställningar av överheterna i de europeiska länderna fick nya idéer med tillhörande nya begrepp, som gick emot furste- och ständerstaternas statslära, ett ökande inflytande. 'Folket', 'nationen' och 'nationalstaten' är i detta sammanhang de viktigaste. De har sin egen välkända bakgrundshistoria långt tillbaka i 1700-talets mitt, med Johann Gottfried Herder som en av de ledande initiatörerna på tyska.²

Ytterligare två nya ledbegrepp under 1800-talets två första decennier blir 'nationalmedvetande' och 'nationalitteratur', med utgångspunkter i den tyska idealistiska filosofin, och med Hegel som en viktig, men svårtolkad inspirationskälla. 'Folket' – definierat i etniska, filologiska och kulturhistoriska termer – som historiens subjekt och dess väckande till medvetande om sig självt genom en uppifrån dirigerad 'nationalfostran' (*nationalopdragelse*) blir en central aspekt. Politiskt sett gällde problemen och konflikterna ofta folkets och 'samhällsklassernas' – även detta ett nytt begrepp – förhållande till de politiska representationsorganen och till kunga- eller furstemakten.

2. Standardverken för nationalismens och nationsbyggandets historia (till exempel av Ernest Gellner, Anthony D. Smith eller Eric Hobsbawm) uppmärksammar sällan publiceringen av det nationalhistoriska källmaterialet som grund för en nationell historieskrivning. Därtill saknas ofta både de skandinaviska och östeuropeiska länderna och folken i de engelskspråkiga översikterna, likaså Balkanländerna. Ett undantag är Hroch 2005, som i ett brett jämförande perspektiv behandlar nationsbildningen i både Väst- och Östeuropa.

Till de byggstenar som behövdes för att skapa ett nationalmedvetande för folket hörde en medvetenhet om språk, historia, mytologi, diktning, lagar och religion, specifika för just detta folk, därtill en medvetenhet om fäderneslandets naturförhållanden och geografiska särdrag. Den filologiska definitionen av ett folk koncentrerade intresset till språket och särskilt till det historiska beståndet av texter i folkdiktningen och i litteraturen i alla dess former, i urkunder, lagar och kyrkliga texter.

Som användbara komplement till 1700-talets universalistiska synsätt på historia, litteratur eller konst skapades programmatiska motsvarigheter, relaterade till folk och nationer: nationalhistoria, nationallitteratur och en nationell konst. Dessa tre stod i ett ständigt samband med varandra. Nationallitteraturen skulle stöda nationalhistorien, och dessa två kunde därtill stöda sig på ett delvis gemensamt textbestånd av bl.a. krönikor, legender och folkdiktning. Nationallitteraturen fick sina egna offentliga minnesmärken, *Altertümer*, via utgivning i tryck av äldre textkällor.

Nationallitteraturens historiska skola inkluderade i synnerhet lagtexter som centrala minnesmärken, enligt det synsätt som med förebilder i Tyskland såg samhällsskickets ursprung just i lagarna. I de tyska länderna gällde den stora frågan den romerska kodifierade rättens reception i förhållande till den germanska sedvanerätten som grund för det tysk-romerska rikets stats- och samhällsskick. Den övergripande fråga som den tyska nationalitetsrörelsen med stöd av historiska källor bearbetade efter riksupplösningen 1806 gällde möjligheterna till det tyska folkets förening på nytt till en gemensam nationalstat.

De *Altertümer*, fornminnen och *monumenta*, som nationalstaten kunde stöda sig på var dels *Quellen*: historiska eller litterära källtexter, dels *Überreste*: övriga materiella minnesmärken, arkeologiskt material och konkreta historiska minnen, katedraler, kyrkor, borgar och ruiner. De var vittnesbörd över en egen historia, som utspelat sig i folkets mitt. Arkeologin etablerade sig som en stående hjälpetekniskt till historieforskningen, och utgivningen

av skriftliga källor kompletterades under 1800-talets lopp allt mera med beskrivningar av arkeologiska fynd och påkostade bildverk över andra slag av historiska minnesmärken. I de skandinaviska länderna åtföljdes *Oldskrifter* alltid av *Oldsager*, föremålssamlingar som tillsammans med de skriftliga källorna utnyttjades som belägg för en nationell historieskrivning. De materiella källorna samlades i nationalmuseer, på motsvarande sätt som den politiska historiens grundläggande källtexter samlades i nationalarkiv eller andra offentliga och statliga arkiv- och biblioteksinstitutioner.

Parallelt med den vanligen statsledda institutionaliseringen av utgivning och offentlig uppbefaring pågick en textbaserad verksamhet på en annan, sekundär nivå, som fick betydelse för nationalstaternas konsolidering. De historiska källutgåvorna eller folkdikningen togs snabbt i bruk som motiv och stoff för skönlitteratur, i form av historiska romaner och skildringar, samt för historiemåleri i monumentalt format – allt som inslag i den nya nationalkultur som stod under bearbetning under perioden 1800–1850. Dessa nya textslag med historiska motiv nådde en bred allmänhet, över ständs- och klassgränser, och bidrog tillsammans med den ökade läskunnigheten, skolornas läroplaner och en allt mångsidigare litteratur starkt till att befästa nationalstaden som ett ideal för ett folks samtid eller åtminstone som ett framtid mål.³

Publicering, mobilisering och politisering

Under 1700-talet var utgivningen av historiska källskrifter och urkunder vanligen enmansverk, även om den ofta skedde med direkt stöd av furstar och regenter. Ett av de mest omtalade stora enmansverken var Ludovico Antonio Muratoris *Rerum Italicarum Scriptores*

3. Två samlingsverk som uttryckligen behandlar förhållandet mellan textutgivning och nationsbyggnadsprocess med talrika exempelstudier bör nämnas: Van Hulle & Leerssen 2008 och Jensen et al. 2010, i den senare med exempel från Sverige för perioden 1810–1830: Henrikson 2010. Även Leerssen 2006 uppmärksammar textminnesmärkena och folkdikningen.

i 28 volymer (Milano 1723–1751), hans *Antiquitates italicae medii aevii* i sex volymer (Milano 1738–1742) och *Annali d'Italia* i 12 volymer (Milano 1744–1759). Kollektiva utgåvor gällde bl.a. den katolska kyrkans helgontexter, *Acta sanctorum*, den stora textkritiska hagiografin i 68 volymer för årets helgondagar, första delen utgiven i 1643 och fortsatt under Jean Bolland och under de så kallade bollandisternas ledning i Belgien. Den benediktinska S:t Maurus kongregation i Paris (»mauristerna») inledde likaså på 1630-talet ett omfattande och systematiskt textkritiskt utgivningsarbete av denna ordens grundläggande texter och en omfattande revision av *Gallia christiana*, källmaterialet för Frankrikes kyrkohistoria. Mauristernas välorganiserade utgivning tog ett slut med franska revolutionen.⁴

1600- och 1700-talens utgivning av historiskt källmaterial rörande enskilda länder eller furstehus hade som mål att legitimera rikets storhet och betydelse i förfluten och närvarande tid eller den regerande dynastins egen historia och ställning bland furstehusen i Europa. Den pedantiske, lärde antikvariske samlaren av historiska urkunder och övrigt kuriosamaterial hade redan under 1700-talet blivit föremål för kritik och satir, som företrädare för en gången tid, jämfört med den källkritiska textforskningen och -utgivningen.

Det nya under 1800-talets första årtionden var, att utgivningen av historiskt källmaterial, äldre texter som kunde hänföras till nationallitteraturen, och särskilt den nyupptäckta folkdiktningens centrala verk institutionaliseras. Detta skedde antingen i statlig regi genom särskilda myndigheter eller med statligt stöd via särskilda associationer och vetenskapliga sällskap, som bildades enligt för utgivning av källtexter till fäderneslandets historia. Likt de äldre vetenskapsakademierna stod utgivningssällskapen ofta under kungligt eller furstligt beskydd, vilket garanterade deras internationella status och en fortgående finansiering av verksamheten.

Utgivningsverksamhetens innehåll och val av språk och texter

4. Sammanfattande om den europeiska historiografin: Breisach 2007, som dock inte behandlar de skandinaviska eller östeuropeiska länderna.

var en nationalpolitiskt sett känslig fråga, och två olika tendenser kan urskiljas i de europeiska länderna efter 1810-talet. Å ena sidan strävade man efter en centralisering i statlig regi, med ett normerat språk och en kanonisering av nationalhistoriska och nationalitterära minnesmärken, utgivna i monumentalformat och för bruk både inom och utanför det egna landet. Tysklands politiska sönderfall i småstater efter 1806 kompenserades med en uppslutning kring det gamla gemensamma rikets »germaniska» (»Altdeutsch») kulturförma.

Å andra sidan stödde utgivningen av historiska källtexter i de återstående rikena och kejsardömena med många språk och folk en decentralisering och ett sönderfall enligt språk- och nationalitetsgränser, som nu för första gången drogs upp på kartorna. För de enskilda nationaliteterna inom dessa *Vielvölker*-länder konstruerades samma uppsättning av normer kring språk och historia som för de stora sammansatta rikena: ordböcker, grammatikor, utgivning i tryck av historiska och nationalitterära källor, bland dem särskilt folkdiktning. Skapandet av ett nationalmedvetande hos de »nya» folken i Öst- och Nordeuropa förutsatte en nationalfostran med uppslutning kring språkets och folkets historia, med egna minnesmärken och stormän genom tiderna. Till exempel i dubbemonarkin Österrike-Ungern gällde detta ungrare, tjecker, serber, kroater, »illyrier» med flera. På motsvarande sätt fanns inom det ryska riket ett stort antal folk på olika kulturnivåer, som samtliga – de sista först in på 1900-talet – drogs med i den allmäneuropeiska nationalitetsrörelsen. Polacker, ukrainare (»lillryssar»), rutener (»vitryssar»), litauer, letter och ester gick i täten när det gällde historiseringen av det egna förgångna med stöd av utgåvor med historiska källtexter eller folkdiktning. Utgåvorna blev viktiga inspirationskällor för en helt ny litteratur på respektive språk. De kaukasiska folkens historia kunde likaså stödas på upptäckter och utgivning av textkällor. I Finland, som sedan 1809 inkorporerats i det ryska kejsardömet, omfattade nationalitetsrörelsen två olika språk, befolkningens absoluta majoritetsspråk finska och det historiska förvaltningsspråket och befolkningens minoritetsspråk svenska.

Finska folket – oberoende av språktillhörighet – började uppfattas som nationalhistoriens subjekt, oberoende av den tidigare svenska överhögheten och den rådande ryska. Konsolideringen av finskan som nytt nationalspråk inleddes efter 1809 på olika fronter. Avgörande för framtiden blev utgivningen av nationaleposet *Kalevala* i tryck på finska 1835. Eposet uppfattades då ännu som en historisk källa för finska folkets forntid.

I den politiska situationen efter 1809/1814 fortlevde den allmänskandinaviska och nordiska idévärlden, med den norröna litteraturen, sagatiden och vikingarna som gemensamma nämnare för den utpräglade skandinavismen. Samtidigt framträdde en växande *Landespartikularismus*, som betonade de nya staternas, dvs. Norges, Finlands och även Islands oberoende av de gamla skandinaviska kungadömena, både språkligt, historiskt och kulturellt. Stöd för denna uppfattning kunde fås i historiska källor och i folkdiktningen. Samtidigt försökte man i någon mån från svensk och dansk sida återuppliva en historisk hegemoni inom forskning och utgivning av allmänskandinaviska källor, över rådande riksgränser, bl.a. genom att grunda Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab 1825 i Danmark och Kungl. Samfundet för utgivande av skrifter till Skandinaviens historia i Sverige redan 1815.

De skandinaviska utgivningssällskapens kungliga beskydd markerade deras nationalpolitiska betydelse under 1800-talet och garanterade en mot överheten lojal form av nationalism i deras ledning och utgivningspolitik. Att skapa en egen nationallitteratur på ett nyskapat nationalspråk blev dock en fundamental fråga också för de subversiva eller rent revolutionära och radikala rörelser, som vände sig mot de mångkulturella kungarikena eller kejsardömena (Österrike-Ungern och Ryssland) nationalitetspolitik. Denne politik uppfattades som repressiv mot hela folk eller minoriteter när det gällde språkliga och kulturella rättigheter.

För den radikala nationalismen var utgivningen av nationallitterära minnesmärken på det egna språket av fundamental betydelse och de kunde åberopas som stöd för en likaberättigad ställning

bland äldre nationer och folk i Europa. Genom ett framväxande associationsväsende och en folklig mobilisering kunde de vetenskapliga källutgåvorna, eller ännu oftare, den lättare tillgängliga i tryck utgivna äldre folkdiktionen och nationaleposen anlitas som stoff för dagsaktuell ny litteratur och samhällskritik. Texterna erbjöd en stor poetisk-mytologisk potential för författare och konstnärer.

För den officiösa nationalismen, som dirigerades uppifrån av lojala regeringskretsar, ämbetsmän och professorer, blev de stora, centralt organiserade källutgåvorna ändemot kulturpolitiska instrument för stabilitet och ordning i en turbulent tid. De kunde också anlitas för utrikespolitiska prestigedemonstrationer när det gällde att påvisa de gamla kungarikenas eller kejsardömenas förflutna storhet och betydelse, eller deras aktuella vetenskapliga nivå. Genom gemensamma satsningar, val av ledamöter i sällskap och redaktionsråd etc. kunde man demonstrera också utrikespolitiska lojaliteter. Ett exempel är Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskabs lokalavdelning i Ryssland – *Section russe* – med franska som språk. För att markera de goda rysk-danska relationerna under Nikolaj I:s tid utgav sällskapet två band med titeln *Antiquités russes* 1850–1852, med källtexter till förbindelserna mellan Skandinavien och Ryssland under vikingatid och medeltid.

Monumenta Germaniae

1800-talets stora källserier i de tyska länderna, i Frankrike och i England stod alla i samband med nationalstatsidén och dess historiska fundament – med fokus på övergången från senantik till tidig medeltid och till den kristna furstestatens samhällsskick. Tydligast var källutgåvornas patriotism och deras återgång till en gemensam äldre storhetstid inom ett centraliserat rike i Tyskland, under årtiondena efter den formella riksupplösningen 1806 och Napoleon-tidens franska ockupationsår. Återhämtningen skedde med historiens hjälp, och friherre Karl von Stein initierade *Monumenta Germaniae Historica* (MGH) som internationellt mönsterbildande

utgivningsserie 1819, under ledning av en rad editionsexperter – G.H. Pertz, J.F. Böhmer, G. Waitz, L. Bethmann m.fl. Materialets äldsta delar gick tillbaka ända till 500-talet. De stora kvartbanden i vackert tryck med inlagda faksimil i litografform bar devisen *Amor patriae dat animus* inom den alltyska samlingsrörelsens eklövskrans, som tecken på MGH:s målsättning att genom kärleken till fäderneslandet och dess historia skapa framtidens nationalanda.⁵

MGH var indelad i underserierna *Scriptores* (historieskrivare och annalister), *Leges* (lagar), *Diplomata* (urkunder), *Epistolae* (brev) och *Antiquitates* (fornminnen) och blev också i detta avseende normgivande för andra länders motsvarande ledande källutgåvor. För Tysklands del kompletterades MGH av stora serier med regester över medeltida kejserliga brev (1831–, utg. av J.F. Böhmer, fortsatta som *Acta imperii selecta*) och *Fontes Rerum Germanicarum* (1843–, utg. av J.F. Böhmer och P. Jaffé).

Utanför det vetenskapliga samfundet, som trots de nationahistoriska ämnena ännu måste läsa MGH:s kommentarer på latin, hade redan tidigare skett en uppmärksammad utgivning av andra texter på tyska som var grundläggande för uppfattningen om folkets historia och forntida kultur. En av den tyska nationella väckelsens kända signaler var *Des Knaben Wunderhorn*, samlingen med folksånger utgiven i tre delar av Clemens von Brentano och Achim von Arnim 1805–1808. Bröderna Jacob och Wilhelm Grimm deltog i att skapa en bred textgrundval för den tyska samlingsrörelsen, inkluderande både historiska och rättsliga urkunder, folkdiktning och sagor, en tysk ordbok och en tysk grammatik.

Folkets, samhällets och rikets historia fick genom bröderna Grimms insatser en långvarig textuellt normerad grundval. Jacob Grimms utgåva *Deutsche Rechtsaltertümer* 1828 var en av de mest kända inom den så kallade historiska skolan. *Nibelungenlied*, den tyska mytiska historiens stora hjälte- och äventyrsepos med

5. Historisk översikt i Grundmann 1969. Webbsida: <www.mgh.de> med utförliga historiska och bibliografiska uppgifter om MGH.

motiv från folkvandringstiden, hade upptäckts redan 1755 under den tidigaste Herderska epoken med intresse för folkdiktning av Jacob Hermann Obereit och utgetts första gången 1784 av Christoph Heinrich Myller, i en starkt korrumperad utgåva. Karl Lachmanns stora utgåva 1826 var den första kritiska sammanställningen av de då kända manuskripten. I dag räknar man med närmare 40 manuskript eller manuskriptdelar till detta epos.

Nibelungenlied och folkdiktningen tillförde den tyska historieuppfattningen en stark litterär-estetisk dimension. Utgivningen av de historiska källorna i bl.a. MGH stod för det vetenskapliga källmaterialet, och den tyska rätshistoriska skolans utgåvor av källorna till den romerska rättens receptionshistoria i Tyskland gav tolkningsnycklarna till samhällsordningens grunder. I Tyskland uppstod en politisk och vetenskaplig skiljelinje mellan »romanister» och »germanister» när det gällde frågan, huruvida den germaniska samhällsordningen hade sitt ursprung i den romerska rätten eller i folkets sedvanerätt. Frågan gällde samtidigt förhållandet till det »välska» eller franska inflytandet överhuvudtaget på det tyska folkets historia. Den historiska skolans huvudman, Friedrich Carl von Savigny hävdade det romerska arvet och de germaniska rättskällorna, i konservativ anda, medan andra historiskt inriktade jurister var uttalade liberala germanister som framhöll det frihetliga, folkliga arvets betydelse för samhällsutvecklingen.

Frankrike och England

Gallia christiana, det stora encyklopediska samlingsverket med material till den katolska kyrkans historia i Frankrike, hade börjat utges på mauristernas försorg med det första bandet 1715. Sedan dess hade den tryckts i olika utgåvor och fortsattes efter 1816 under överinseende av Institut de France och Académie des inscriptions et des belles lettres med de återstående kyrkoprovinserna (utg. B. Haréau, 1816–1865). Mauristerna hade också upprättat samlingen *Recueil des historiens des Gaules et de la France*, som likaså efter

franska revolutionen övertogs av Académie des inscriptions et des belles lettres, under ledning av Dom Brial. I samband med den franska historieskrivningens stora förnyelse under 1830-talet med François Guizot som ett av de ledande namnen grundades Société de l'histoire de France 1833, som påbörjade utgivningen av *Collections des documents inédits sur l'histoire de France*. I Frankrike förstatligades utgivningen av historiska källor på motsvarande sätt som i andra länder, som en politisk angelägenhet, kanaliserad genom vetenskapliga samfund.

På liknande sätt som i Tyskland upptäcktes den franska epi- ska folkdiktningen redan under 1700-talet med »kämpavisorna», *chansons de geste*, som typisk genre. Det mest »ursprungliga» manuskriptet till det franska folkliga nationaleposet *Chanson de Roland* upptäcktes i Bodleian Library i Oxford av abbé de La Rue 1834. Manuskriptet på anglo-normanniska utgavs 1837 av Francis- que Michel i Paris. Den starka centralismen i Frankrikes språk- och kulturpolitik under 1800-talet motverkades av upptäckten av bl.a. den livskraftiga folkliga och medeltida diktningen på bretoniska och provensalska, som på sitt sätt gav stöd för en regional separatism. Den uppmärksammade samling med bretoniska folksånger, *Barzaz Breis*, som 1839 utgavs av Théodore Hersart de Villemarqué bemöttes ännu med beskyllningar om falsifikat.

Den dominerande serien i England med tryckta historiska medeltidskällor under 1800-talet blev den så kallade *Rolls Series*, upp- kallad efter »riksarkivarien», *Master of the Rolls*, som utgivare inom den Public Records Office som upprättades 1838. Dess officiella titel var *Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland during the Middle Ages*. Den mera omfattande utgivningen inleddes 1857.⁶ Den engelska motsvarigheten till *Nibelungenlied* och *Chanson de Roland*, *Beowulf*-kvädet, blev en grundläggande text för den mytisk-litterära historieuppfattningen om Englands forntid. *Beowulf*

6. Översiktstabla över de stora källutgåvorna i Tyskland, Frankrike och England: Breisach 2007, s. 265.

har skrivits i England av en anonym anglosaxisk skald, men händelserna utspelar sig i Skandinavien. Till *Beowulf* föreligger ett enda manuskript (*Nowell Codex*), som dessutom tillsammans med Sir Robert Bruce Cottons övriga manuskript brandskadades 1731; detta manuskript återupptäcktes och utgavs i tryck första gången 1815 av isländaren Grímur Jónsson Thorkelin.

Skandinavien och Finland

Utgivningshistorien av de centrala källorna till de skandinaviska ländernas historia under 1800-talets första hälft har en avgörande utgångspunkt i de stormaktpolitiska omställningarna 1809–1814. Danmarks och Sveriges tidigare ställning som små kungadömen av *Vielvölker*-karaktär med många olika folk och språk förändrades. Sverige förlorade Finland, som blev ett autonomt storfurstdöme inom ryska riket 1809, Danmark förlorade Norge 1814, som i sin tur ingick en för nationalitetssträvandena obekväm union med Sverige. Därtill förlorade Danmark hertigdömena Slesvig och Holsten efter kriget mot Preussen 1864 och blev en enspråkig nationalstat.

Det tidigare allmännordiska, antikvariskt inriktade intresset vid 1700-talets slut hade ett av sina högkvarter i Danmark, med den norröna historien, de isländska sagorna och Edda-diktningen som föremål för utgivning och kommentarer. Den Arnamagneanska kommissionens första utgåva av *Eddan* från 1787 och dess övriga väl kända verksamhet kan inte behandlas närmare här. På motsvarande sätt hade 1700-talets rikshistoriografer i Sverige gärna förenat Sveriges äldsta historia med den stora gemensamma nordiska forntiden genom intensiva handskriftsstudier och textutgivning.

Jacob Langebek hade utgett danska medeltidskällor redan 1772–1776 i *Scriptores rerum Danicarum medii aevii* i fyra volymer. Den svenska motsvarigheten, *Scriptores rerum svecicarum medii ae- vii*, började utges betydligt senare, från och med 1818. Den nationalhistoriska inriktningen i Sverige på en förflytten storhetstid kan

också ses som en kompenation för rikets nedgång som stormakt i Östersjöområdet efter 1809. En historisk omorientering skedde inom de nya gränserna, men samtidigt fortlevde också ambitionen att förblif en skandinavisk aktör på det lärda området. Under kungligt beskydd grundades 1815 Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia, som redan följande år utgav sin första volym av *Handlingar rörande Skandinaviens historia*. Tämligen samtidigt, 1818, utgavs i Stockholm *Eddan* på svenska av Rasmus Rask och A.A. Afzelius som ett led i samma utgivningspolitik.

I Köpenhamn instiftades Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab 1825, med Carl Christian Rafn och Rasmus Rask som initiativtagare, och med det allmännordiska ändamålet att utge och uttolka nordiska *oldskrifter* för ett studium av Nordens historia, språk och *oldsager* i allmänhet (Wiell 2001). Det högt ansetta sällskapet stod under kungligt beskydd och hade högt uppsatta medlemmar i många länder. Dess första publikationer behandlade de isländska sagorna om de norska och danska kungarna (*Fornmannasogur* I–XII, 1825–1837), även utgivna på danska och latin, och *Islendingasögur* (I–III, 1829–1830). Oldskriftselskabet hade från första början två avdelningar, en för *oldskrifter* och en för *oldsager* och blev därigenom en samlingspunkt även för studiet av nordisk arkeologi och en av bakgrundsinstitutionerna för Nationalmuseet i Köpenhamn. Denne danska modell övertogs inte som sådan i andra nordiska länder, där de flesta utgivningssällskapen uteslöt utgivning och studier av materiella, arkeologiska eller antikvariska källor från sitt program. För ändamålet grundades rena fornminnesföreningar, bl.a. i Finland 1870.

Kretsen bakom utgivningen av *Scriptores rerum svecicarum medii aevii* fanns inom Uppsala universitet. Dess för eftervärlden mest betydande namn var Erik Gustaf Geijer, som i diktning och historieskrivning arbetade uttryckligen med svenska folket som subjekt i historien, för att »inom Sveriges gräns erövra Finland åter» (Esaias Tegnér: »Svea»). Första delen i denna serie, utgiven av Erik

Mikael Fant, Geijer och Johan Henrik Schröder, omfattade den så kallade *Stora rimkrönikan*, Olaus Petri *Svenska Chrönika*, *Then gamble swenske crönica*, *Diarium Vaztenense* och olika kungalängder – samtliga fundamentala källor till Sveriges medeltidshistoria. Den andra delen, utgiven av Geijer och Schröder 1828, innehöll ytterligare krönikor: Laurentius Petri *Svenska crönika*, *Chronica Erici Olai* och helgonlegenderna, *vita et miracula*, för två av rikets viktigaste medeltidshelgon, S:t Erik och S:t Henrik.

Den tyska rättshistoriska skolans inflytande i Sverige blev monumentaliserat i utgivningen av »Collin & Schlyter», den *Samling af Sveriges gamla lagar*, som utgavs av Hans Samuel Collin och Carl Johan Schlyter i 13 delar 1827–1877, enligt statligt uppdrag från 1822. Det första bandet av *Svenskt diplomatarium*, med medeltidsbrev från åren 817–1285, utgavs av riksantikvarien och riksarkivets sekreterare J.G. Liljegren 1829. Både utgivningen av »Collin & Schlyter» och *Svenskt diplomatarium* skedde med statligt stöd, en princip som fortsatte ännu efter århundradets mitt, med bl.a. *Handlingar rörande Sveriges historia*, som utgavs av Riksarkivet med början 1861; det första bandet omfattade *Konung Gustaf den förstes registratur*.⁷

I Sverige liksom i andra länder skedde parallellt med utgivningen av diplomatarier, urkunder och krönikor en växande publicering av »fornsånger». Den första större utgåvan, *Svenska folk-wisor från forntiden*, samlades och utgavs av Erik Gustaf Geijer och A.A. Afzelius 1814–1816. A.I. Arwidsson – på 1820-talet stridbar docent och romantiker vid universitetet i Åbo, senare bibliotekarie på Kungliga biblioteket i Stockholm – utgav tre band med *Svenska fornsånger. En Samling af Kämpavisor, Folk-Visor, Lekar och Dansar, samt Barn- och Vall-Sånger* 1834–1842, ett verk som kallats den första vetenskapliga folkvisesamlingen i Norden.

I Norge grundades Det norske Oldskriftselskab 1861, även om dess traditioner räknades från 1825. Den första samlingen av

7. Bring 1934, särskilt s. 253–292 ger fortfarande en god översikt av den äldre källutgivningen i Sverige, jämte bibliografiska uppgifter.

Diplomatarium Norvegicum med den typiskt tematiskt beskrivande undertiteln *Oldbreve til Kundskab om Norges indre og ydre Forholde, Sprog, Slægter, Sæder, Lovgivning og Rettergang i Middelalderen* utkom med sin första samling i Christiania 1847. I Norge inrättades en offentlig Kildeskriftfond under riksarkivarien från 1857. Riktningen gick också här mot ett statligt stöd för utgivningen av det nationalhistoriska äldre källmaterialet.

I Finland, som saknade en egen vikingatida eller medeltida stormakt under egna kungar, hade vissa urkunder och krönikor från tiden efter den svenska erövringen och landets kristnande på 1100-talet utgetts i akademiska dissertationsserier redan på 1700-talet. En av de bärande källutgåvorna till Finlands medeltid var elokventieprofessorn H.G. Porthans utgåva 1784–1800 av Paul Juustens krönika över biskoparna i Åbo, som genom utgivarens digra lärda apparat samtidigt blev en genomgång av det då kända källmaterialet till Finlands medeltidshistoria.

I den nya politiska situationen efter 1809 med Finland som ett eget storfurstendöme med finskan som språk för folkets absoluta flertal, behövde den vaknande nationalitetsrörelsen givetvis sina egna specifika textkällor för en förnyad historieskrivning. I brist på en egen politisk och statlig historia fanns inte arkivmaterial att utge i monumentalna diplomatarier eller urkundssamlingar. I stället koncentrerade historieforskarna sig på den kyrkliga historien kring Åbo stift och på att uppsöka källmaterial i svenska arkiv – senare, från 1840-talet, även ur de ryska medeltidskällorna för att belysa särfinländska förhållanden.

Finlands och finska folkets äldsta historia fick fram till 1840-talet sina viktigaste textunderlag från utgivningen av folkdiktningen på finska. Avgörande var Elias Lönnrots sammanställning av nationaleposet *Kalevala* 1835. Den finska folkdiktningen inspirerade på motsvarande sätt som till exempel *Nibelungenlied*, *Chanson de Roland* eller *Beowulf* och Edda-sagorna mycket starkt den samtida uppfattningen om landet, folket och dess äldsta historia.

De första serierna med historiska handlingar började i Finland

utges först under 1840-talet, närmast enligt förebilder från Sverige: *Urkunder upplysande Finlands öden och tillstånd I–III* (utg. Edvard Grönblad, 1843–1846, ny serie 1856) och A.I. Arwidssons i Stockholm sammanställda *Handlingar till upplysning af Finlands häfder I–X* (1846–1858). I mindre urkundspublikationer samlades arkivmaterial rörande vissa vändpunkter i Finlands historia (bl.a. det så kallad Klubbekriget på 1500-talet) eller förvaltningen under generalguvernören Per Brahe kring 1600-talets mitt. Statsarkivet i Finland grundades som en självständig institution först 1859. Grundläggande serier ur arkivets bestånd började senare utges av riksarkivarien Reinhold Hausen, bl.a. *Bidrag till Finlands historia* (fem band, 1881–1917), *Registrum Ecclesiae Aboensis* 1890 och *Finlands medeltidsurkunder* i åtta band 1910–1935.⁸

Ryssland

Upptäckten av den fornryska historiens källor hängde till en del samman med den »protonationella» historieforskning, som slog igenom under Katarina II:s regeringstid 1762–1796. Intresset riktade sig mot ryska rikets forna storhet före och under Peter I:s tidervarv. Den ryska lyriska folkdiktningen, liksom de episka dikterna (bylinorna) och även krönikekällorna, togs fram i offentligheten redan vid 1700-talets slut i olika publikationer av historiografer som Vasilij Tatisjtjev, Michail Sjtjerbatov och Nikolaj Novikov. De första utgåvorna av rysk folkmusik sammanställdes av arkitekten och den konstnärlige mångsysslaren Nikolaj Lvov. Inspirationen till detta intresse för ryska folket och dess kultur- och litteraturformer härstammade som i så många andra länder i sista hand från Tyskland och Herders idévärld om folkens kultur- och språkutveckling.⁹

Igorvädet (*Slovo o polku Igoreve*), som behandlar det fornryska

8. Översikt av historiografi och även källutgåvor i Finland under 1800-talet: Klinge 2012, s. 50–61.

9. Om »textologin» och källutgåvorna i Ryssland, se Lichatjev et al. 2001.

folkets kamp mot mongoliska angripare under medeltiden, upptäcktes som manuskript 1794 och utgavs 1800 av Aleksej Musin-Pusjin. Manuskriptet förstördes vid Moskas brand 1812, och endast 60 tryckta exemplar av utgåvan återstod därefter. Igorkvädet är ännu i dag en av de viktigaste textunderlagen för den historiska självuppfattningen i Ryssland.

Parallelten till Igorkvädet ifråga om historiografisk betydelse i Ryssland var den så kallade Nestorskrönikan (*Povest vremennych let*), upptecknad på 1200-talet och bevarad i ett antal olika så kallade redaktioner. Den behandlade ryska rikets uppkomst på 800-talet genom de skandinaviska »normannernas» erövring av de nordliga slaviska folken; därtill övergången till kristendomen i dess bysantinska form och bl.a. de tidigaste ryska helgonen. Nestorskrönikans text utgavs första gången i en tryckt edition i fem delar 1802–1809 av August Ludwig Schlözer, som en tid var knuten till Vetenskapsakademien i S:t Petersburg och senare som professor till universitetet i Göttingen.¹⁰ »Normannerteorin» och Nestorskrönikans karakteristik av de slaviska folken har därefter varit en stående tvistefråga i Rysslands historieskrivning.

Rysslands uppgång under Alexander I:s regeringsperiod (1801–1825) till en första rangens stormakt efter Napoleons fall avspeglade sig också i utgivningen av källor och urkunder till rikets äldre historia. Detta blev för Ryssland en utrikespolitisk prestigefråga, som starkt understöddes från statligt och även enskilt håll. Den första stora sammanfattningen av ryska rikets – uttryckligen rikets och inte folkets – historia, *Istorija gosudarstva rossiskaja*, gjordes av Nikolaj Karamzin i 12 band 1816–1829 och samtidigt för internationellt bruk även på tyska.

En annan grundläggande och normbildande historisk källserie som hade ett omedelbart samband med Rysslands nya stor-

10. *Nestor. Russische Annalen in ihrer Slavonischen Grundsprache: verglichen, von Schreib-Feltern und Interpolationen möglichst gereinigt, erklärt, und übersetzt von August Ludwig Schlözer*, Göttingen: Heinrich Dieterich, 1802–1805 (Teile 1–4), Vandenhoeck & Ruprecht, 1809 (Teil 5).

maktsställning påbörjades 1811. De första delarna i stort format och påkostat utförande utkom från 1813 med ryska rikets traktater med främmande makter genom tiderna (*Sobranie gosudarstvennych gramot i dogovorov*). Detta var ett initiativ inom utrikesministeriet av minister Nikolaj Petrovitj Rumjantsev, som efter att ha trätt tillbaka från sina offentliga ämbeten ägnade sig åt sitt privata, betydande bibliotek med handskrifter. Rumjantsevs krets med historieforskare och filologer utgav också på hans bekostnad andra centrala källserier för äldre rysk historia. Ryska Vetenskapsakademien inleddes 1828 expeditioner, närmast till olika klosterbibliotek, för insamling av äldre historiska handskrifter. I statlig regi grundades 1837 en särskild Arkeografisk kommission för insamling och utgivning av historiskt källmaterial.¹¹ Den viktigaste nya serien strävade till en fullständig vetenskaplig utgivning av de medeltida ryska krönikorna (*Polnoe sobranie russkich letopisej, PSRL*), bland dem Nestorskrönikans olika redaktioner. PSRL-serien som fortsätts ända till i dag med 43 volymer bildar grundvalen för den ryska medeltidsforskningen.¹²

Detta statsstödda intresse för insamling och utgivning i tryck i monumentala volymer av källmaterialet för Rysslands äldre historia var en del av den officiösa rysk-nationella kulturpolitik som intensifierades under Nikolaj I:s regeringstid, under ledning av ministern för folkupplysning Nikolaj Uvarov. Minister Uvarov var även ordförande i den *Section russe* som Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab hade inrättat för närmare förbindelser mellan den ryska och skandinaviska lärliga världen.

De baltiska provinserna

Ryska rikets Östersjöprovinsen – före 1917 Est-, Liv- och Kurländska

11. Amburger 1966, s. 481–482, Bratjev 1997.

12. Krönikeutgivningsprojektets websida <<http://psrl.csu.ru>>, med utförlig historia och bibliografiska uppgifter.

guvernementen – genomgick under 1800-talet en jämfört med till exempel Finland eller de skandinaviska länderna avvikande nationsbildningsprocess. Här tävlade tyskan – adelns, stadsborgerskapets och de lärda sällskapens gemensamma språk – med de olika små nationalspråken om hegemonin sinsemellan. Den politiska överhetens språk var företrädesvis ryska, under 1800-talets lopp i ökande grad. Den nationella historiesynen betonade här dels det tyska arvet, från provinsernas kristnande på 1200-talet och från medeltiden, dels »folkens» historiebärande roll, dvs. esternas och letternas forntid före den tyska erövringen och motståndet mot den.

Inflytandet från den tyska rättshistoriska skolan var via det tyskt orienterade och tyskspråkiga universitetet i Dorpat (grundat på nytt 1802) betydande. Friedrich Georg von Bunge (1802–1897), juris doktor i Heidelberg och professor i Dorpat från 1831, var den första att samla och utge de äldre rättskällorna till Livlands, Estlands och Kurlands historia, därtill undersökte han enligt tyska förbilder uttryckligen den romerska rättens reception i de baltiska provinserna. Bunge utgav de första serierna av baltiska *Rechtsaltertümer* i gedigna editioner, för att påvisa den historiska tillhörigheten och parallelliteten med de övriga tyska ländernas historia.¹³

I följande generation av historiker och källutgivare blev Carl Schirren (1826–1910) det ledande namnet. Han var en förkämpe för uppfattningen om de baltiska provinsernas egen *Sonderweg* genom historien och deras fortsatta och framtida statsrättsliga separatförbindelse till det ryska riket. Schirrens tysk-baltiska historietradition stöddes av omfattande utgåvor, bl.a. 11 band med *Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbständigkeit* 1861–1885. Schirren utgav också 1865 den centrala källan för de baltiska provinsernas kristnande och förening med de tyska länder-

13. Beiträge zur Kunde der liv-, esth- und kurländischen Rechtsquellen, Riga 1832; Das römische Recht in den deutschen Ostseeprovinzen Russlands, Dorpat 1833; Sammlung der Rechtsquellen Liv-, Esth- und Kurlands I-II, Dorpat 1842–1846; Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten I-III, Reval 1851–1857.

na och tyska orden under medeltiden, Henriks av Lettland krönika, även benämnd *Origines Livoniae*, »Livlands ursprung».¹⁴

Georg Friedrich von Bunges och Carl Schirrens grundläggande utgåvor har senare bildat fundamentet för en allt mer antitysk och snarare *völkisch* uppfattning under 1900-talet om de baltiska provinsernas äldre historia. Vid tidpunkten för deras utgivning gällde den stora historiografiska frågan Baltikums förhållande till Tyskland och den tyska historien, i förening med den samtida stora politiska frågan, förhållandet till den ryska överheten. Historie-skrivningen och källutgåvorna markerade också här ett försök till separatism från den ryska statskroppen. På ett något motsvarande sätt sökte man sig i Finland samtidigt till arvet från den svenska tiden, med hjälp av krönikor och urkunder.

Den tjeckiska striden om handskifterna

Den formella upplösningen av det tysk-romerska riket 1806 och åren av krig i Centraleuropa gav en omedelbar anledning till att också utanför det tyska språkområdet mobilisera språkligt-etniska nationella samlingsrörelser. Tjecker, polacker och serber gick här i främsta ledet. Fornforskaren Václav Hanka upptäckte 1817 i en tornkällare i Johannes Döparens kyrka i Königinhof an der Elbe en handskrift med episka och lyriska dikter på forntjeckiska, omfattande sju små dubbla pergamentblad. Följande år upptäckte han en annan handskrift av liknande innehåll på slottet Grünberg. Hanka grundade även Nationalmuseet i Prag samma år, och de två handskifterna, Königinhof- och Grünberg-handskifterna, lanserades som nya, avgörande källor för Böhmens och tjeckernas historia under tidig medeltid före den tyska erövringen. Dikterna handlade bl.a. om polackernas fördrivande från Prag 1004, ett se-

14. *Der Codex Zamoscianus, enthaltend Capitel I–XXIII, 8 der Origines Livoniae*, Dorpat 1865. Samma *Henrici Chronicon Lyvoniae* hade utgetts även i *Monumenta Germaniae Historica*, del XXIII, av Wilhelm Arndt.

gerrikt slag mot sachsarna och segern över tatarerna vid Olmütz 1241 – högnationella och för nationalitetsidéerna avgörande teman.

Könighof-handskriften översattes genast till modern tjeckiska, även till tyska 1819 och uppmärksammades stort av författare och lärda i hela Europa. Den utgavs i många översättningar och polyglotta versioner, även i ett fotografiskt faksimil redan 1862. Hankas handskrifter blev en av grundvalarna för den tjeckiska nationella renässansen, och Frantisek Palackýs välkända *Geschichte von Böhmen* (1836–1837) befäste med stöd av dem uppfattningen om de fredsälskande slaverna kontra de våldsamt inträngande germanerna och om tjeckerna som en urgammal kulturnation med egna historiska stormän.¹⁵

Frågan om handskrifternas äkthet väcktes redan på 1840-talet och ledde till en storm av kritik och argument för och emot. Ett avgörande bevis för att de var förfalskningsar av Hanka själv framfördes 1859 av Max Bündinger i *Historische Zeitschrift*, men debatten fortsatte länge därefter. Ett hårt slag för den tjeckiska nationalismen var att bland andra den sedermera som politiker kände Tomáš Garrigue Masaryk på 1880-talet också bevisade att de båda handskrifterna var förfalskningsar. Hanka hade avlidit 1861, och under tiden hade hjältarna och gestalterna från hans handskrifter hunnit etableras som symboler för den tjeckiska kulturen och historien, i bildkonst, skulptur och framför allt i musik och tonsättningar, bl.a. av Antonín Dvorák och Bedrich Smetana.

'Striden om handskrifterna' är ett stående forskningsområde inom tjeckisk historiografi som fortfarande väcker passioner, och frågan om deras äkthet anses inte vara helt slutbehandlad. Hankas roll vid fabrikationen och utgivningen av för nationalitetsrörelsen avpassade källor är ett extremt exempel på hur avgörande äldre texter på nationalspråken ansågs vara under 1800-talets första årtionden.

15. Överblick på engelska av den tjeckiska 'striden om handskrifterna': Otáhal 1986.

Verkningshistoria

De nationalhistoriska källeditionernas konkreta verkningshistoria under 1800- och 1900-talen är i hög grad oundersökt inom det historiografiska fältet. De bildar ett eget omfattande bibliotek med stor internationell spridning, en urvalssamling med skiftande kriterier, som både styrt och underlättat den national-patriotiskt inriktade historieforskningen. De tryckta serierna har i sin tur återverkat på de fortsatta utgivningsprogrammen genom en ökad efterfrågan på likartade källor, för ytterligare belägg inom de nationella historieskolorna. De historiska källserierna låg till grund för akademisk forskning och avhandlingsämnen, som i sin tur inom kort överfördes till en populär nivå, »för folket» i historiska översiktsverk och som läsning i skolundervisningen.

Huvuddelen av det äldre utgivna källmaterialet var ingalunda producerat av »folket», utan ofta av exklusivt överhetligt ursprung – av kejsare, kungar, furstar, biskopar och lärda – och där till åtminstone för medeltidshistoriens del mestadels på latin. Det belyste folkets roll i historien bara indirekt och därför var den som autentisk källskrift uppfattade folkdiktningen desto mer betydelsefull, för att den ansågs ha tillkommit i folkets mitt och återspeglade både mytologi och historia på folkets eget språk.

Gränslinjerna mellan nationell mytologi, förhistoria och historia var länge odefinierade, och allmänt uppfattades folkens äldsta forntid som mytisk, likt grekernas och romarnas. Förhistorien med sina källor inom folkdiktning och arkeologiskt fyndmaterial övergick successivt till en historisk tid, med daterbara textkällor, urkunder och krönikor. De arkeologiska fyndens och förhistoriens epokindelning i sten-, brons- och järnålder gav en viss stadga åt folkens äldsta historia. På territoriella grunder kopplades fynden omedelbart till 1800-talets etnisk-språkligt definierade nationalstater – även om befolkningens språk under till exempel sten- eller bronsålder inte kunde definieras.

Den vetenskapliga offentlighet som utgivningen av historiska källserier skapade förstärkte den nationella historismen i alla län-

der. Berättelserna om nationens och folkets tidigare stormän, hjältegestalter eller nationellt uppfattade skyddshelgon skapade ett galleri för en stormannakult, som återkom, stiliseras och förstärktes inom litteratur, drama, opera, musik och bildkonst.

Ett annat delområde av historismen, som fick ett starkt stöd av källutgivningen, gällde konkreta historiska minnesmärken som medeltida katedraler, borgar och slott eller deras ruiner. Restaureringarna av dem för att förstärka och demonstrera en nationell historieuppfattning organiserades under inspekionsmyndigheter i statlig regi, börjande med Frankrike 1830, eller med stöd av särskilda offentliga associationer. Av dem blev *Dombauverein* för fullbordandet av domkyrkan i Köln den mest kända. Själva byggnadsföretaget under preussiskt kungligt beskydd stod också som symbol för de tyska ländernas enande oberoende av katolicism eller lutherdom, i samma anda som utgivningen av serien *Monumenta Germaniae Historica*. Restaureringsrörelsen nådde också de skandinaviska länderna och var till en början helt beroende av skriftligt historiskt källmaterial och arkivstudier. Det antikvariska fältarbetet, utgrävningarna och kravet på dokumentation av ruiner och minnesmärken blev riktgivande först mot 1800-talets slut.

I de stora nationalbiblioteken – Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn och Kungliga biblioteket i Stockholm bland dem – lyftes de medeltida handskrifterna och utgåvorna av dem fram som nationella *Altertümer*-monument. Motsvarande medeltidspatriotism kan ses också inom biblioteks- och arkivinstitutionerna i Finland och Norge – en projicering bakåt till en tänkt nationell storhetstid, enligt 1800-talets frågeställningar. Historismens statliga och offentliga institutioner som museer, arkiv, bibliotek eller vetenskapliga sällskap med egna samlingar erbjöd en ständig uppsättning av referenser både för aktuell vetenskap och ny litteratur eller konst.

Utmärkande för många av serierna med historiskt källmaterial är en utgivningstid som sträcker sig över årtionden, ibland över århundraden, med en medveten kontinuitet ifråga om utgivningsmetoder och presentation i tryck. En fråga som återstår att undersöka

är till exempel, om den historieforskning, som under 1800-talet uppfattades som politiskt relevant eller vetenskapligt nydanande, låg före eller efter utgivningen av de stora historiska serierna. Den utgivning som i början av 1800-talet kunde uppfattas som nationellt radikal övergick i något skede till att betraktas som icke-aktuell för samhällsutvecklingen och förvandlades till metahistoria och historiografi.

Som källmaterial för ett nationalmedvetande hade utgivningen av historiska texter en politisk funktion som sprängstoff bland de folk som saknade egna nationalstater. En egen stat var den högsta formen och slutpunkten för detta nationalmedvetande efter att folket först genomgått en nationalhistorisk och nationalitterär väckelse. För de nationella samlingsrörelserna fanns politiskt sett många olika alternativ, från rojalistiskt lojala till samhällsomstörtande radikala – skiljelinjer som bland annat utformades i reaktionerna under det europeiska revolutionsåret 1848. Bägge riktningarna behövde historiskt stödmaterial och belägg för sin egen traditionsbildning. Detta kunde lätt tas fram ur de tryckta källserierna och väljas enligt samhällspolitiska behov.

Genom utgivning och urval av historiska källor kunde man i länder med många språk och folk, även i de större imperiernas marginalområden, via historien demonstrera för en »återförening», åtminstone kulturellt, med andra, tidigare stormakter. Detta skedde delvis i Finland, med konflikter inom historieforskningen gällande finska folkets roll i Sveriges historia före 1809. Innebar denna tid ett förtryck av folket och finskan eller en välsignelse för kultur och samhällsskick?

De historiska källorna eller utgivningen av dem har inte förlorat sin historiska brisans fram till i dag. Kampen om »rädda ägare» och förvaringsorter när det gäller kända manuskript, som tagits som krigsbyten eller uppfattats som statsegendom och därmed hamnat i tidigare imperiers huvudstäder, dyker ofta upp som offentligt-juridiska tvistefrågor. För de nuvarande nationalstaterna är det fortfarande symboliskt viktigt att äga och främställa så mycket

som möjligt av den nationella historiens konkreta källmaterial, även om historiska handskrifter också kan användas som politiska symboler för samförstånd eller som sentida gottgörelser för historiska förlopp. Från Danmark återställdes till exempel ett stort antal isländska handskrifter till Island under åren 1971–1997. Ett annat exempel är manuskriptet till *Jyske Lov* från 1241, som sedan 1600-talet hade tillhört Kungliga biblioteket i Stockholm och överlämnades till Danmark 2011 i utbyte mot en handskrift till den svenska *Södermannalagen*.¹⁶

Litteratur

- Amburger, Erik. 1966. *Geschichte der Behördenorganisation Russlands von Peter dem Grossen bis 1917*. Leiden. (Studien zur Geschichte Osteuropas, 10).
- Bratjev, V.S. 1997. *Peterburgskaja Archeografijeskaja komissija (1834–1929)*. S.-Peterburg.
- Breisach, Ernst. 2007. *Historiography. Ancient, Medieval & Modern*. 3rd edition. Chicago & London. [1st edition 1983].
- Bring, Samuel E. 1934. *Bibliografisk handbok till Sveriges historia*. Stockholm.
- Grundmann, Herbert. 1969. *Monumenta Germaniae Historica 1819–1969*. München.
- Henrikson, Paula. 2010. »Inventing Literary Heritage. National Consciousness and Editorial Scholarship in Sweden, 1810–1830», i Lotte Jensen, Joep Leerssen & Marita Mathijsen (eds.): *Free Access to the Past. Romanticism, Cultural Heritage and the Nation*, s. 103–126. Leiden & Boston.
- Henrikson, Paula. 2013. »Geschichte der Edition in Schweden im 19. Jahrhundert», i Paula Henrikson & Christian Janss (Hrsg.): *Geschichte der Edition in Skandinavien*, s. 405–431. Berlin & Boston. (Bausteine zur Geschichte der Edition, 4).
- Hroch, Miroslav. 2005. *Das Europa der Nationen. Die moderne Nationsbildung im europäischen Vergleich*. Göttingen.
- Van Hulle, Dirk & Joep Leerssen (eds.). 2008. *Editing the Nation's Memory. Textual Scholarship and Nation-Building in Nineteenth-Century Europe*. Amsterdam & New York. (European Studies, 26).
- Jensen, Lotte; Joep Leerssen & Marita Mathijsen (eds.) 2010. *Free Access to the Past. Romanticism, Cultural Heritage and the Nation*. Leiden & Boston.

16. Kolding Nielsen 2010.

- Klinge, Matti. 2012. *A History both Finnish and European. History and the Culture of Historical Writing in Finland during the Imperial Period*. Helsinki. (The History of Science and Learning in Finland 1828–1918, 16).
- Kolding Nielsen, Erland. 2010. »'Jyske Lov' som krigsbytte. En mytes opståen, udnyttelse og fald», i *Fund og Forskning i Det Kongelige Biblioteks Samlinger* 49, s. 437–510. København.
- Leerssen, Joep. 2006. *National Thought in Europe. A Cultural History*. Amsterdam.
- Lichatjev, D.S.; A.A. Aleksejeva & A.G. Bobrova. 2001. *Tekstologija. Na materiale russkoj literatury X–XVII vv.* S.-Peterburg.
- Otáhal, Milan. 1986. »The Manuscript Controversy in the Czech National Revival», i *Cross Currents. A Yearbook of Central European Culture* 5, s. 247–277. Ann Arbor, Michigan.
- Wiell, Stine. 2001. »Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab. Rids af Selskabets historie», i *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 2000, s. 91–136. København.

Bibliotekshistorie i et editions-historisk perspektiv

Konturer af biblioteket

Laura Skouvig

Indledning

I indledningen til den kommende danske editionshistorie diskuterer Johnny Kondrup de vilkår og rammer, som udgivervirksomheden er underkastet. I den sammenhæng præsenterer han udgivervirksomheden som en selvstændig videnskab og dermed som en gren af videnskabshistorien. Han understreger, at dette perspektiv ikke er det eneste, og nævner blandt flere andre (ideologihistorisk, litteratursociologisk, institutionshistorisk, mediehistorisk m.fl.) et bibliotekshistorisk perspektiv. Kondrup uddyber det bibliotekshistoriske perspektiv ved at pege på »bibliotekernes samlinger som udgangspunkt for udgivervirksomheden og som repositorium for produkterne.¹ Dette citat fremhæver bibliotekerne både som bidragydere (muligvis igangsætttere) af udgivervirksomhed i kraft af det fysiske materiale på biblioteket og som modtagere af det færdige produkt, den nye udgave, der igen senere ville kunne indgå i en ny cirkulær bevaegelse og medføre en ny udgave. Samtidig fremhæver citatet opbevaringen og overleveringen af tekster i deres materielle form som enten ruller, kodeks eller trykt bog – senest også på di-

1. Kondrup, upubliceret, s. 6.

gitale medier. Bibliotekerne bliver i denne forståelse leverandør af materiale og arbejdskraft, da de på grund af deres historie institutionelt er tæt forbundet med skriftkulturen og teksters overlevering. I denne artikel skal det bibliotekshistoriske perspektiv udfoldes, for når de udgaver, som editionshistorien tager sit udgangspunkt i, er indfældet i historien og afspejler sociale, politiske, kulturelle og ideologiske omstændigheder,² så gælder det samme de biblioteker, der har leveret materiale og hyldemeter.

Kondrup taler ikke om konkrete biblioteker, men om biblioteket som institution. I en bibliotekshistorisk sammenhæng har det institutionelle fokus udpeget konkrete og betydningsfulde biblioteker, der på forskellig vis og til forskellige tider har ført bibliotekernes udvikling fremad. Denne udviklingstankegang har medført en ahistorisk forståelse af biblioteket, og den har fjernet blikket fra spørgsmålet om, hvad biblioteket er, eller snarere hvordan et bibliotek er et bibliotek.³

I denne artikel udforskes spørgsmålet om, hvordan et bibliotek er et bibliotek. Tilgangen er bestemt ved at lade bibliotekshistorien inspirere af editionshistorien. Hvordan er bibliotekerne udgangspunkt for udgivelser? Og hvordan er de repositorier? Jeg skal indledningsvis udpege tre berøringsflader mellem editionshistorie og bibliotekshistorie, som artiklen videre skal belyse:

1. Biblioteket og den bibliografiske funktion
2. Klassifikation og bibliotekets tekstproduktion
3. Bibliotekets samlinger som repositorium⁴ og laboratorium.

2. Kondrup, upubliceret, s. 5.
3. Se fx Fred Lerners *The story of libraries*, 2001, der tidligere har været anvendt som lærebog i bibliotekshistorie.
4. Et repositorium er et lager eller opbevaringsrum, og i denne betydning bruger Kondrup ordet i relation til bibliotekerne. Fred Lerner bruger i sin lærebog i bibliotekshistorie betegnelsen »repository« om de private biblioteker i 1600-tallet. Her får ordet nærmest betydning af skatkammer, både på grund af bøgernes æstetiske udsmykning og på grund af indholdet. Bibliotekerne var repositorier af viden. I øvrigt lader det til, at »repository« i stigende grad betegner de digitale databaser, der især rummer open access-artikler.

I krydsfeltet mellem editionshistorie og bibliotekshistorie befinder sig frem for alt håndteringen af de konkrete udgaver som objekter og den bibliografiske praksis i biblioteket. Beskrivelsen af bogen som objekt var (og er) intenst forbundet med tekstkritiske og filologiske praksisser.⁵ Bibliotekarens arbejde med bogen og samlingerne udmøntede sig i tre genrer: kataloger, bibliografier og klassifikationssystemer. I klassifikationssystemerne blev hver bog identificeret ved hjælp af særlige koder i katalogen.⁶ Beskrivelserne af bogen i både bibliografien og katalogen transformerede den fysiske genstand til en repræsentation i form af indholdsposterne. Arbejdet med at kontrollere og formidle bibliotekets samling ved hjælp af bibliografier og klassifikationssystemer blev udført af bibliotekarer og understøttede det filologiske og tekstkritiske arbejde. Samlingen var udtryk for den elementære bibliotekspraksis, som handlede om indsamling og opbevaring af bøger. Denne praksis vil jeg dels diskutere ud fra en encyklopædisk vinkel og ud fra en tese om »det serielle«⁷ med fokus på at besidde og udstille bøgerne i biblioteket som et repositorium. Dels vil jeg diskutere samlingen ud fra en tese om det universelle. Bøgerne skal bruges i videnskabens tjeneste i læsesalens laboratorium.

Jeg har i artiklen valgt et bredt kronologisk afsæt – fra biblioteket i Alexandria (ca. 280 f.Kr.) til biblioteket i Göttingen, grundlagt 1737. Dermed står jeg i fare for at tegne en kronologisk udviklingshistorie med fokus på fremskridt og forbedringer ud fra en bestemt forståelse af biblioteket. Med afsæt i Foucaults diskursforståelse skal jeg understrege, at biblioteket netop er kontingent, et tomt begreb, der udfyldes forskelligt i forskellige historiske perioder. Ved at krydse biblioteks- og editionshistorie har jeg således valgt en bestemt tilgang til at udfylde biblioteket. Praksisserne i biblioteket ses som diskursivt forankrede, dvs. at de afspejler underliggende tankemønstre eller tankesystemer. Inden for disse tankesystemer

5. McKenzie 1999, s. 12-16.

6. Katalog i fælleskøn er alment anvendt biblioteksterminologi.

7. Jochum 1999, s. 101.

tilkendes begreber betydninger, som forandres og transformeres, snarere end at de raffineres og forbedres.⁸ I *Ordene og tingene* præsenterer Foucault de tre epistemer: renæssancen, den klassiske periode og det moderne som udtryk for væsensforskellige måder at strukturere sprog og viden på.⁹ Det er ikke intentionen her at overføre disse tre epistemer på bibliotekshistorien eller at afprøve deres validitet. I stedet vil jeg præsentere forskellige træk, som kan afgøres på et diskursivt niveau i bibliotekernes historie. Metodisk er udgangspunktet for så vidt et diakront perspektiv, et kronologisk snit gennem lagene, men uden at have bibliotekets oprindelse eller dets forbedring for øje. Den væsentligste bevæggrund for at tage afsæt i Foucault er at undgå det bibliotekshistoriske fokus på kontinuitet og forbedringer til fordel for en betragtning, der fokuserer på bibliotekets bundethed i bestemte historiske, kulturelle og diskursive rammer. I al korthed bygger denne forståelse på, at diskurser er udtryk for forskellige regelsæt, der regulerer tanke og tale. De tre berøringsflader udforskes i hver sin periode: Den bibliografiske praksis udforskes primært i forbindelse med biblioteket i Alexandria, mens klassifikation som praksis diskuteres med opfindelsen af trykpressen som omdrejningspunkt. Her er dog tidsmæssige udløbere primært til klosterbibliotekerne. Endelig diskuteres samlingen som repositorium og laboratorium med en tidsmæssig forankring i 1600- og 1700-tallet.

Enhver historisk undersøgelse bygger på en uretfærdighed, da den altid vil afspejle historikerens egen samtid og præferencer.¹⁰ Dette skal på ingen måde tjene som en undskyldning, men alene betone, at krydsningen af biblioteks- og editionshistorien er udtryk for en særlig forståelse af bibliotekernes historie. Bibliotekets praksisser inden for bibliografi, klassifikation, samling og tekstproduktion udgør et bestemt udsnit af bibliotekshistorien. Forbindelsen til

8. Foucault 2001, s. 4.

9. Foucault 1999 [orig. 1966], s. 24-33.

10. Foucault 1984, s. 86 f.

udgivervirksomheden og dermed editionshistorien ligger deri, at disse praksisser oprindeligt havde en tæt tilknytning til tekstkritik og editionsfilologi i biblioteket. En sammenhæng som bibliotekernes stigende involvering i digitaliseringsprojekter har fornyet.¹¹

Det tomme bibliotek: rummet for samlingen

Ordet bibliotek (fra græsk *biblion* (bog) og *-thek* (opbevaringssted)) betegner en samling af bøger og kan ideelt set karakterisere både selve samlingen og rummet, hvor den opbevares. Biblioteket eksisterer således ikke uden bogen, og bogen selv udpeger et særligt afgrænset felt for biblioteket, selv når vores nutidige forståelse af bøger som trykte genstande udvides til de øvrige former, papyrusrullen og kodeksen. Med bogen som genstand adskiller biblioteket sig fra arkivet, der ligeledes har en tydelig funktion, selv om de to institutioner har en fælles oprindelse. Ud fra arkæologiske fund i det mesopotamiske område, fx Ebla (ca. 2250 f.Kr.) og Ninive (700-600 f.Kr.), er en række af de funktioner, som kendtegner bibliotekerne i dag, blevet identificeret. Fremfor alt, betoner Uwe Jochum, kan de arkæologiske fund bruges til at fastslå opbygningen af et særskilt rum til opbevaring af skriftbærende materialer. Lertavlerne indeholdt optællinger, regnskaber og diplomatiske indberetninger; desuden er der overleveret tavler med religiøst indhold. Præget af forvaltningsarkiv fremhæver Jochum som tydeligt. Selv tavlerne med religiøst indhold havde snarere en traditionsbevarende funktion end en litterær, og desuden fungerede de i praksis som øvelsesstykker for skrivere.¹²

Trods fællestræk er det muligt at pege på en række forskelle mellem arkiv og bibliotek ud fra disse fund. Mogens Weitemeyer har således påpeget en sandsynlig forskel mellem en arkivteknik og en biblioteksteknik, som han udleder af principperne for den

11. Dahlström 2009, s. 29.

12. Jochum 1999, s. 14.

måde, tavlerne var organiseret på. Arkivtavlerne var organiseret efter opbevaringsbeholderens natur, beholderens indhold og tidsmæssige udstrækning.¹³ Bibliotekstavlerne var organiseret i serier efter emne; der var kolofoninskriptioner med information om tavernes titel og begyndelseslinje, og endelig kendes der kataloger.¹⁴ Weitemeyer skelner desuden mellem arkiv og bibliotek ud fra lertavernes indhold. Arkivet indeholdt *dokumenter*, der forstås som optegnelser af fænomener med baggrund i det materielle liv.¹⁵ Denne definition afspejles i ordet arkivs oprindelse fra græsk *archeion* (regeringsbygning) og latin *archivum* (opbevaringssted for officielle dokumenter). Biblioteket indeholdt ifølge Weitemeyer *værker*. Disse definerer han som produkter af menneskets mentale virksomhed.¹⁶ De tætte relationer mellem arkiv og bibliotek accentueres ofte i relation til internettets muligheder for opbevaring. Mats Dahlström, der beskæftiger sig med digitale udgivelser, giber fx tilbage til arkivet, når han diskuterer den digitale udgivelses muligheder i relation til den trykte. Samtidig understreger han, at forskellen mellem arkiv og bibliotek snarere bør identificeres ved, om dokumenterne har karakter af unika eller af kopier (forstået som eksemplarer).¹⁷

Biblioteket er nu ikke længere tomt. Det er defineret som et rum til opbevaring af bøger, der er ordnet efter bestemte teknikker og principper.

13. Weitemeyer 1956, s. 222.

14. Weitemeyer 1956, s. 225-232.

15. Denne brug af ordet dokument er problematisk såvel i en biblioteks- og informationsvidenskabelig sammenhæng som i en editionsfilologisk. Her skelnes mellem værk, tekst og dokument, hvor dokumentet skal forstås som den materielle bærer (fx bog) af teksten og værket. Se fx Dahlström 2006, s. 61-70, eller Kondrup 2011, s. 33-39. Det er i denne sidste betydning, ordet dokument fremover bruges i artiklen. Weitemeyers definition af dokument og værk er interessant, fordi han derudfra kan karakterisere biblioteket som litterært.

16. Weitemeyer 1956, s. 218.

17. Dahlström 2010, s. 94.

Den bibliografiske funktion

Bibliotekshistorien betragter biblioteket i Alexandria som det første store, litteratur-baserede bibliotek og dermed som det første »rigtige«. Biblioteket blev grundlagt med det formål at samle alle bøger på græsk, men det skulle også indsamle ikke-græsk litteratur for at oversætte den til græsk. Endelig skulle biblioteket indeholde pålidelige udgaver af alle klassiske græske digtere og dramatikere, da litteraturen havde en central betydning for den græske *paideiatanke*.¹⁸ På baggrund af bibliotekets anselige samlinger var målet at skabe pålidelige udgaver af den klassiske græske litteratur. Biblioteket blev knyttet til teksten, og det blev litterært. Som følge af dette formål opnåede biblioteket et omfang på op mod 700.000 ruller.¹⁹ Biblioteket var ikke en institution i sig selv, men en del af det større kompleks, *Museion*, der var en forskningsinstitution på et religiøst-etisk grundlag.²⁰ *Museion* var efter græsk forbillede en institution viet til muserne. *Museion* og de dertil knyttede lærde havde en særliges tæt relation til kongemagten, hvis vision var at udbrede hellenismen som fælles kultur. Dette udgjorde en fundamental forskel fra forbillederne i den klassiske græske kultur, da de var grundlagt af private og således fri af magtinteresser.²¹

Alexandria-bibliotekets historiske betydning kommer ikke kun til udtryk i størrelsen og karakteren af samlingerne. Tre overleverede fortællinger om biblioteket introducerer nye perspektiver på, hvad et bibliotek er, ved at pege på anskaffelsespolitik, samlingernes overlevering og deres organisering. Den første fortælling vedrører bibliotekets anskaffelsespraksis og anskaffelsespolitik. Skibe, der lagde til i

18. Wiegand & Davis Jr. 1994, opslag »Alexandria«, s. 19. Desuden Blum 1991, s. 95-98.

19. Jochum 1999, s. 26 ff. refererer de forskellige skønsmæssige ansættelser af bibliotekets omfang. De mest forsigtige bud angiver en bestand på 40-50.000 ruller, men dermed er der tilsyneladende kun tale om den græske litteratur. Vurderingen af omfanget må naturligvis rumme helheden, og dermed anslår Blum et omfang på mellem 400.000 og 700.000. Samme skøn fremgår af Staikos 2004, s. 188.

20. Blum 1991, s. 97.

21. Blum 1991, s. 97, og Jochum 1999, s. 25.

havnen, blev systematisk afkraævet bøger, som de havde om bord, til afskrift. Ifølge Fred Lerner blev de klassiske tragedier anskaffet ved, at biblioteket i Alexandria lånte originalerne fra Athen til afskrivning mod at betale et depositum. Afskriften blev sendt tilbage, originalen beholdt Alexandria. Om historien er sand, er (måske) uinteressant, men den udtrykker en bevidsthed om afskriftens problematiske status, og at originalen havde en særlig betydning.²² Den anden fortælling har nærmest mytisk karakter. Hvad blev der af bibliotekets enorme samlinger? Gik de til i en brand i 47 f.Kr., eller blev de brugt til at fyre under kedlerne i badeanstalterne i 640 e.Kr.?²³ Bibliotekets forbindelse til Museion og den dertil knyttede forskning kan give en antydning af, hvor længe biblioteket bestod. Det mest sandsynlige svar er, at Museion og dermed biblioteket gennem århundrederne mistede betydning, efterhånden som magthaverne skiftede i Egypten og nye kulturelle centre, fx Rom, opstod. Den tredje fortælling om biblioteket i Alexandria handler om at skabe orden i og overblik over samlingerne gennem udarbejdelsen af en bibliografi, Pinakes.²⁴ Ud fra disse tre fortællinger træder konturerne af biblioteket, som vi forstår det i dag, tydeligere frem: Et bibliotek karakteriseres ved, at anskaffelsen af bøger har et vist formål, og at bogsamlingen besidder en vis kvalitet. Ud fra den anden fortælling er det muligt at pege på, at et (forsknings)bibliotek blandt andet defineres ud fra relationen til en forskningsinstitution, og samtidig betoner Alexandria-bibliotekets endeligt nødvendigheden af at sikre samlingernes overlevering og opbevaring.

Den tredje fortælling om organiseringen af samlingerne tager jeg som udgangspunkt for det følgende afsnit. Skønt Weitemeyer dokumenterede, at der eksisterede en biblioteksteknik i de tidligste mesopotamiske biblioteker, markerer biblioteket i Alexandria en skillelinje i behovet for systematisering og overblik. Alene bibliotekets størrelse

22. Se fx Lerner 2001, s. 25-31.

23. Se ligeledes Lerner 2001 for disse fortællinger.

24. Pinakes er flertalsform af pinax, hvis græske betydning er tavle.

nødvendiggjorde, at dets ansatte skabte overblik over samlingerne ved at beskrive og identificere indholdet. Anskaffelsespolitikken havde yderligere den konsekvens, at samlingerne bestod af forskellige udgaver af samme værker, hvis forfatter ikke altid var kendt. Skulle biblioteket være brugbart, måtte bibliotekarerne være bibliografer, og for at være bibliografer måtte de være filologer.²⁵ Mit ærinde her er ikke at beskrive forskelle og ligheder mellem bibliografi og filologi, men at undersøge det, som jeg med lån (og omskrivning) fra Dahlström vil kalde bibliotekets bibliografiske funktion.²⁶

Med udarbejdelsen af Pinakes flettede det biblioteksmæssige arbejde med organisering af rullerne og det bibliografiske arbejde sig sammen med det tekstkritiske, filologiske.²⁷ Pinakes er ikke i sig selv overleveret, men kendes gennem senere henvisninger hos antikkens forfattere. På baggrund af disse henvisninger har forskere søgt at rekonstruere det bibliotekariske og bibliografiske arbejde. Det var i arbejdet med etableringen af Pinakes, at filologien og bibliografien krydsede spor, når bibliotekarerne »gjorde avsteg från kunskapsorganisationens vanliga produktion av metadata och medvetet började transponera och göra intrång i fulltexten«.²⁸ I denne udredning og etablering af pålidelige udgaver ligger filologiens og bibliografiens opståen, som foruden i udgaverne blev udmøntet i skabelsen af både en katalog og en bibliografi.²⁹ Selve udarbejdelsen af Pinakes blev udført af digteren Kallimachos (310/305-240 f.Kr.), der var tilknyttet biblioteket i Alexandria. På denne baggrund har han fået status som den, der først udarbejdede vigtige bibliografiske metoder.³⁰

Pinakes var som katalog meget mere end en traditionel inven-

25. Se fx Dahlström 2006, s. 134.

26. Se fx Dahlström 2010, s. 79, Dahlström 2006, s. 135, og endelig Dahlström 2009, s. 29.

27. Blum 1991, s. 110. Rullernes indhold skulle identificeres og derefter sorteres efter litterær genre, forfatter og værk.

28. Dahlström 2006, s. 135.

29. Greetham 1994, s. 295-302.

30. Blum 1991, s. 1-14. Omfanget af Pinakes vurderes til ca. 120 ruller (s. 2).

tarliste. De var sandsynligvis baseret på en klassificeret hyldeliste, hvor alle ruller var fortegnet, og spejlede antagelig en systematisk ordning af bibliotekets ruller. Blum peger på, at der på baggrund af de kendte referencer til Pinakes kan udledes seks principper for udformningen:

1. Forfatterne var opdelt i klasser efter genre (talere, filosoffer, jura og blandet), evt. underopdelt.
2. I klasserne var forfatterne opstillet alfabetisk.
3. Der var tilføjet biografiske data til hver forfatter (hvis det var muligt).
4. Under forfatteren var desuden anført titler på dennes værker.
5. Pinakes citerede værkets begyndelseslinje.
6. Værkets omfang var oplyst.³¹

Desuden angav Kallimachos, hvilke værker han anså for at være uægte.³² Gennem Pinakes anes konturerne af, hvad der blev anset for litteratur. Her tegnes billedet først og fremmest af lyrik samt i vidt omfang af prosaforfattere: filosoffer, historikere, retorikere (talere) og fagforfattere, fx medicinere. En anden type af fagforfattere var kokke, der til forskel fra medicinere ikke udgjorde en egen gruppe, da de blev katalogiseret i den Pinax, der omhandlede blandede skrifter.³³ Bibliotekets samlinger bestod altså af litteratur i bred forstand, både fag- og skønlitteratur.

Blum diskuterer endvidere Pinakes' karakter ud fra en i bibliotekssammenhæng central skelnen mellem *katalog*, som er en liste over et konkret biblioteks samlinger og derfor også medtager antal eksemplarer, og *bibliografi*, som er en liste over værker inden for en bestemt kategori eller et bestemt emne, men rækker ud over et konkret biblioteks samlinger. En sådan kategori kan være græske

31. Blum 1991, s. 153 f.

32. Jochum 1999, s. 29.

33. Blum 1991, s. 154.

forfattere, som er Pinakes' emne, men det er uklart om Kallimachos trak på andre biblioteker, eller om han alene byggede på Alexandria-bibliotekets samlinger.³⁴ Kallimachos' arbejde med dokumentation og systematisering af bibliotekets indhold betød, at litteraturen fik et ophav i form af en forfatter. Kallimachos og Pinakes etablerede med den bibliografiske beskrivelse³⁵ en central funktion i biblioteket. Den bibliografiske beskrivelse gjorde det muligt at identificere bogen i biblioteket ved at give den forfatternavnet som individuelt kendetegn. Med Pinakes fik bogen en (bibliografisk) repræsentation, så den ikke kun var tilgængelig i sin fysiske form på hylden. Bibliografien ophævede biblioteket som fysisk form til »libraries without walls«.³⁶ Med Pinakes blev bogen som genstand (dokument) og som værk det grundlag, der udgjorde bibliotekets samlinger. Samlingerne var ikke relateret til en forvaltnings behov for korrespondance med gesandter eller optællinger af skatteydere i et givet område. Endelig kan man pege på, at Pinakes tilgængeliggjorde Alexandria-bibliotekets samlinger i en langt videre kreds end de forskere, der var tilknyttet museion.

Ud fra de overleverede citater vides det, at Pinakes stadig var i brug som referenceværk eller autoritetskilde frem til 1. århundrede e.Kr. Blum følger Pinakes' historie helt frem til 3.-4. århundrede e.Kr., hvor kodeksen vandt frem på bogrullens bekostning. Centrale tekster blev overført fra rulle til kodeks, men langtfra alle antikkens tekster kom med, herunder Pinakes. Allerede da var de sandsynligvis forældede, og med kristendommens stigende dominans var

34. Se Blum 1991, s. 159 f. for denne diskussion.

35. Jeg ønsker i denne artikel at præsentere bibliografien som praksis i biblioteket snarere end at tale om bibliografier. Jeg kan dog ikke gøre det ene uden også at gøre det andet, da den bibliografiske praksis i biblioteket udmøntes i bibliografier som (slut)produkter. Her skelnes mellem forskellige typer (se Dahlström 2006, s. 35-52, for en kort oversigt), og for så vidt kan man sige, at den bibliografiske praksis er forskellig, afhængig af om produktet er en enumerativ, en systematisk eller som i dette tilfælde en deskriptiv bibliografi. Dahlström fremhæver, at deskriptiv bibliografi er en detaljeret analyse og beskrivelse af dokumentet som fysisk objekt til forskel fra beskrivelsen af værkets indhold.

36. Burke 2000, s. 103.

Pinakes som en liste over *dem, der har udmaerket sig inden for alle lærde områder*, ikke længere dækkende.³⁷ Med Pinakes fødtes ideen om lister over centrale værker med angivelse af forfatter, og denne idé blev videreført i middelalderen, hvor Isidor af Sevillas værk *Ety-mologiae* repræsenterede en encyklopædisk sammenskrivning og dermed formidling af den overleverede viden fra antikken. Ligeledes blev to øvrige værker fra Isidors hånd, *De viris Illustribus* og *De libris Recipiendis*, forbillede, dels for opbygningen af biblioteks-kataloger, dels for hvad et klosterbibliotek skulle indeholde.³⁸

Den klassificerede bog

Med kristendommens fremvækst blev bogproduktionen et kirke-ligt anliggende, fortrinsvis i klostrene, hvor især benediktiner-reglen (fra 9. århundrede) medførte en organiseret afskrivnings-virk-somhed.³⁹ Benediktinerklostrenes skriptorier dannede rammen om både produktion, opbevaring og brug af bøgerne. Ideelt set betød dette, at der ikke produceredes flere bøger, end der var afsætning for, om end større klostre producerede flere bøger, end de selv hav-de behov for, og dermed kunne afsætte dem uden for murene.⁴⁰ I klostrene var udgangspunktet for det tekstkritiske og bibliotekari-ske arbejde at etablere en litterær kanon, hvis legitimitet hentedes i kirken som institution. Dette forhold afspejles blandt andet i de kendte eksempler på klassifikationer, hvis udgangspunkt var religi-øst, således at Bibelen blev opregnnet først, derefter kom kirkefædre-nes skrifter, prædikener, helgenlegender osv., medens de sekulære emner (jura og medicin) afsluttede katalogen. Katalogen opstod på baggrund af klostrenes behov for inventarlister over alle ejendele,

37. Blum 1991, s. 150 f.

38. Jochum 1999, s. 55 og 63.

39. Brown 2009, s. 180.

40. Staikos 2010, s. 86.

hvor oversigten over samlingen af kodekser efterhånden udskiltes som en særlig liste med egne karakteristika.⁴¹

Da man i renæssansen genopdagede antikken og fandt hidtil ukendte, klassiske værker, blev den kirkelige bibliotekskanon brudt op. Humanisternes eftersøgning i Europas gamle biblioteker af længst glemte håndskrifter er et eksempel på, hvordan bibliotekernes samlinger muliggjorde udgivelser i den nye trykte form.⁴² Humanisternes nylæsning og nye udgaver af de centrale kildetekster medførte konfrontation med den katolske lære.⁴³ Reformationen betød nye udgaver af (især) religiøse tekster, som havde en normaliserende og standardiserende funktion i form af de principielt identiske eksemplarer, der var resultatet af trykpressen. Eisenstein argumenterer for, at en samtidig interesse for det unikke og det individuelle fulgte standardiseringen, hvilket kom til udtryk i teksternes indhold. Eisenstein finder således en interesse for og optagethed af det enkelte individ i Montaignes *Essais* (1580-1588). Ifølge hende skabte Montaigne i essayet en litterær genre, hvor jeget kunne kortlægges som en modsætning til de (stereo)typiske karakterer, der blev skitseret i andre bøger.⁴⁴ Med bibliotekernes samlinger af håndskrifter som arkivalsk baggrund og med trykpressens muligheder for at fremstille en standardiseret tekst medførte humanisternes arbejde et nyt syn på tekstens autoritet også i biblioteket. Autoriteten skulle ikke længere begrundes i den religiøse tradition og institution, men i teksten selv og dens overlevering.⁴⁵ Var bogens eksistensberettigelse i klosterbiblioteket defineret ud fra kristendommens optik, så betonedes nu andre muligheder for at begrunde bogens eksistens i biblioteket. Andre kriterier for det at samle på bøger blev udbredt sammen med andre forudsætninger for viden

41. Jochum 1999, s. 62.

42. Dahlström 2006, s. 138-142.

43. Malm 2005, s. 30 f.

44. Eisenstein 2000, s. 56-70.

45. Jochum 1999, s. 82.

og beherskelse af viden. Dette fik ligeledes konsekvenser for katalogen, hvor en anden systematik – dog fortsat med teologien som udgangspunkt – vandt indpas.

Klosterbibliotekets betydning havde ganske vist været aftagende siden senmiddelalderen, og fra det 12. århundrede fik det konkurrence fra universiteternes biblioteker. Sekulariseringen af bogproduktionen var således allerede til stede.⁴⁶ Med bogtrykkerkunstens fremkomst blev bogproduktionen endegyldigt revet løs fra fælles-skabet i klostret. Produktionen af bøger fandt ikke længere sted i biblioteket, der i stedet blev forbruger på linje med andre. Denne adskillelse betød også, at det ikke længere var bibliotekets behov for bøger, der udgjorde grundlaget for bogproduktionen. Den blev et kommersIELT foretagende rettet mod en spredt læserskare, som var individuelt funderet.⁴⁷ Forandringerne i bogens udstyr (register, kapitelinddeling, indholdsfortegnelse osv.) som følge af bogtrykket skete bl.a. med udgangspunkt i læsernes forskelligartede brug af bogen.⁴⁸ En ny skillelinje opstod desuden mellem det trykte og det utrykte. Umiddelbart betød det en forenkling i bibliotekets samlinger gennem en (ideel) udgrænsning af håndskriften i forhold til den trykte bog, men realiteterne var anderledes. Den eksplosion i antallet af bøger, som fulgte bogtrykkerkunsten, måtte nødvendigvis også præge biblioteket. Behovet for entydigt at kunne identificere bogen i det kaos, som bogtrykkerkunsten efterlod, resulterede i, at forfatternavnet opstod som signifikant identifikation.⁴⁹ Titelbladets indførelse omkring 1500 udtrykte dette behov for en entydig, standardiseret etiket til at identificere bogen med ved at anføre dens titel og forfatter.⁵⁰ I en bibliotekskontekst er det vigtigt at pege på, at den øgede bogmængde havde betydning for biblioteket på to

46. Clanchy 2009, s. 194.

47. Eisenstein 2000, s. 94 f., og Jochum 1999, s. 80 f.

48. Burke 2000, s. 183.

49. Jochum 1999, s. 84.

50. Ong 2002, s. 123 og Eisenstein 2000, s. 148.

måder: dels i det udvalg, der kunne eller skulle anskaffes, dels i den reelt anskaffede mængde. Bibliotekernes samlinger blev helt elementært større, og dette gav sig udslag i et behov for at kontrollere bøgernes placering. Bogens repræsentation i katalogens post pegede ikke nødvendigvis på opstillingen i biblioteket, så udfordringen lå i at skabe en sammenhæng mellem bogens repræsentation i katalogen og dens opstilling. Bogens fysiske placering var bestemt af den traditionelle, dvs. middelalderlige, emnemæssige indordning af bøgerne fra en tid, hvor katalogen ikke var skabt med henblik på at overskue bogsamlingen.

Forfatternavnets betydning for at kunne finde bogen betød en forenkling i en bibliotekssammenhæng, hvor bøgerne nu i katalogen kunne oplistes alfabetisk efter forfatternavn. Men dermed blev der også skabt et misforhold mellem en emnevis opstilling af den fysiske genstand på hylden og repræsentationens organisering i katalogen.⁵¹ Sammenhængen mellem katalogens repræsentation og bogen på bibliotekets hylde blev skabt med den bibliotekariske signatur. Denne signatur havde ofte form af en alfanumerisk kode, der opførtes både i katalogen og på (eller i) bogen.⁵² Koden blev anført i katalogen og fungerede som en adresse, der gjorde det muligt at finde bogens fysiske plads i samlingen. Signaturens indførelse peger i retning af behovet for en professionel bibliotekar, der forstod at formulere signaturen, at omsætte dens sprog i praksis samt oversætte den til en bruger, der (muligvis) fandt terminologien uforståelig.

Ikke blot voksede bibliotekernes samlinger som følge af bogtrykkerkunsten. De afspejlede også den udvikling, som den akademiske viden undergik. Peter Burke undersøger i *A Social History of Knowledge* bibliotekernes klassifikation af den akademiske viden og de forandringer, der fandt sted i perioden mellem Gutenberg og Diderot.⁵³ Udgangspunktet var universitetsbibliotekernes klas-

51. Jochum 1999, s. 83-85.

52. Jochum 1999, s. 85.

53. Burke 2000, s. 81-116.

sifikation som reproduktion af middelalderuniversitetets fakulteter og undervisningens opdeling i *trivium* og *quadrivium*, det såkaldte fakultetssystem.⁵⁴ Med udvidelsen af undervisningsfagene på fakulteterne opstod behovet for en reorganisering af de tilknyttede bibliotekers klassifikationssystemer og principperne for opstillingen på hyldeerne. Perioden fra renæssancen til oplysningsstiden var præget af forskellige udkast til klassifikationssystemer, der søgte at bryde med det stivnede middelaldersystem og inkludere andet end den rent akademiske viden.⁵⁵

Forudsætningen for, at et bibliotek kunne karakteriseres som et bibliotek, var ikke længere det filologiske arbejde med at definere tekst og litteratur. Det bibliotekariske arbejde betonede beskrivelsen og identifikationen af den enkelte bog som led i at skabe overblik over og dermed kontrollere samlingen af bøger. Et bibliotek var en ordnet bogsamling. De enkelte biblioteker rummede nu kun delmængder af de bøger, der blev trykt, og katalogen kunne ikke andet end give et overblik over denne delmængde. Men hvad med den samlede mængde af bøger, som blev sat i omløb med bogtrykkerkunsten? Kunne der skabes overblik over og orden i den samlede mængde af viden? Og var der behov for et sådant overblik? At samtiden anså mængden som et problem, anskueliggøres af Burke, der ligeledes diskuterer behovet for at finde information. Dette behov fremkaldte en række reference- og opslagsværker, hvoraf bibliografier udgjorde en enkelt genre.⁵⁶ Den bibliografiske funktion var central for bibliotekets indre arbejde og kunne desuden bruges til at udarbejde autoritative oversigter over anerkendt og accepteret litteratur. I de tilfælde, hvor disse bibliografier var enumerative, skabte

54. Burke 2000, s. 103-106, samt Bruhns 2004, s. 45-47.

55. Burke 2000, s. 92 og s. 96.

56. Burke 2000, s. 103 og s. 169. Burke kobler endvidere referenceværkernes fremkomst til intensiv og ekstensiv læsning, hvor fx en genre som »commonplace books« understøttede den intensive læsning, medens encyklopædier understøttede ekstensiv læsning. Burke 2000, s. 179 ff.

de overblik over litteraturen i en bestemt kategori og inkluderede oplysninger om et givet værk, der ikke fremgik af dette værk selv.⁵⁷ Det bibliografiske behov, som Svend Bruhns definerer som viden om, hvorvidt et givet dokument eksisterer, hvilke karakteristika det besidder, og hvor det kan lokaliseres, blev i stigende grad forløst i bibliografien.⁵⁸ Bibliografier blev nødvendige arbejdsredskaber for den lærde, og de reflekterede hurtigere forandringer i universitetsfagene og videnskabernes specialisering, end bibliotekerne selv gjorde. Den bibliografiske funktion skulle ud over ordningen af og kontrollen med bogmasserne også formidle information om bøgerne. Selsv om biblioteket ikke længere udgjorde rammen for egentlig bogproduktion, skabte det i form af bibliografier, kataloger og klassifikationssystemer en række tekster, hvis primære formål var at kontrollere og organisere bøger og udgaver.

Samlingen: Repertorium og laboratorium

Med hvilket formål – eller hvorfor – samle bøger? I sig selv er dette et problematisk spørgsmål, da det for det første peger på forestillingen om en kausalitet, som man må søge svaret på i konkrete bibliotekers formål. Dernæst indkredser spørgsmålet en formodning om, at biblioteker er anlagt med et bestemt sigte for øje, hvorved tilfældigheder lukkes ude. Men bibliotekshistorie er også bogsamlingernes historie og handler dermed om, hvilke bøger samlingerne består af, og hvordan bøgernes anskaffelse ikke altid er sket efter nøje beskrevne principper. Når spørgsmålet alligevel stilles, er det i mangel af bedre formuleringer et forsøg på at karakterisere ideen om, at samlingerne havde andre betydninger, ud fra den betragtning at de repræsenterede forskellige funktioner. Disse funktioner

57. Blum 1991, s. 3. Se desuden Dahlström 2006, s. 35-41.

58. Bruhns 2004, s. 42-73, omhandler videnskaben og behovet for bibliografisk information for 1770 og understreger de forskellige strategier, datidens lærde tog i brug uden om en bibliografisk biblioteksfunktion. Se samme s. 15 ff. for en nærmere diskussion og præsentation af det bibliografiske behov.

betegnes som hhv. *repositorium* og *laboratorium*, og de har hver sit udgangspunkt – i det encyklopædiske og i det universelle.

I en dikotomisk forståelse udtrykker *repositorium* og *laboratorium* en skelnen i synet på bogsamlingen, dels som magtmanifestation i fyrestens tjeneste, dels som redskab i videnskabens tjeneste. De to positioner kommer let til at stå som hinandens modsætninger og ville kunne udtrykkes i synet på den enkelte udgaves materialitet. Pragtudgaver ville således have et udstyr forankret i materialiteten, formen og det æstetiske, mens studieudgavens udstyr ville være relateret til bogens struktur og anvendelse.⁵⁹ Denne skelnen betegner en overfladisk modsætning mellem bogens ydre og indre. Bogens ydre bliver reduceret til et udtryk for pragt og en fyrestes magtambitioner, mens dens indre bliver symbol på den lærdes brug af bogens indhold i videnskabens tjeneste. Men denne modsætning er ikke entydig. Bogens symbolske tilknytning til magt er også fungeret i dens indhold, i teksten, hvad enten denne er religiøs eller videnskabelig. Den materielle formgivning tjener således en visuel styrkelse af relationen mellem tekst og magt.⁶⁰ Blev Alexandria-bibliotekets samlinger brugt som redskab for lærdom og tekstkritiske studier, så betragtes det i den bibliotekshistoriske tradition som oplagt, at ptolemæerne ikke blot nærede et fromt ønske om at fremme lærdom, men ville beherske det store hellenistiske rige og helleniserede Middelhavsområdet. Til det formål var biblioteket i Alexandria anlagt.⁶¹ Også (især) i middelalderen var bøger symboler på magt, hvilket understregedes ved et prægtfuldt udstyr. Med e-bogens tilsynskomst og stigende betydning på bogmarkedet i dag ser vi

59. Studieudgaven skal her ikke forveksles med det, som i editionsfilologien kaldes en studieudgave. Betegnelsen bruger jeg primært til at betone bøger, der skulle bruges. Det var nødvendigt, at disse bøger var i håndterbare formater og havde udstyr, der øgede deres anvendelighed, såsom noteapparat, indholdsfortegnelse, register osv.

60. Jochum 1999, s. 101. Magten er således ikke kun et spørgsmål om pragtens synlighed, men er i særdeleshed relateret til bogens funktion som beholder for viden. Brown 2009, s. 179.

61. Blum 1991, s. 98.

ligeledes en tydeligere skelnen mellem bogens indhold og materialitet: til pynt eller til studier.

I skriftet *Philobiblon* fra 1344 præsenterede Richard de Bury, der var biskop i Durham og en højt placeret embedsmand ved det engelske hof, de principper, han anskaffede sine bøger efter.⁶² I selve anskaffelsen gik han tilsyneladende ikke af vejen for at bruge sin status som kongelig embedsmand og acceptere bøger som betaling for tjenester.⁶³ I *Philobiblon* vedkendte de Bury sig sin kærlighed til bøger ogindrømmede, at de nærmest bjergtog ham i den grad, at alt andet blev tilsidesat. For de Bury var kærligheden ikke kun relateret til bogen som genstand, men til dens brug i lærdommens og troens tjeneste.⁶⁴ *Philobiblon* var ikke en bibliofils eller bibliomans testamente, men den præsenterede selve tanken om, at kærlighed til bøger kunne ligge til grund for boganskaffelsen og for grundlæggelse af andre bibliotekstyper end klosterbiblioteket og universitetsbiblioteket. Disse fik i stigende grad følgeskab af private biblioteker hos fyrster, adel og øvrige velhavere, hvor selve det at samle var grundlaget for biblioteket. Der var tale om en »formelig bogsamlemani«,⁶⁵ der med bøgerne som objekt var del af en generel forkærlighed for at samle genstande, hvilket kom til udtryk i fremkomsten af raritetskabinetten i den tidligmoderne periode.⁶⁶

Den bibliofile samlers trang handlede ifølge de Bury både om bogens indhold og om dens ydre. Den rene samlertrang betegnes af Jochum som udslag af en seriell struktur, hvor ideen om en hel-

62. Staikos 2010, s. 322.

63. Lerner 2001, s. 93, og Staikos 2010, s. 322-324.

64. De Bury 1960, kap. 15. Skriften indeholder blandt andet en testamentarisk fundats, efter hvilken de Burys bøger skulle doneres til et kollegium i Oxford med henblik på offentlig adgang. De Bury tilskrives således af Staikos en status som tankemæssig forløber for brug af bøger i undervisningen. Staikos 2010, s. 324.

65. Birkelund 1950, s. 342.

66. Hooper-Greenhill 2001, s. 24-33.

hed ud fra en given serie udgjorde drivkraften.⁶⁷ I det omfang den serielle trang rettede sig mod en helhed, hvor de materielle aspekter (bogbind o.l.) blev betonet, var bibliotekets funktion rettet mod opbevaring, og man prioriterede en opstilling, der ikke skulle forstyrre synet af samlingen.⁶⁸ Bogen (og dermed udgaven) opnåede kun status i kraft af karakteristika som sjældenhed, bogbind, særlige tryk (fx Elzevierryk), førsteudgaver o.l. i den sammenhæng, som raritetsbegrebet omfattede. Når raritetsbegrebet var retningsgivende for indsamlingspraksis og beskrivelsesmåde, var det netop det usædvanlige, der blev tematiseret i relation til en forståelse af det almindelige. Dog ikke sådan at forstå, at genstanden (her bogen) var sjælden i sig selv, men at den blev sjælden i kraft af udvælgelse og beskrivelse.⁶⁹ Samlerens intention var ikke at samle alt i verden, men kun det, der ud fra specifikke parametre var sjældent. Kunstkamrenes (eller raritetskabineternes) samlinger afspejlede et verdensbillede eller udgjorde et mikrokosmos af makrokosmos og havde ifølge Camilla Mordhorst en encyklopædisk funktion som det, der repræsenterede alle kongemagtens områder.⁷⁰

Synet på bogen som objekt og især som samlerobjekt betød, at biblioteket fik en funktion på linje med det fyrstelige raritetskabinet. Bogen indgik i biblioteket på samme vis, som naturalier

67. Jochum refererer til den typiske skelnen mellem den bibliofile og den bibliomane samlertrang, men det er utydeligt, om han definerer serialiteten som udelukkende biblioman, eller om han også betragter den som udgangspunktet for den bibliofile samlertrang – jeg tolker det i retning af sidstnævnte. Betegnelsen biblioman understreger den sygelige tilbøjelighed i samlerbehovet, hvor det alene bliver ønsket om at besidde det endnu ikke ejede, der tæller. Jochum 1999, s. 101. Denne skelnen må betyde, at der for den bibliofile samler var et sigte med anskaffelsen af bøger, som kunne bringe samlingen til en vis afrundet form.

68. Jochum 1999, s. 99.

69. Camilla Mordhorst eksemplificerer raritetsbegrebets betydningsmæssige forskydning fra en positiv til en nu negativt ladet forståelse. Mordhorst 2009, s. 213-216.

70. Mordhorst 2009, s. 47-49.

og genstande bearbejdet af mennesker indgik i kunstkammeret.⁷¹ Samlingerne skulle ikke blot repræsentere, men også demonstrere (fyrstens) viden om verden. I fyrstebiblioteket kobledes samlermannen med forestillingen om, at samlingen i sin totalitet afbildede skabelsens orden, kosmos. Ud fra samlerens perspektiv blev biblioteket en æstetisk magtdemonstration, men biblioteket var ikke kun et visuelt udsagn om fyrstens magt. Dets orden og systematik indgik i fortællingen om fyrstens stilling som vogter af staten.⁷² I repositoriet fandtes enorme samlinger af sjældne håndskrifter, inkunabler og pragtudgaver, og mange af disse samlinger blev senere udgangspunkt for nationalbibliotekerne og dermed også for en betydelig udgivervirksomhed af national karakter. Som repositorium var biblioteket umiddelbart et sted, hvor bøgerne stod til opbevaring. Deres tilstedeværelse udgjorde biblioteket, hvilket understregedes af, at udlån af bøger (uden for hoffet) stort set var umuligt.⁷³ Repositoriet repræsenterede en forståelse af, at biblioteket primært skulle bruges til opbevaring, samtidig med at det udtrykte den encyklopædiske sammenhæng. Det imposante skue var en sekundær funktion. Her bør det naturligvis understreges, at mange fyrstebiblioteker (fx Frederik III's) opstod ud fra fyrstens lærde interesse.

Skulle biblioteket for fyrsten (som samling af genstande på lige fod med andre rariteter) demonstrere magt og encyklopædisk kundskab, blev det selvsamme bibliotek fra en lerd position set som et givtigt, væsentligt og nyttigt arbejdsredskab med universa-

71. Hooper-Greenhill 2001, s. 100. Det er vigtigt at påpege, at hverken Mordhorst eller Hooper-Greenhill inddrager biblioteker på lige fod med raritetskabinetter og kunstkamre. Det gør alene Jochum, der ser alle tre som udtryk for samlertrangen. Bøgerne var således ikke opstillet i kabinetterne, men havde (som Jochum understreger) deres eget fysisk afsondrede rum. Jochum 1999, s. 99. Som Mordhorst viser med udgangspunkt i det danske kongelige kunstkammer, var biblioteket placeret i samme bygning som kunstkammeret. Mordhorst 2009, s. 57.

72. Jochum 1999, s. 102.

73. Jochum 1999, s. 102.

litet som ideal.⁷⁴ Fyrsten og den lærde stod ikke over for hinanden som modstandere; de samarbejdede snarere med biblioteket som udgangspunkt. Fyrsten stillede sit bibliotek til rådighed som arbejdsredskab for lærde, der til gengæld styrkede fyrstemagtens encyklopædiske ambitioner ved at udstyre og systematisere biblioteket. Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) var bibliotekar hos hertugen af Braunschweig, blandt andet ved biblioteket i Wolfenbüttel. Bibliotekshistorien ser i Leibniz en repræsentant for moderne biblioteksider, hvor anskaffelsesprincipper (selektion), udarbejdelse af kataloger og øremærkede midler til nyanskaffelser er væsentlige elementer.⁷⁵ Leibniz' bibliotek var et brugsbibliotek for statsforvaltningen, hvor den enkelte bog kun havde interesse i en given anvendelsessammenhæng.⁷⁶

Synet på bibliotekets funktion forandredes med renæssancens genopdagelse af antikken. Forbilledet, Museion, revitaliserede ide-alet om et offentligt tilgængeligt, videnskabeligt bibliotek, hvis sigte var indsamling og opbevaring af vigtige skrifter.⁷⁷ Luthers tanker om offentlige biblioteker for lægmand udvidede dette ideal til at omfatte andre grupper i samfundet end de lærde, og dermed skabtes et behov for læsevenlige udgaver af religiøst betydningsfulde tekster.⁷⁸ Dette ideal antydede desuden et ændret syn på bibliotekets funktion: Biblioteket var ikke længere til opbevaring – samlingerne

74. Jochum 1999, s. 82. Dette er for så vidt også en parafrase over Hooper-Greenhills skellen mellem fyrstens syn på Wunderkammeret som en udstilling af den verden, der kan beherskes, og den lærdes syn på Wunderkammeret som en udstilling af den verden, der kan udforskes (»the-world-that-may-be-known«). Hooper-Greenhill 2001, s. 126.

75. Se fx Birkelund 1950, s. 348, og Schacht 2005, s. 11.

76. Jochum opponerer ganske vist mod den traditionelle tolkning. Han påpeger, at det er særlig væsentligt for diskussionen af Leibniz' bibliotekstanker, at hans bibliotek var led i statsforvaltningen og ikke stod i videnskabens tjeneste. I Jochums tolkning bliver Leibniz' bibliotek et arkiv over den videnskabelige videns kanon som et spejl af fortidens erkendelser, og Leibniz mente ikke, at biblioteket var til læsning. Det skulle kun konsulteres, når noget var gået i glemme. Jochum 1999, s. 104-107.

77. Jochum 1999, s. 81.

78. Se fx Lerner 2001, s. 107, og Jochum 1999, s. 85-89.

var til anvendelse. Denne ændring var væsentlig for ideen om det moderne bibliotek, der karakteriseres ved adgang for offentligheden og mulighed for hjemlån. På trods af, at Luthers forestillinger inkluderede lægmænd, var offentligheden oftest begrænset til medlemmerne af den lærde republik (inklusive fattige studerende). For den bibliotekshistoriske tradition betegner åbningen af biblioteket for offentligheden et radikalt brud, for når biblioteket ikke kun havde en opbevaringsfunktion, men konsekvent skulle tage brugen med i betragtning, medførte det en forskydning fra genstanden til en bestemt definition af brugen. Denne bestemte brug handlede om bogens betydning for videnskab og studier.

En privat samling var udgangspunktet for Gabriel Naudés (1600-1653) tanker om et mønsterbibliotek, hvor videnskabelig forskning og granskning diktterede bibliotekets formål og sigte. Naudé var ansat som bibliotekar hos en privat bogsamler og dermed begrænset i sin frihed såvel i tanke som i handling. Dette smittede af på de idealer, der lå til grund for *Advis pour dresser une bibliothèque* fra 1627. Heri konciperede han forestillingen om universalbiblioteket, hvis samlinger skulle tilgodese alle videnskabelige grene, og hvor anskaffelsen af bøger var diktret af deres brug i videnskabens tjeneste. Format og udstyr var ligegyldigt. I universalbibliotekets ånd skulle anskaffelsen ikke alene tage hensyn til samtidens behov, men også tilgodese fremtidens videnskab.⁷⁹ Anskaffelsespolitikken pegede dels i retning af at skabe en videnskaberne overleveringshistorie, dels i retning af behovet for at gå til kilderne og det oprindelige. Udvalget skulle rumme de bedste udgaver såvel som de mindre kendte.⁸⁰ Naudé anbefalede ligeledes at anskaffe forfatternes tekster på deres eget sprog, da det

[...] er meget betimeligt at have adgang til de kilder, hvorfra så mange floder strømmer, så man kan se dem i deres oprindelige udførmning

79. Lange 1912, s. 6.

80. Naudé 1970, s. 55-84.

uden kunstige forklædninger, og fordi der i almindelighed ses en sikrere virkning og et rigere billede hos dem, som kun bibeholder og bevarer deres glans på deres eget sprog ligesom med billede i deres eget lys – for ikke at tale om nødvendigheden af at kunne verificere tekster og passager, der almindeligvis omtvistes eller drages i tvivl.⁸¹

Citatet afspejler den gryende videnskabelige interesse, en spørgende og efterprøvende tilgang, hvor tekstens oprindelse og overleveringshistorie blev betydningsfuld. Samtidig afspejler citatet den alsidighed, som Naudé tilstræbte for bogsamlingen, der skulle give den enkelte læser mulighed for at opøve sin kritiske sans gennem grundige studier. Naudés grundsyn, at biblioteket skulle være til brug og studier, reflekteredes i hans anvisninger for den fysiske indretning og placering af biblioteket, der skulle sikre ro og lysindfald.⁸² For Naudé var opstillingen af bøgerne i en enkel og klar orden en forudsætning for, at en bogsamling kunne kaldes et bibliotek, og nødvendig for at sikre anvendelsen af dem.⁸³

Naudés bibliotekstanker relaterede sig til en forståelse af videnskabens rolle og forskningens praksis, hvis kriterier var at skabe ny viden gennem en spørgende og udforskende tilgang.⁸⁴ Universitetsbiblioteket i Göttingen er et eksempel på, hvordan det nye videnskabsideal afspejledes i bibliotekerne og ændrede deres formål. Oprettet samtidig med universitetet i 1737 præsenterede biblioteket sig som allieret i universitetets vidensskabende funktion ved at betone anskaffelsespolitik, tilgængelighed, opstilling og kataloger. Sigrid Schacht understreger, at biblioteket var forankret i oplysningstidens nyttefilosofi, og betegner det som et brugsbibliotek. Dette er et afgørende brud i bibliotekernes historie.⁸⁵ I brugsbiblioteket fik bogen en ny rolle som forskerens forbundsfælle i arbejdet

81. Naudé 1970, s. 56 f.

82. Naudé 1970, s. 100.

83. Naudé 1970, s. 104-106.

84. Burke 2000, s. 103.

85. Schacht 2005, s. 7-10. Afsnittet om Göttingen er primært bygget på Schachts artikel.

med at skabe ny erkendelse, og til dette formål måtte anskaffelsespolitikken ændres og afspejle brugernes behov. En væsentlig del af boganskaffelsessummen var sat af til at efterkomme professorernes ønsker. Biblioteket afspejlede ikke bibliotekslederens personlige videnskabsområder, men hele universitetets behov. Dermed blev der ikke længere anskaffet rariteter for raritetens egen skyld – sjældne bøger eller manuskripter blev ikke tilgodeset ud fra deres sjældenhed, men alene ud fra et anvendelighedsriterium.⁸⁶ Bibliotekarernes arbejdsmiljø afgrænsedes i stigende grad som et særligt felt, og forskerne var ikke længere nødvendigvis bekendt med principperne for bibliotekets samling.

Brugsbiblioteket var som ovenfor anført ikke karakteriseret ved boganskaffelserne alene, men også ved tilgængeliggørelsen af bøgerne. Tilgængeliggørelsen handlede både om den konkrete, fysiske adgang til bogen på biblioteket og om en bevidsthedsmaessig tilgængelighed. Denne udgjordes af viden om, hvilke bøger biblioteket rummede. Schacht peger på tre strategier i Göttingen: 1. Den liberale adgangspolitik, hvor bøgerne ikke blot kunne benyttes på læsesalen, men helt usædvanligt også hjemlånes af en større kreds (af studerende dog udelukkende efter anbefaling fra universitetets lærere). 2. På biblioteket blev det i stadig større grad nødvendigt at gentænke sammenhængen mellem katalogernes repræsentation af bøgerne og disses fysiske opstilling. Katalogerne, der løbende blev udarbejdet, afspejlede dette behov. 3. I tidsskriftet *Göttingische Anzeigen von Gelehrten Sachen* anmeldte universitetets professorer de bøger, som de selv anskaffede til biblioteket. Tidsskriftet fandt udbredelse ikke blot i det tyske område, men også i det øvrige Europa, hvor videnskabsmænd og øvrige lærde brugte dets anmeldelser ved deres anskaffelse af litteratur. En anden tjenesteydelse fra biblioteket i Göttingen var forsendelse af bogpakker til professorer uden for Göttingen. Biblioteket rakte ved disse to eksempler ud over sine egne fysiske rammer og betjente det lærde samfund i Europa. Tids-

86. Schacht 2005, s. 10. Se desuden Larsen 2005, s. 21-24.

skriftet var et eksempel på, hvordan det bibliografiske behov, som Bruhns diskuterer, dels kom til udtryk og dels blev imødekommet, uden at der var tale om en egentlig bibliografi i moderne forstand. Et centralt element i Bruhns' afhandling er, at bibliografiens historie i 1700-tallet ikke kan adskilles fra litteraturkritikkens historie, og at det bibliografiske behov blev dækket på anden vis.⁸⁷

I denne optik blev bibliografierne værktøj for de lærde med henblik på identifikation af interessant litteratur. Anmeldelser i tidskrifter tjente til identifikation af den litteratur, som læseren kunne ønske anskaffet, og med *Göttingische Anzeigen von Gelehrten Sachen* fik de lærde deres bibliografiske behov dækket.⁸⁸ På biblioteket blev bogen et redskab for forskning og studier, og biblioteket blev rum for neutralitet og objektivitet. Med adgang til alle bøger i forskellige udgaver – med variantapparater, noter og kommentarer – etableredes det moderne forskningsbibliotek.

Afsluttende betragtninger

I denne artikel har jeg forsøgsvis kastet et editionshistorisk perspektiv på bibliotekshistorien. Dette perspektiv har først og fremmest været formet af samlingerne, der har leveret materiale til udgivelser. Dog har det ikke handlet om, hvilke samlinger der har leveret konkret materiale til bestemte udgivelser. Det har i stedet drejet sig om, hvordan bibliotekerne med udgangspunkt i deres indre arbejde med samlingerne har understøttet udgivervirksomheden. Denne bistand har ikke kun haft sigte på udgivervirksomheden. Den er primært opstået af bibliotekets egne behov for kontrol, orden og systematik. Bibliografier, kataloger og klassifikationssystemer er væsentlige aspekter ved bibliotekernes praksis. Især har den biblio-

87. Emnet for Svend Bruhns' afhandling er bibliografiens historie i Danmark, og han påpeger flere steder de forskelle, der var mellem Danmark og det øvrige Europa. Bruhns 2004, s. 15 f.

88. Schacht 2005, s. 11.

grafiske funktion direkte berøringsflader med editionsfilologien, hvilket blandt andet blev diskuteret ud fra biblioteket i Alexandria. En anden berøringsflade var bibliotekets direkte involvering i tekstproduktion i de klosterordner, hvor læsning og afskrift af bøger indgik som elementer i det religiøse liv. Med bogtrykkerkunstens fremkomst kom denne berøringsflade igen til syne, samtidig med at bibliotekets praksis i vidt omfang rettedes mod at kontrollere og systematisere mængden af bøger og udgaver.

Bibliotekernes samlinger var (og er) ikke kun repositorier, hvor tekster i bøgernes hylstre afventer at blive udgivet på ny. Bibliotekernes samlinger er også laboratorier for forskning og studier med bogen som det nødvendige redskab. Laboratoriet antyder samtidig et midlertidigt brud, hvor bibliotekernes rolle i udgivervirksomheden mindsedes. Bibliotekernes praksis blev selvstændiggjort med bogkundskab som særligt vidensdomæne og i et vist omfang løsrevet fra de øvrige specialiserede videnskabelige domæner. Med digitaliseringsprojekter, fuldtekstdatabaser og lignende projekter kan det diskuteres, om ikke bibliotekerne i stigende grad indgår som aktive deltagere i udgivelsesvirksomheden.

Litteratur

- Birkelund, Palle. 1950. »Bibliotekerne og deres historie. En oversigt«, i Aage Marcus (red.): *En bog om bogen*, s. 331-388. København.
- Blum, Rudolf. 1991. *Kallimachos. The Alexandrian Library and the Origins of Bibliography*. Oversat af Hans H. Wellisch. Madison. [Orig. 1977].
- Brown, Michelle P. 2009. »The Triumph of the Codex: The Manuscript Book before 1100«, i Simon Eliot & Jonathan Rose (eds.): *A Companion to the History of the Book*, s. 179-193. Malden & Oxford. (Blackwell Companions to Literature and Culture, 48) [1st edition 2007].
- Bruhns, Svend. 2004. *Bibliografiens historie i Danmark, 1700- og 1800-tallet*. Aalborg.
- Burke, Peter. 2000. *A Social History of Knowledge. From Gutenberg to Diderot*. Cambridge.
- de Bury, Richard. 1960. *The Philobiblon*. Oversat af E.C. Thomas. Oxford.

- Clanchy, M.T. 2009. »Parchment and Paper: Manuscript Culture 1100-1500«, i Simon Eliot & Jonathan Rose (eds.): *A Companion to the History of the Book*, s. 194-206. Malden & Oxford. (Blackwell Companions to Literature and Culture, 48) [1st edition 2007].
- Dahlström, Mats. 2006. *Under utgivning. Den vetenskapliga utgivningens bibliografiska funktion*. Borås. (Skrifter från VALFRID, 34).
- Dahlström, Mats. 2009. »The Compleat Edition«, i Marilyn Deegan & Kathryn Sutherland (eds.): *Text Editing, Print and the Digital World*, s. 27-44. Farnham & Burlington.
- Dahlström, Mats. 2010. »Critical Editing and Critical Digitisation«, i Wido van Peursen, Ernst D. Thoutenhoofd & Adriaan van der Weel (eds.): *Text Comparison and Digital Creativity: The Production of Presence and Meaning in Digital Text Scholarship*, s. 79-97. Leiden & Boston.
- Eisenstein, Elizabeth L. 2000. *The Printing Revolution in Early Modern Europe*. Cambridge. [1st edition 1983].
- Foucault, Michel. 1984. »Nietzsche, Genealogy, History«, i P. Rabinow (ed.): *The Foucault Reader*, s. 76-101. New York.
- Foucault, Michel. 1999. *Ordene og tingene. En arkæologisk undersøgelse af videnskaberne om mennesket*. Oversat af Christian Svendsen. København. [Orig. 1966].
- Foucault, Michel. 2001. *The Archaeology of Knowledge*. Oversat af A.M. Sheridan Smith. London. [Orig. 1969].
- Greetham, D.C. 1994. *Textual Scholarship. An introduction*. New York & London.
- Hooper-Greenhill, Eilean. 2001. *Museums and the shaping of knowledge*. London & New York. [1st edition 1992].
- Jochum, Uwe. 1999. *Kleine Bibliotheksgeschichte*, 2. Auflage. Stuttgart. [1. Auflage 1993].
- Kondrup, Johnny. 2011. *Editionsfilologi*. København.
- Kondrup, Johnny. Upubliceret. »Indledning til *Dansk Editionshistorie*«.
- Lange, Hans Ostenfeld. 1912. »Bibliotekaren, hans kald og hans opgaver«, i Svend Dahl (red.): *Haandbog i Bibliotekskundskab*, s. 1-9. København.
- Larsen, Svend. 2005. »Redaktionelt efterord«, i *Bibliotekshistorie 7*, s. 21-24. København.
- Lerner, Fred. 2001. *The story of libraries. From the invention of writing to the computer age*. New York & London. [1st edition 1998].
- Malm, Mats. 2005. »Editionsfilologins potentialer«, i Per Dahl, Johnny Kondrup & Karsten Kynde (red.): *Læsemåder. Udgavetyper og målgrupper*, s. 29-51. København. (Nordisk Netværk for Editionsfilologer. Skrifter, 6).
- McKenzie, Donald F. 1999. *Bibliography and the Sociology of Texts*. Cambridge. [1st edition 1986].
- Mordhorst, Camilla. 2009. *Genstandsfortellinger. Fra Museum Wormianum til de moderne museer*. København. (Tidlig Moderne, 7).

- Naudé, Gabriel. 1970. *Vejledning i biblioteksarbejde, 1627*. Oversat og annoteret af Robert L. Hansen. København. (Danmarks Biblioteksskole, Skrifter, 5).
- Ong, Walter J. 2002. *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*. London. (New Accents). [1st edition 1982].
- Schacht, Sigrid. 2005. »Universitetsbiblioteket i Göttingen, oplysningstidens mønsterbibliotek. En beskrivelse af dets udvikling i pionertiden«, i *Bibliotekshistorie 7*, s. 5-21. København.
- Staikos, Konstantinos Sp. 2004. *The History of the Library in Western Civilization. Vol. 1. From Minos to Cleopatra. The Greek World from the Minoans' Archival Libraries to the Universal Library of the Ptolemies*. Oversat af Timothy Cullen. New Castle, Delaware.
- Staikos, Konstantinos Sp. 2010. *The History of the Library in Western Civilization. Vol. 4. From Cassiodorus to Furnival. Classical and Christian Letters, Schools and Libraries in the Monasteries and Universities, Western Book Centres*. Oversat af Timothy Cullen. New Castle, Delaware.
- Weitemeyer, Mogens. 1956. »Archive and Library Technique in Ancient Mesopotamia«, i *Libri* 6:3, s. 217-238. København.
- Wiegand, Wayne A. & Donald G. Davis Jr. (eds.). 1994. *Encyclopedia of Library History*. New York & London.

Mellan skrivbordet och bokhyllan

Editionen, historien och kreativiteten
i ett textkritiskt brytningsskede

Paula Henrikson

Editionsvetenskapen har ett dubbelt ansikte. Å ena sidan blickar den tillbaka i en nostalgisk ambition att restaurera ett förflutet som bara föreligger i skärvor och spår, å andra sidan skådar den framåt i en strävan att genom utgivarens insatser gripa in i framtiden. Dessa två, blicken på det förgångna och förhoppningen om det kommande, kan i editionsvetenskapen inte tänkas separerade. Editionen, framställd i denna korsväg, vittnar om ett sådant dubbelt ursprung: förflutet och framtid, historiemedvetande och kreativitet.

Syftet med föreliggande uppsats är att belysa detta editionsvetenskapens janusansikte genom ett utsnitt ur den svenska editionshistorien. Medan uppsatsens första avsnitt ger en övergripande introduktion till editionshistorien som forskningsfält, ägnas det andra de skönlitterära editionsparadigm som växte fram i samspel med ett litterärt historiemedvetande under perioden 1790–1820. I ett tredje och sista avsnitt antyds editionens relation till uttryck för litterär kreativitet, dels den fiktiva utgivarramen, dels vad vi kan kalla ett kreativt utgivningsparadigm.

Editionsvetenskapens drivkrafter

Svenska Vitterhetssamfundet höll 1990 ett symposium som skulle bli

en startpunkt för den förnyade diskussionen kring textkritisk utgivning av skönlitteratur i Sverige. I sitt inledande föredrag beskrev Tore Wretö textkritikens position i vetenskapssamhället och framhöll en »bred undersökning om den svenska skönlitteraturens editionshistoria» som en »angelägen forskningsuppgift».¹ Han gjorde samtidigt några givande nedslag i den svenska utgivningstraditionen.

Vid samma tillfälle efterfrågade Johan Svedjedal en litteraturvetenskaplig översikt »ur idé- och vetenskapshistoriska aspekter» av »ederingsarbetets metoder och status». Han konstaterar:

En svärm av frågor finns att besvara. Vilka författare har valts och valts bort, och varför? Vilken akademisk status har textkritiken haft – i undervisning, läroböcker, sakkunnigutlåtanden? [...] Till området hör ideologikritiska och kanonhistoriska frågor. Att ägnas en samlad, textkritisk utgåva tillhör de finaste utmärkelser som kan tilldelas en författare i den litterära institutionen – men vilka författare hamnar i textkritikens Valhall och varför?²

Svedjedals och Wretös gemensamma utpekande av den svenska editionshistorien som ett angeläget forskningsområde hade sin bakgrund i den svenska textkritikens expansion under det slutande 1900-talet. Men deras önskemål kan också ses i ljuset av en vidare europeisk ambition att kartlägga drivkrafterna bakom ederingen av skönlitterära verk. 1900-talet hade i stor utsträckning ägnats åt att utarbeta och förfina goda principer för vetenskaplig textutgivning. Det arbetet hade fört till insikten att en utgivares förhållningssätt bygger på en serie förvetenskapliga antaganden om litteraturens väsen och värde. Ur denna insikt växte i sin tur behovet av en historisk granskning av editionsvetenskapen, som borde ge svar på vilka underliggande drivkrafter textutgivningen har befordrat.

Intresset för den nationella editionsvetenskapens historia har vuxit de senaste åren. 2005 avhölls en workshop i regi av European Science Foundation om *Scholarly Editing and Nation Building in*

1. Wretö 1991, s. 15.

2. Svedjedal 1991, s. 70.

Europe, tätt följd av en konferens i regi av European Society for Textual Scholarship, *Histories of Editions* (2005). Också konferenser na *Textual Scholarship and the Canon* (2007) och *The Past in the Public Sphere* (2008) var i hög grad ägnade editionshistoriska frågor.³ År 2005 inleddes skriftserien *Bausteine zur Geschichte der Edition* (red. Rüdiger Nutt-Kofoth & Bodo Plachta) med två band, 2011 följt av ett tredje, om tysk editionshistoria. År 2013 utkom som fjärde volym i samma serie en antologi om skandinavisk editionshistoria under titeln *Geschichte der Edition in Skandinavien* (red. Paula Henrikson & Christian Janss). Bakom detta växande intresse för den vetenskapliga utgivningens historia ligger ett vetenskapshistoriskt intresse i allmänhet och en uppmärksamhet på historismens förvandlingar i synnerhet.

Editionshistorien är ett forskningsområde med många ansikten. Den kan relateras till mediernas historia, till det breda och föränderliga fält som kallas bokhistoria, till det framför allt anglosaxiskt förankrade forskningsområdet bibliografi (*Bibliography*), liksom till den traditionella textkritiken. Den är en del av den allmänna lärdandomshistorien (se Lindroth 1975–1981) och gränsar samtidigt till studiet av historievetenskaplig källkritik (se Torstendahl 1964), översättningshistoria (se Kleberg (red.) 1998, Hjelm-Milczyn 1996) och antologihistoria (se Björck 1984); nationalspråklig editionshistoria står också i utbyte med de klassiska språkens nationella editionshistoria (se Lindberg 1987). I min forskning om svensk editionshistoria har jag undersökt svenska utgåvor av skönlitteratur, primärt från perioden 1767–1907. Särskilt har jag kommit att intressera mig för det skede när editionsvetenskapen började formera sig i riktning mot en vetenskaplig disciplin, det vill säga perioden 1790–1840.⁴

3. Konferenserna har resulterat i publikationerna Giuliani, Brinkman, Lernout & Mathijzen (eds.) 2006; Van Hulle & Leerssen (eds.) 2008; Gabler, Robinson & Subačius (eds.) 2008 samt Jensen, Leerssen & Mathijzen (eds.) 2010.
4. Min forskning om svensk editionshistoria har redovisats i ett tiotal artiklar. Den kommer att sammanfattas i en monografi. Arbetet bakom det utsnitt som föreliggande artikel utgör har finansierats av Vetenskapsrådet samt Knut och Alice Wallenbergs stiftelse. Dessa samt Swedish Collegium for Advanced Study och Riksbankens Jubileumsfond tackas för ekonomiskt stöd.

I Sverige tog urkundsutgivningen fart under 1600-talsrenässansen, då den svenska centralmakten sökte befästa sin styrka genom omfattande utgivning av nationella minnesmärken. Genom Antikvitetskollegium, inrättat 1666, skapades en institution med uppdraget att till samhällets fromma uppspåra, samla, arkivera och utge inte bara historiska och politiska skrifter, utan också kulturella och folkloristiska uttryck för nationalandan. Renässansens typiska intresse för antika kulturytringar går i Sverige hand i hand med en påfallande upptagenhet av den egna nationen. Förvisso skrev Georg Stiernhielm det första svenska hexametereposet, *Hercules* (1658), och Olof Rudbeck fantiserade om Atlantis i *Atlantica* (1679–1702). Men upptagenheten av Grekland och Rom tjänade samtidigt den egna nationen: Stiernhielm ville uppodla det svenska språket, och Rudbecks ärende var den svenska nationens högtstående förflyttna.

Det antikvariska intresset för nationen och medeltiden brukar i ett kontinentalt sammanhang snarare förläggas till 1700-talet. I enlighet med detta hävdar Joep Leerssen att »[i]t is safe to say that 'national' or language-based categorizations of literary corpuses were unimportant in the seventeenth century, let alone earlier», ett påstående som för svenskt vidkommande verkar kunna nyanseras.⁵ Leerssen uppehåller sig vid de arkivbildningar som blev resultatet av den europeiska 1700-talsantikvarianismen, och framför allt den process som under 1700- och 1800-talen innebar att privata samlingar, tillhörande adeln eller kyrkan, inkorporerades i offentliga arkiv. Även denna process tycks inledas tidigare i Sverige, med den centralisrade administration som blev ett faktum redan på Gustav Vasas tid.⁶

Varför inleddes då den nationella editionsvetenskapens historieskrivning så sent? Thomas Tanselle har i artikeln »Bibliographical History As a Field of Study» återfört bristen på undersökningar av textkritikens historia på dess formodat underordnade, sekundära karaktär:

5. Leerssen 2008, s. 15.

6. Se vidare Schück 1932–1933.

Scholarship is of course a cultural activity, and the historical study of it forms a natural part of the intellectual history of any period or country. In practice, however, it is sometimes neglected in such histories, perhaps out of a feeling that it is derivative, not primary. But a distinction between creative work and scholarship cannot be maintained, for every effort to establish past events – however disciplined by what are taken to be responsible ways of handling evidence – is a creative act, involving judgments at each step.⁷

Tanselle betonar den kreativa dimensionen i textkritikerns strävan att rekonstruera historien. De strategier och metoder som editionsvetenskapen har utvecklat för att säkra ett ansvarsfullt förhållningssätt till materialet utesluter inte, men förutsätter, en kreativ ambition att gripa in i framtiden.

I den maning till reformering av editionsvetenskapen som Jerome J. McGann formulerade i *A Critique of Modern Textual Criticism* (1983) tog också han fasta på editionens vetenskapssociologiska funktion. En utgåva definieras utifrån sentida behov, framhåller han: »The edition is not adequately explained if it is explained only in terms of its technical operations and methods of procedure, any more than a poem or creative work can be adequately explained in what have been called 'intrinsic' terms.» För att avhjälpa det han såg som textkritikens kris rekommenderade han fördjupade undersökningar i editionernas historia. »[E]ditors and even textual theorists of modern literatures have shown almost no interest in the general history of their discipline», konstaterade han, och menade att detta hindrade dem att se och förstå denna kris. Han ställde upp två centrala uppgifter: dels att undersöka »the history of scholarship [...] from the late eighteenth century to the present, including the history of classical and biblical scholarship», dels att undersöka och omvärdra relationen mellan textkritiken och litteraturvetenskapen.⁸

McGanns ambition var att återföra den textkritiska och textsociologiska medvetenheten till litteraturforskningens hjärta. För

7. Tanselle 1988, s. 33.

8. McGann 1983, s. 101, 10 och 11.

Hans Ulrich Gumbrecht, som i *The Powers of Philology. Dynamics of Textual Scholarship* (2003) pläderade för ett återvändande till det filologiska studiet, stod närlheten till textens materialitet i centrum. Gumbrecht framhöll samtidigt att filologins verkliga potential ligger i dess bakomliggande drivkrafter. Filologens självbild har dominerats av föreställningar om nykterhet, objektivitet och rationalitet, men den undergrävs av vad Gumbrecht identifierar som ett omedvetet eller förmedvetet begär efter det förflutna, »a perhaps preconscious layer of investment that seemed to contradict the self-image of philology as a laborious (not to say sweaty) intellectual craftsmanship». Filologens rationella praktik överskrider hans drivkrafter: »What I see at work in the philological practices – as their hidden, lively, truly fascinating side – is a type of desire that, however it may manifest itself, will always exceed the explicit goals of the philological practices.⁹ Iakttagelsen har en parallell i Gumbrechts utpekande av hellenismen, renässansen och romantiken, tre epoker då man är upptagen av idén om att återupprätta en förfluten guldålder, som filologins blomstringstider. Under dessa epoker sätts förmågan att historisera i centrum: målet är att identifiera och restaurera texter från ett avlägsat förflutet, som uppfattas som en kulturell storhetstid.

Editionsfilologins upptagenhet av kulturell överföring mellan förflutet och framtida gör den till en central aktör inom det växelspel mellan arkiv och kanon som Aleida Assmann har pekat ut som det kulturella minnets dubbla identitet. Medan arkivet fungerar som ett »passively stored memory that preserves the past past» och kanon utgör »the actively circulated memory that keeps the past present», ¹⁰ fungerar editionsvetenskapen som en av de institutioner som förmedlar mellan dessa båda instanser, transformerar arkivet till kanon. Uppmärksamheten på den aktiva produktionen och cirkulationen av kulturellt minne öppnar för ett medieanalytiskt förhållningssätt till historiemedvetandets förändringar. Assmann

9. Gumbrecht 2003, s. 5 och 6.

10. Assmann 2008, s. 98.

har pekat på hur skriften med tryckpressens framgångar kom att betraktas som ett privilegierat medium i fråga om minnets förmåga att transcendera tiden, och hur en konsekvens av detta blev filologins expansion.¹¹ Också Ann Rigney hör till de forskare som har framhållit »the need to focus more clearly on memorial practices, mnemonic technologies and on the cultural processes by which shared memories are produced».¹² Den nationella editionsvetenskapen utvecklades inom ramen för en bred skrift- och tryckkultur där upptagenheten av boken och manuskriptet tog sig många skilda, men sammanvävda uttryck. Långt fram under 1800-talet var det naturligt att många utgivare också verkade som till exempel kritiker, författare, tidskriftsutgivare, boktryckare och förläggare, och att dessa verksamheter löpte över i varandra. Editionens vetenskapshistoria är därför inte avgränsad från den nyskapande litteraturen; dessa är i stället beståndsdelar av en och samma bokliga kultur, där de olika verksamheterna fungerar ömsesidigt befruktande. Denna slutsats drar Andrew Piper, som betraktar editionsvetenskapen som ett integrerat moment i det tidiga 1800-talets tryckkultur. Hans program lyder:

I want to cross the disciplinary boundaries that have traditionally walled off a history of scholarship from a history of literature to see how editing and authoring, creating and correcting, were in fact integrally intertwined with one another during the romantic period. How did editors produce authors at the turn of the nineteenth century, not simply within the confines of their own editions but in the way such editions made varying notions of authorship culturally available? How did editorial theory and editorial work contribute to a broader understanding of what an author was and what an author did?¹³

11. Assmann 1996, s. 126. Medieanalytiska reflexioner kring editionens historia återfinns även i Ernst 2003. Ernst är ute efter historiemedvetandets infrastrukturella förutsättningar, eller snarare det växelspel mellan arkivens infrastruktur och diskursens narration som dikteras och regleras av de materiella arkiven. Genom att prioritera en arkivisk ordning framför en hermeneutisk menar han sig avtäcka ett materiellt kontrollsysteem som är primärt i förhållande till den narrativa diskursen.

12. Rigney 2005, s. 16.

13. Piper 2009, s. 88.

Om den skönlitterära editionen betraktas som ett av många uttryck för en upptagenhet av bokens möjligheter att ge utrymme åt det förgångna och gripa in i samtidens och framtiden, blir det samtidigt relevant att relatera den till en bredare litterär diskurs än den strikt vetenskapshistoriska. I det följande kommer jag i ett första steg att diskutera den svenska editionsvetenskapen inom ramen för en historisering av litteraturen, som också innebar en förändrad syn på författarens roll och rättigheter.

Historisering och edition i svensk editionshistoria

Parallelt med många andra vetenskaper uppstod editionsvetenskapen som modern, vetenskaplig diskurs i det historiska spannet mellan 1760 och 1860, en epok som ofta har stått i centrum för undersökningar av det historiska medvetandets utveckling. Reinhart Koselleck har pekat på historiens tilltagande acceleration som den underliggande orsaken till de mentalitetshistoriska förändringarna. Tekniska innovationer i allmänhet och brutala, disruptiva historiska händelser som den franska revolutionen i synnerhet medförde en upplevelse av att historien hade förlorat sin prognostiska funktion; framtiden var smärtsamt oförutsägbar. Denna diskontinuitet innebar att inställningen till det förflutna förändrades; det som tidigare var relevant genom sin likhet med det samtida blev i stället karakteristiskt genom olikheten och främmandeskaps. Historien blev därigenom till som historia, en avlägsen projektionsyta som genom sin brist på omedelbar tillämplighet kunde tas i bruk för nya syften.¹⁴

Frågan om hur man kan förstå historiseringens relation till den litterära klassikerutgivningen kommer att stå i fokus för det utsnitt ur den svenska editionshistorien som jag ska presentera i detta avsnitt. I Sverige avlöser under den aktuella perioden två utgivningsparadigm varandra, ett som vi kan kalla gustavianskt och

14. Se Koselleck 1972, s. XV–XVII; Koselleck 1979, s. 38–66.

som dominérer perioden fram till cirka 1815, och ett historicistiskt som på allvar skakar om den skönlitterära editionsvetenskapen på 1810-talet men egentligen inte når en dominerande ställning förrän långt fram i tiden. Det gustavianska utgivningsparadigmet har sin idealtypiska företrädare i författaren och akademiledamoten Johan Henric Kellgren, som egentligen aldrig verkade som regelrätt utgivare, men som upprepade gånger slog fast de grundprinciper som 1700-talets författarskapsutgåvor bedömdes utifrån. Detta paradigm, som manifesteras i flera författarskapsutgåvor i slutet av 1700-talet, innefattar några viktiga ideal. För det första är sträng sovring ett villkor: fullständiga utgåvor är en skymf mot författaren, som äger rätten att frikännas från dåliga verk. För det andra är det utgivarens plikt att putsa, ansa och förbättra de verk han ger ut. För det tredje är utgåvornas syfte att tjäna som klassiska förebilder för den unga författargenerationen. Det idealiska är inom ramen för detta paradigm att författaren själv sent i livet samlar sina arbeten i en *Ausgabe letzter Hand* – eller åtminstone att han (sällan hon) före sin död skriver ett litterärt testamente med allmänna och specifika riktslinjer för utgåvans utformning.

Dessa grundsatser upprepades och varierades i tidens utgåvor; föredömet var ofta den utgåva av Carl Michael Bellmans *Fredmans Epistlar* från 1790 som Kellgren själv hade bidragit till att förverkliga. I inledningen till denna utgåva formulerade Kellgren det gustavianska utgivningsparadigmets bevekelsegrunder:

Ypperlige Författare (om andre är ingen fråga) gjorde väl för Vitterheten och sin egen heder at, medan de lefva, sjelfve samla och utgifva sine Arbeten. Kanske finnes et sätt at göra ännu bättre: det vore at dela denna försorg med sine Vänner.

[...]

Det är ofta icke nog för en Auctors ära, at bli känd för hvad han skrifvit; men ock at bli frikänd för hvad han ej skrifvit, eller, det som är detsamma, hvad han icke fullt gillar: Ty hvilken är den Författare som vågar säga med Gud, at *alt hvad han gjort var ganska godt?* – Men nu är man, i lärd som i allmän mening, icke Far til andra barn, än dem man sjelf erkänner.

Man vil med dessa strödda reflexioner hafva sagdt, at det Verk, hvars

början nu öfverlemnas i Allmänhetens händer, är icke en obesedt sammanföst massa af alt hvad en Auctors hand författat, och endast bestämd af Förläggarens vinst; men en *Uplaga för Snillet*, men en af den lefvande Skalden sjelf, i råd med sine Vänner, öfversedd, granskad och urvald Samling af hans odödelige Arbeten.¹⁵

En 'upplaga för snillet', öfversedd, sovrad och granskad, rensad från allt utom det bästa: det var det oomtvistade idealet.¹⁶ En sådan utgåva gör också anspråk på tidlösitet. Den bygger inte på någon föreställning om progression, succession eller modernitet, inte heller på någon föreställning om historien som en editionsvetenskaplig kraft att räkna med.

Kellgren skulle återkomma till frågan om klassikerutgivning flera gånger. I recensionen av Gustaf Philip Creutz' och Gustaf Fredrik Gyllenborgs *Vitterhets Arbeten*, som utgavs av Gyllenborg själv 1795, menade Kellgren att Gyllenborgs företag var början på en ny ochiktig litterär verksamhet:

Länge hade man förgäfwes wäntat, at wäre Skalder af första Classen skulle, til heder för Swenska Snillet och båtnad för Witterheten, börja samla och utgifwa deras Arbeten. Til äfwentyr gifwes intet säkrare sätt at hämma och för framtiden afböja det wittra swärmeri, som i senare åren hotat uttränga den goda smaken.¹⁷

När Kellgren lyfte fram Gyllenborgs företag som både allmännyttigt och föredömligt, hade han nog samtidigt sin egen kommande utgåva i åtanke – bara två månader tidigare, den 27 december 1794, hade han formulerat sitt litterära testamente, riktat till assessor Carl Petter Lenngren.¹⁸ Redan 1783 hade Kellgren hytt planer på en utgåva av sina arbeten; den 7 oktober detta år skrev han till Nils von

15. Kellgren 1790, opag.

16. Som »en obesedt sammanföst massa af alt hvad en Auctors hand författat« mindes många utgåvan av Olof von Dalins *Vitterhets-Arbeten* 1767; se därörom Hansson 1962–1964.

17. Kellgren 1795, opag. Se vidare Ek 1980, s. 584.

18. Kellgren 1923, s. 344 f.

Rosenstein: »[L]edsen att à pure perte lefva utan heder, är jag sin-nad att i trots af all poetisk modestie sjelf ge ut mina arbeten. Om jag förtjent något beröm, vill jag äga det medan jag lefver. Har jag ej förtjent det, må mina Redacteurer ej ha skammen.»¹⁹ Även om ut-gåvan ändå blev postum, förbereddes den omsorgsfullt av Kellgren själv, och enligt Johan Stenhammar, Kellgrens efterträdare i Svenska Akademien, ska denne ännu på dödsbädden ha arbetat med att granska och gallra bland sina manuskript.²⁰ De efterlämnade hand-skrifterna hade testamenterats till systersonen Christian Lengblom, som anförtroddes uppdraget att tillsammans med Gustaf Regnér redigera skrifterna enligt Kellgrens instruktioner. Uppgiften att skriva ett företal föll på Nils von Rosenstein, som har beskrivit hur Kellgren själv hadebett honom om denna vänskapsbetygelse.²¹

1796, året efter Kellgrens bortgång, utgavs hans *Samlade Skrifter*. I en inledande »Underrättelse» beskrivs omständigheterna kring utgivningen: »Denna Samling, börjad och fullbordad af Författaren sjelf kort för och under des sista sjukdom, innehåller hvad han ansåg för det minst odugliga af sina Skrifter. Hans afsigt var, at intet annat skulle erkännas, än det som här finnes infördt: en rät-tighet som han trodde tilhöra en Författare.»²² I en fotnot citeras de anvisningar som Kellgren hade gett sina utgivare: »Jag har väl sökt at inskränka Samlingen så mycket min Egenkärlek tillåtit; men jag önskade at ännu någon Granskare ville prófva om icke något kunde uteslutas. Hvad jag heligt förbehåller mig, är at ingen ting måtte tilläggas». ²³ Kellgren förstod vikten av att på egen hand polera sitt eftermåle och bevaka sin postuma rätt till den litterära tronen. Hans *Samlade Skrifter* recenserades i Gustaf Abraham Silfverstolpes *Litteratur-tidning*, som noterar det stränga urvalet; samtidigt kon-

19. Kellgren 1923, s. 127.

20. Se Ek 1980, s. 584.

21. Rosenstein i Kellgren 1796, del I, opag. inledning; jfr Kellgren 1923, s. 345.

22. Kellgren 1796, opag.; orig. är kursivt.

23. Kellgren 1796, opag.; se vidare Ek 1980, s. 599.

staterar man att denna stränghet sammanhängde med att verken var »af honom sjelf samlade».²⁴

När det gustavianska utgivningsparadigmet på allvar ifrågasattes var det åter genom en Bellmanutgåva, *Fredmans Handskrifter*, som utkom 1813 med Per Adolf Sondén som huvudutgivare.²⁵ Utgåvan är ett framstående arbete som fortfarande har ett betydande källvärde. Bellmanutgivaren Gunnar Hillbom anförde 1985 tre kännetecken för »denna, för sin tid synnerligen väl och kritiskt genomarbetade utgåva»: »samvetsgrann textbehandling», »en uttalat polemisk attityd gentemot föregående utgåvor» samt »[e]n apparat som redovisar ett urval av varianter och omnämner deras källor».²⁶ Den tolvsidiga variantförteckningen är särskilt intressant; omfattningen är begränsad men ansatsen visar ändå på en ambition att bryta upp den enhetliga lästext som hade varit vedertagen i utgivning av nyspråklig skönlitteratur, till förmån för en fördjupad textkritisk medvetenhet i modern mening. Med variantförteckningen, om än rudimentär, gjordes en ansats att förse den utgivna texten med en historisk djupdimension, som förankrade verket i dess historiska situation. Utgivarna skriver:

Vid uppsättandet af dessa varianter har man trott det vara mindre nödigt att bifoga en *mängd* af *läsarter*, eller kanske snarare *skrif-fel*, som man stundom träffar äfven i de mest noggranna afskrifter. Deremot äro de anfördta att anse dels såsom prof, huru Utgifvarne vetat välja mellan flera giltiga läsarter, dels såsom nödvändiga förbättringar till en förderfvad text.²⁷

24. Osign. 1796, s. 427.

25. Att Sondén var utgivare är allmänt antaget och finns ingen anledning att betvivla; Sondén låg ju också bakom den stora utgåvan av Bellmans *Valda skrifter* 1835–1836. Men att utgåvan 1813 nog i någon mån var ett kollektivt arbete framgår av Hammarskölds brevväxling; jfr Byström 1931, s. 14, samt Hillbom i Bellman 1985, s. 216–218. Söderlund 2000 anför »Palmblad och P.A. Sondén» som utgivare (s. 114). Jag har tidigare kommenterat utgåvan i Henrikson 2010.

26. Hillbom i Bellman 1985, s. 217. Även andra forskare har uttalat sig uppskattande om akribin i *Fredmans Handskrifter*; se Söderlund 2000, s. 115.

27. Bellman 1813, s. 217.

Fredmans Handskrifter var också en kontroversiell utgåva: Bellman, gustaviansk skald och Kellgrens gunstling, hade här självsväldigt annektterats av det unga gardet. I sin recension beskrev Per Adam Wallmark editionen som ett uttryck för »wår tids wittra skamlöshet att äfwen håna våra Författares grifter» – enligt Wallmark hade utgåvan »såsom litterärt företag, intet förswar». Det i sammanhanget mest upprörande var att man gick utanför de gränser som hade stakats ut genom den författarauktoriserade utgåvan av *Fredmans Epistlar* från 1790, där Kellgren hade stadgat att en man bara är far till de barn han erkänner. Den nya utgåvan drog litterära oäktingar ut i ljuset, dikter som kränkte både religionen och moralen.

I samma recension fastställdes Wallmarks rätt att själv utforma det som i all framtid ska utgöra hans litterära kvarlåtenskap:

Man har wanligen trott, att då en namnunknig Författare sjelf samlade och utgaf sina Skrifter, han dermed skulle winna den fördelen att icke efter sin död falla i händerna på en förläggare, som, mindre mån om Skaldens ära än sin winst, under hans namn utgåfwe icke allenast hwad han förkasstat, utan äfwen ofta hwad han kanske icke författat. Det synes höra till de efterlefwandes akning, för en ypperlig Författares minne att icke i allmänt tryck tillägga honom andra arbeten än dem, för hwilka han werkligen will anses som Författare; och denna förmån efter döden är, om någonstädes, hans ojäfwiga rätt i ett land, der han wanligen har så få medan han lefwer. Från dessa grundsattser utgick äfwen Kellgren i sitt företal till *Fredmans Epistlar*, som ock derföre utgåfwos under sin Författares lifstid.

Wallmark framställer alltså denna »förmån efter döden» som en kompensation för författarens få rättigheter »medan han lefwer». Hans råd till framtidens författare är att noga vakta sin penna:

Bäfwen, I Författare, som ännu lefwen! We eder, om I efterlemmen någon rad, som ej intagits i edra Arbeten, något foster af ett obewakadt ögonblick, någon snilletts öfwerilning, som I förkasten och önsken att begrafwa i en ewig glömska. Waren försäkrade att de skola framträda under edert namn och att man ej mera skall jäfwa dess rätt till beundran, sedan en utsigt öppnat sig att derpå winna några plåtar.²⁸

28. Wallmark 1814, opag.

Den principiella frågan om eftervärldens rätt att offentliggöra otryckta arbeten togs upp i motståndarlägrets osignerade svarsrecension i *Swensk Literatur-Tidning* den 16 april:

Icke sällan har den frågan blifwit omtwistad, huruvida de efterlefwande hafwa rättighet att allmängöra de skrifter, som en författare sjelf icke utgifwit; en fråga, som Rec. alltid trott sig finna mindre svår att afgöra. Ty ingenting, hwarpå geniet tryckt sin ljsa, odödliga stämpel, kan mera betraktas såsom en enda persons egendom, icke engång författarens: utan tillhör hela menskligheten. Huru många skönt konstwerk torde icke af konstnären sjelf anses owärdigt att träda i ljuset, då det alltid blifwer underlägse den urbild, som han förgäfwas söker efterbilda? Huru mycket af högsta wigt skulle wi ej saknat, om allt blifwit outgifwit, hwad omständigheter, blygsamhet och stundom en wiss lätsinnighet hindrat en Förf. att sjelf publicera. I det fallet skulle wi åtminstone ej äga Virgilii Äneis, flera af Shakespeares theatricaliska mästerstycken; Lessings, Diderots och fleres så högt wiktiga brefwexlingar, ja! kanske ej Rousseaus mest genialiska arbete, hans *Confessions*?

Med utgångspunkt i en idealistisk konstsyn argumenterar recensenten för att sann konst är allmän egendom. Konstens universalitet utsuddar dess individuella, nationella och legala råmärken; om sann konst i första hand är en efterbildning av det eviga, kan ingen ändlig varelse heller göra några rättsliga anspråk därpå. Konsekvensen blir en form av omvända krav på verkshöjd: ju mer fullkomligt ett verk uppfyller förväntningarna på konstens idealistiska syftning, desto mindre anledning för dess jordiska språkrör att resa några individuella anspråk. Med föreställningen om en sådan idealitet sluts cirkeln: den historisering genom vilken man markerade avstånd till det Kellgrenska paradigmet ställs i tjänst hos ett idealistiskt klassikerbegrepp, lyft över historien. Att en sådan symbolisk allemansrätt stod i konflikt med de ökande ideella och ekonomiska rättigheterna för författare och deras arvingar berör recensenten inte. Han medger att Bellmanutgåvan innehöll vissa stycken som var poetiskt ointressanta och som sårade anständigheten. Däremot försvarar han att utgåvan håller sig till »auktors egna, originella läsarter» och menar samtidigt att variantförteckningen är viktig, »till bildandet

af en äkta text, i fall man engång wille bereda oss en fullständig samling af alla Bellmans mästerstycken».²⁹

Ett belysande exempel på en besläktad, historiseringande utgivarhållning kan hämtas från Lorenzo Hammarskölds recension av Erik Gustaf Geijers utgåva av Thomas Thorilds skrifter. I den andra delen av denna utgåva, som innehöll Thorilds uppsatser i dagbladet *Den Nye Granskaren*, hade Geijer valt att utesluta partier och hela artiklar som innebar polemik med och angrepp på Kellgren, »öfvertygad, att personliga bitterheter för efterverlden ej kunna ha något interesse».³⁰ Mot detta vände sig både Vilhelm Fredrik Palmblad och Hammarsköld; den förre skrev indignerat till den senare om »den af Geijer castrerade Thorild»,³¹ och Hammarsköld gav invändningarna offentlighet i *Swensk Literatur-Tidning* 1821. Med hänvisning till en jämförelse han företagit mellan den utgivna texten och ett antal original konstaterade han att Geijers text bjöd på godtyckliga förkortningar, uteslutningar och justeringar, som inte redovisades någonstans i utgåvan – det gällde inte bara polemiken med Kellgren, utan även sådant som anspelningar på historiska förhållanden. Uteslutningar som dessa var förkastliga, menade Hammarsköld, och än mer borde de undvikas när man tar det övergripande syftet med en utgåva av en författares samlade verk i beaktande. Detta syfte beskriver Hammarsköld enligt följande:

Meningen kan dermed icke vara någon annan, än att gifwa ett fullständigt och concentreradt uttryck af en Författares hela litterära Jag med alla dess så wäl dygder som swaghetter. I det fallet måste det dömmas högst obehörigt, att, från en Auctors Skrifter bortskära något som är charakteristiskt [...]. I fall en modern Bildhuggare, som kom öfwer en antik buste af en romersk Cäsar, med anledning deraf att wissa drag icke öfwerensstämdé med den föreställning om Imperatorn hwilken Bildhuggaren uppgjort sig, företog sig, att med huggjärnet hugga bort än en bit här och en der, för att få hela physio-

29. Osign. 1814, sp. 223 f. och 227 f.

30. Geijer i Thorild 1820, s. 340.

31. KB: Ep. H 2:7 (Brev från Vilhelm Fredrik Palmblad till Lorenzo Hammarsköld den 8 mars 1821). Jfr även Ljunggren 1895, s. 484 f.

gnomien jemnare, renare och mildare, – skulle man ej, ogillande, säga att Busten icke mera wore antikens, ej en ren bild af sitt original, utan blott en product af Bildhuggarens föreställning? På samma sätt är den Thorild, wi nu erhålla från Upsala, icke den äkta Thorild, utan en stympad, hopkrympt och efter Hr Geijers *Thorilds-ideal* abbrevierad och apostroferad warelse.³²

Synen på författarskapet som inbegreppet av en författares »hela litterära Jag» har här nått en explicit formulering, och följdriktigt anses det nu orätt att justera detta livsverk för att göra karaktären »jemnare, renare och mildare» – just det som hade varit god sed i gustaviansk utgivning. Den stora skiljelinjen går enligt Hammarsköld mellan en författare som ger ut en samling av sina egna arbeten och en utgivare som ger ut någon annans verk:

En författare som sjelf samlar och utgifwer sina arbeten, må hafwa rätt att upptaga och förkasta, af sina productioner, hwad han behagar. Han känner neml. sin tendens och han urskiljer säkrast de arbeten genom hwilka han menar att säkrast uppnå den. Han är som en Far, hwilken sjelf förwärfwat sig sin egendom (sitt rykte) och som således efter behag kan upptaga eller utesluta hwilket som helst af sina barn i eller från delagtigheten af denna qvarlätneskap. Men den, som utgifwer en annans arbeten, han har helt inskränkta rättigheter och andra pligter. Honom tillkommer endast att med omsorg och trohet befordra det till allmänheten, som för densamma warit ämnadt, på samma sätt, som en Förmynndare eller en God Man endast har sig ålagt att wäl förwalta det lemnade arfwet, men icke att utesluta någon ifrån dess åtnjutande.³³

Det Kellgrenska faderskapsbudet ekar hos Hammarsköld, som dock ger det en begränsad räckvidd och uttolkning: det handlar om den levandes rätt att fördela sitt arv. Mot den döde har de efterlevande andra plikter, och utgivaren måste förhålla sig neutral i målet.

Genom denna skarpa skiljelinje mellan en utgivare av egna verk och en utgivare av andras befäster Hammarsköld ett historiserande utgivningsideal, som bröt med det gustavianska utgivningsparadig-

32. Hammarsköld 1821, sp. 189 f.

33. Hammarsköld 1821, sp. 191 f.

met, men också med en idealistisk syn på litteraturens väsen. Jag ska här inte fördjupa mig i hur den svenska editionsvetenskapen formade sig kring dessa olika stridande uppfattningar, utan bara konstatera att en rad av 1800-talets centrala litterära kategorier på ett intressant sätt aktualiseras inom ramen för editionsvetenskaplig praktik och diskussion. Det skedde inte bara genom de konflikter som utspelades mellan anhängarna av olika utgivningsideal, utan också genom den tysta samstämmighet som låg bakom de olika utgivarlägren. Några övergripande processer kan summeras:

För det första kan man peka på hur *författaren*, eller snarare *författarskapet* som kategori, manifesterades genom att författarskapsutgåvan blev det naturliga sättet att samla och presentera litterära verk. En rad av de karakteristika som fortfarande förknippas med det litterära författarskapet etablerades under denna period och genom dess utgåvor. Med Foucault kan vi tala om en författarfunktion med ett antal karakteristika som knöts till den litterära texten och som tillskrev denna text en rad egenskaper.³⁴ Gumbrecht har pekat på hur föreställningar om författaren springer ur läsarens ambition att skapa koherens åt en textkorpus. Författarnamn refererar till författarbilder som har »much more to do with the readers' projections than with any documented historical reality».³⁵ Editionernas historia präglas av detta samspel mellan läsarstrategier, utgivarstrategier och författarstrategier. De föreställningar utgivaren gör sig om författarfunktionen är avgörande för utgåvans grupperingar, urval och uteslutningar av texter. Vad hör egentligen till en utgåva: de verk författaren ser som sina bästa; samtliga utgivna verk; tryckta såväl som otryckta verk – eller varje skrivet ord, inklusive brev och inköpslistor?

Med författarfunktionen sammanhänger *författarrätten*, en kategori som är fundamental för editionsvetenskapens senare utveckling under 1800-talet och som också har samband med de

34. Se Foucault 1994.

35. Gumbrecht 2003, s. 30.

överväganden som utgåvorna innebar. Författarrättens transformationer kan följas i många av 1800-talets editionsprojekt. Under denna period förvandlades författarrätten till en handelsvara med en egen ekonomisk logik, som står i en komplex och intressant relation till den expanderande editionsverksamheten, och som av Henrik Schück också har beskrivits som drivfjädern i 1800-talets monopolisering av klassikerlitteraturen.³⁶

För det tredje formades idéer om *klassiker* och *kanon* inom ramen för den unga nationella editionsvetenskapen. Genom utgåvornas manifestation av dessa begrepp kan man följa idén om att sammanfatta föreställningar om nationens väsen genom ett begränsat urval av dess litterära produkter.

För det fjärde har editionsvetenskapen mycket att berätta om tideras *media transformationer*. Boktryckarkonstens effektivisering möjliggjorde å ena sidan ett antal billiga klassikerserier, som lanserades som en demokratisering av litteraturen, men föranledde å andra sidan också ett påfallande intresse för handskriften som unikt dokument. I anslutning till sin utgåva av Thorilds verk framhöll Geijer 1821 sin ambition att inte låta handskrifterna gå till spillo:

Hvad Handskrifterna angår, så är min afsigt, sedan Editionen blifvit färdig, att fullständigt återlempna dem endera till Thorilds arfvingar, eller ock att med deras tillåtelse, nedlägga dem i ett offentligt Bibliothek på det de, eller helst en hvar som det behagar, må kunna öfvertyga sig, huru jag med dessa Handskrifter försarit.³⁷

I *Swensk Literatur-Tidning* 1824 gjorde den anonyme recensenten av Hammarskölds utgåva av Erik Johan Stagnelius' arbeten en liknande reflexion:

36. Schück 1923, s. 348.

37. Geijer 1821, sp. 24.

Rec. yttrar här den fromma önskan, att alla Utgifware af afledne berömde Författares werk måtte, sedan de derur med största samwetsgranhet gjort sitt urwal, skänka alla manuscripter åt ett offentligt Bibliothek, så wäl de tryckta som de otryckta; de förra såsom ett monument af Utgifw:s noggrannhet, hwilket, i händelse af förwillande tryckfel och osäkerhet wid olika läsarter, skulle blifwa lärorikt att rådfråga; de otryckta åter wore för utgifware af senare upplagor äfwen högst intressant att kunna genomleta, emedan det ju icke är omöjligt att tänka, att ett stycke af förtjenst kunde af den förste Utgifwaren blifvit utmönstradt, wisserligen af nit för författaren ära, men hwarwid han ändock kunnat vara styrd af en ensidig wälmening.³⁸

Också Benjamin Höijers utgivare, Joseph Otto Höijer, deklarerade 1825 sin ambition att lämna handskrifterna till offentlig förvaring:

Sluteligen få Utgifvarne meddela den underrättelsen, at de, til authenticitetens bestyrkande af de förr ej utgifna skrifterna, och för at lemlna äfven åt andra tilfälle at i en framtid rätta de misstag, som kunnat vid deras dechiffering insmyga sig, ämna å behörig ort anhålla om deras förvarande på Kongl. Academiens i Upsala Bibliothek.³⁹

I formuleringar som dessa aktualiseras idén att de litterära manuskriptens hemort är de offentliga arkiven och biblioteken. Romanterken befinner sig i en brytningspunkt när det gäller detta slags material: handskriftstyper som brev och en del privata dokument hade bevarats redan tidigare, medan samtida författares utkast och manuskript till tryckta verk ofta hanterades nonchalant. Bertil Broomé, som har kartlagt handskriftssamlandets historia i Sverige, konstaterar att det svenska autografintresset kan »spåras redan under 1700-talet» men tog fart först under 1800-talet, i synnerhet under 1830-talet och framåt. Hans kartläggning omfattar i första hand handskriftssamlande privatpersoner, men han noterar samtidigt att autografintresset »under 1800-talet också [kom] att präglia verksamheten i våra arkiv och bibliotek». ⁴⁰

38. Osign. 1824, sp. 571.

39. Höijer 1825, s. XI–XII; orig. är kursivt.

40. Broomé 1977, s. 12 och 18; jfr Fischer 2009, s. 31.

Editionen, utgivarfiktionen och den textkritiska kreativiteten

Det tidiga 1800-talets intresse för handskriften kan ses som ett utslag av de källkritiska ambitioner som det historiseringande paradigmet innebar. Samtidigt byggde handskrifternas funktion som samlarobjekt och bytesvaror på att de förknippades med en aura bortom källkritikens domäner: handskrifterna tillskrevs förmågan att sugerera närvaro och närhet. När Joep Leerssen uppmärksammar decennierna omkring år 1800 som en »tipping point» i den process som överförde stora mängder privatägda manuskript i offentlig ägo, noterar han hur denna reflex också avspeglades i den nya skönlitteraturen: »Even the rise of the historical novel, which so often begins with the conceit of the 'manuscript found in an attic', can be seen as a spin-off of the fact that in real life a great many manuscripts – even the building plans of the abandoned Cathedral of Cologne – were being found in attics.»⁴¹

Leerssens kommentar visar på förbindelserna mellan den framväxande editionsvetenskapen och den litterära praktik som vid samma tid excellerade i utgivarfiktioner och handskriftsmystik. I Sverige har Lars Burman lyft fram hur »*boken* som föremål och symbol har en tematisk roll i Almqvists författarskap». ⁴² Den megalomana utgivarfiktion som Almqvist ville konstruera med *Törnrosens bok* hade en pendang i den berömda utgivarfiktionen i *Amorina* (1839). ⁴³ Den praktiska bakgrund var att den första tryckningen av *Amorina* (1822) hade inhiberats, ett historiskt faktum som i 1839 års utgåva integreras i fiktionen. ⁴⁴ Det sätt genom vilket Almqvist med spefull distans presenterar *Amorina* mimar noggrant den expanderande

41. Leerssen 2010, s. xvi.

42. Burman 1998, s. 16.

43. Ramfiktionen i *Törnrosens bok* diskuteras bl.a. i Hermansson 2006.

44. Om Almqvists mytologisering av boken och manuskriptet, se Burman 1998, s. 15–39; om *Amorina* s. 18 f. Den omfattande forskningen kring *Amorina* sammanfattas i Bertil Rombergs inledning till Almqvist 2000; se även Romberg 1973, s. 123.

editionsverksamhet som han kunde iaktta i sin omgivning. I sin inledning erbjuder utgivaren kontextualisering och realkommentarer, förmedlade genom utgivarens standardprosa: »Likvälv strider mycket emot denna gissning», »på grund af flere inre kriterier», »jag hemställer derföre till kritikens pröfning», »En lucka i dokumenterna visar sig här».⁴⁵ *Amorina* framträder som en fiktiv eller fingerad utgåva, en litterär *mockumentary*, där författaren ikläder sig rollen av samvetsgrann editionsfilolog, som eftersträvar vad som närmast kan likna en tvångsmässig kontroll över litteraturens tilltagande kaos:

För några år sedan gjorde jag en resa för bibliothekets angelägenheter. Min afsigt var att efterleta varianter och olika upplagor af katechesen, för att göra bibliotheket i denna gren fullständigt och för litteraturen absolut gagneligt. Jag hade redan 218 olika editioner af Lindbloms kateches; ty, utom skrif-fel, begås också tryckfel af menniskor, såvida de äro boktryckare. Ingenting är verksammare till underhållandet af lif i litteraturen, än olika meningar; och, enär sådana kunna uppstå genom tryckfel ännu mer än genom skrif-fel, så är, näst tryckfels begående, ingenting för litteraturen angelägnare än deras samlande, som sker genom ett noggrant och samvetsgrant uppletande af alla editioner, hvilka genom dessa tryckfel blifvit med hvarandra disparata och dymedelst af betydenhet och verkan, hvor för sig.⁴⁶

I motsats till idén om boktryckarkonsten som massproduktion av identiska objekt, läggs tryckpressen här till de teknologier som destabilisrar litteraturens ordning. Felsamlarens strävan efter absolut kontroll ställs mot skriftens kaotiska mångfald, vars funktion är att gjuta »lif i litteraturen».

Ett besläktat engagemang i editionens praktik finner vi i den på sin tid berömda, numera kanske mest märkliga *Noachs Ark. Första Våningen* (1825), tryckt med paralleltiteln *Den nya Verld-Editionens första correctur-ark*. Bakom verket låg Christian Erik

45. Almqvist 2000, s. vii, viii och xx.

46. Almqvist 2000, s. xv.

Fahlcrantz, docent i arabiska språket.⁴⁷ Redan (dubbel)titeln sätter bokliga tvetydigheter i spel; världsskapelsen jämförts – i enlighet med den etymologiska härledningen av *edition* ur *edere*, 'frambringa', 'producera' – med en utgåva, samtidigt som homonymiteten mellan Noaks farkost (arken) och pappersbladet (arket) sugerar en bild av världsskeppet som en bok under tryckning. Sammanställningen bygger på den i europeisk kultur djupt rotade föreställningen om kristendomen som bokens religion, som Ernst Robert Curtius har pekat på.⁴⁸ Men när Fahlcrantz betonar bokproduktionens tekniska aspekter – korrekturläsningen, arkindelningen – överskrider han också denna religiösa vördnad för boken. För Curtius sätter den industriella tidsåldern i själva verket punkt för den bokliga metaforikens europeiska tradition. Visst finns det skriftmetaforik efter Goethe, konstaterar han, men den gestaltar inte längre »ein einheitlicher, empfundener und bewußter 'Lebensbezug'», vilket vore omöjligt i och med att »die Aufklärung die Autorität des Buches erschüttert und die technische Zivilisation alle Lebensverhältnisse umgestaltet hat».⁴⁹ Fahlcrantz tematiserar i stället detta tekniska brytningsskede; världen-som-bok är inte ett sakralt ämne ägnat vördnad och underkastelse utan blir föremål för humor och satir.

I sin introduktion anpassar sig utgivaren till den samtida editiöns diskurs:

47. Tack till Ljubica Miočević, som pekat på verkets relevans. Om Fahlcrantz, se Svedjedal 2009, s. 20–24 och 150–155, Santesson 1944, s. 25 f. samt Hildebrand 1956. Enligt Hans Järt var verket, »ehuru i hast och utan beräkning på mer än tilfällig effect författad, [...] en af våra yppersta poetiska productioner» (Järt 1899, s. 55), medan Tegnér menade att den var »för Tysk, ehuru den ej saknar Humor» (Tegnér 1970, s. 83) och Almqvist lakoviskt omtalade »den, enligt sin afsikt, skämtsamma dikten Noachs Ark» (Almqvist 1995, s. 47). Se även Nyblom 1873, s. 31–53 samt Röhl 1997, s. 437 f.

48. Curtius 1978, s. 314.

49. Curtius 1978, s. 352.

Ur en nyligen afilden, ung tjenstemans efterlemnade papper, meddelas den vörda Allmänheten detta besynnerliga stycke, emedan det synes af hans eget företal, att sådant varit hans afsigt, och isynnerhet för att möjliggen inberga något åt den aflidnes Enka, som befinner sig, med ett omynthigt barn vid bröstet, i torftiga omständigheter.⁵⁰

Omsorgen om änkorna hade ibland legat bakom produktionen av verkliga utgåvor. De ekonomiska kalkylerna beskrivs också som bakgrunden till det partiella offentliggörandet av *Noachs Ark*: »Man utgifver stycket styckevis; emedan Enkan ej skulle tåla vid den hårda stöten, att en arkrikare upplaga kanske blefve oförsåld.» För att förekomma bokens heterogena samlingskarakter antyder utgivaren att texten har blandat ursprung; han säger sig frukta att författaren »mången gång afskrifvit citationer». ⁵¹ Som verkets kommentator lovar han också att förtydliga författarens dunkelheter:

De noter, som äro märkta med U.A.*) äro icke författade af författaren, utan af mig; de äro, enligt en vitter Historiescribents exempel, så gjorda, att de efter behag kunna läsas beqvämligen eller obeqvämligen. – I den aflidnes gömmor har jag funnit äfven diverse andra uppsatser, hvilkas bringande i ljuset kommer att bero af den fart Arken tager. Hvad i dem kan vara mörkt eller nog fritt, skall jag söka att med mina Noter upplysa, inskränka och reparera.

*) Härmed menas Utgivarens anmärkning.

U.A.⁵²

År 1826 lät Fahlcrantz ge ut en ny, bearbetad upplaga av arkens första våning tillsammans med ett nytt avsnitt: andra våningen. Upp-

50. Fahlcrantz 1825, opag.

51. Fahlcrantz 1825, opag. Det stämmer att partier härrör från andra pennor; så innehåller t.ex. den andra våningen en översättning av ett avsnitt ur Thomas Moores diktverk *The Loves of the Angels* (1822), vilket lyfts fram i Hammarsköld 1827, n:o 6. I sin inledning till utgåvan av *Noachs Ark* i *Samlade skrifter* påpekar Fahlcrantz också att ett stycke är »ordagrant lån ur Stockholms-Postens [omdöme] om Jean Paul», ett annat »ett lån från en skald i Seklets början, o.s.v.». »Dylika lån äro dock alltid med citationstecken antydda», skyndar han sig att tillägga (Fahlcrantz 1864, s. VI). Jfr Santesson 1944, s. 17.

52. Fahlcrantz 1825, opag.

täckten av ett nytt manuskript, i vilket den första våningen förelåg i en bättre bearbetning, sägs ha gjort den nya upplagan till »en skylighet mot författarens minne».⁵³ När Fahlcrantz 1864 återutgav de båda våningarna av Noachs Ark inom ramen för sina *Samlade skrifter* lades ännu en inledning till de föregående. Författaren framträder här som självutgivare, som dels ger historiska och litterära kommentarer till det utgivna verket, dels bygger på utgivarramen med ännu en nivå. Putslustiga ordlekar genomsyrar de successivt utkommande böckerna, som samtidigt överlagras med nya nivåer av förord och utgivarfiktioner. Vad som är utgåva och utgivarfiktion börjar i *Samlade skrifter* bli svårt att urskilja.

Det tidiga 1800-talets utgivarfiktioner bör förstas i relation till den samtida editionsvetenskapens organiserande och reglerande funktion i det litterära landskapet. De fiktiva utgivarna bidrar till mytologiseringen av det litterära objektet (boken, manuskriptet) och demonstrerar samtidigt en upptagenhet av tidens expanderande möjligheter till litterär reproduktion. Dessa möjligheter tog sig också uttryck i en glidande skala mellan originalverk och editioner. Argument för vad vi kan kalla kreativ utgivning kunde man hitta i inledningen till Atterboms »Nordmansharpan», en sorts pendang till Erik Gustaf Geijers och Arvid August Afzelius' balladutgåva.⁵⁴ Atterbom anför här sitt eget poetiska sinne som argument för rätten till själsväldighet i umgänget med de traderade sångerna: »Klart är, att ingen, som ej kan göra forntidens och folksångernas själ alldeles till sin egen, må våga på det sättet behandla dem». Formuleringen om att göra forntidens själ till sin egen kan relateras till Atterboms förståelse av visorna som »inga enskilda författares preclar och tillhörigheter»:⁵⁵ den kollektiva äganderätten gör ut-

53. Fahlcrantz 1826, opag.

54. Om »Nordmansharpans» källvärde och redigeringsprinciper, se Jonsson 1967, som konstaterar att Atterbom förvisso gjort »en hel del förändringar», men att han »i stort sett [...] dock ej gått så mycket längre i denna riktning» än Geijer och Afzelius hade gjort (s. 107). Om Geijer och Afzelius, se även s. 487.

55. Atterbom 1816, s. XX och XIX.

givarens ingrepp legitima. Atterboms argument kan vagt erinra om Ludwig Tiecks *Minnelieder aus dem schwabischen Zeitalter* (1803)⁵⁶ och den utgivningsgenre som i tysk forskning har kallats för »Erneuungen», en sorts parafraserande bearbetningar som inte var helt och hållt trogna vare sig mot de ursprungliga källorna eller mot en modern stil.⁵⁷

I samma utsträckning som Atterbom i inledningen till »Nordmansharpan» avsvär sig kraven på absolut trohet mot de historiska källorna föregriper han förebråelsen om en alltför devot inställning till folkets alster. »Det är icke mitt uppsåt, att återställa, utan ur skillning, allt gammalt i begrepp, språk och teknik», menar han: »Egentligen står denna förklaring här till öfverlopps, ty endast papegor, och för dem har jag aldrig skrifvit en rad, kunna frampladdra dylika beskyllningar».⁵⁸ Papegojutgivning vore det att passivt låta trycka av källorna i deras historiskt korrupta skick. Atterboms ambition är i stället att utvinna den estetiska sanningen ur dem, poesins urkraft, som är en och odelbar. Strängt taget manifesterar Atterboms argument ett tredje utgivningsideal vid sidan av det gustavianska och det historiserande. Den idealistiske utgivaren befinner sig egentligen inte särskilt långt ifrån de gustavianska anspråken på en ansning och putsning av litteraturen, dock inte med författarens eftermåle som ledstjärna, utan konstens eviga värde – eller klassiska norm, som gustavianerna skulle ha sagt.

Atterbom ansåg sig kvalificerad som utgivare genom sin känslighet som författare, »det poetiska sinnet» som han pekade ut som »högsta instansen i dylika undersökningar».⁵⁹ På likartat sätt beskriver Andrew Piper metoden i Tiecks *Minnelieder*:

56. Att Atterbom och Palmlöd ägde boken framgår av G:son Berg 1941, s. 172.

57. Se Krohn 1994, s. 277–281.

58. Atterbom 1816, s. LII och LIII.

59. Atterbom 1816, s. XX.

Talent was prized over fidelity, judgment over artifact. The romantic modernization thus participated in – and one might say concluded – the long editorial tradition of equating editors with authors. To those who practiced the art of *Erneuung*, it was supposed to embody both old and new, that the old was a form of renewal and that correcting could induce creating.⁶⁰

Senare under 1800-talet skulle författarens och utgivarens verksamhetsfält på ett mer definitivt sätt separeras från varandra,⁶¹ men för det tidiga 1800-talet innebar samspelet mellan historicism och idealism också en flexibel hållning till författarnas appropriering av historiskt material. Almqvist hör till de romantiska författare som uttryckte en tillmötesgående inställning mot den plagierande konstnären, »emedan på konstens område, liksom i Eden, allt är allas egendom, och ingen i sjelfva verket nänsin är uppfinnare, utom Gud, den ensamme rättsinnehafvaren».⁶² Hans resonemang utgår från musikaliska melodier, som länge hade fungerat som gemensam egendom i svensk och europeisk tradition, men slutsatsen gör anspråk på generell giltighet i fråga om all konst. Som ett uttryck för hållningen att »allt är allas egendom» kan man betrakta Almqvists *Grå Kappan*, som länge togs för en folksaga men i Albert Lysanders uppsats »Tvifvel om en svensk folksagas äkthet» diagnostiseras som en konstsaga; Lysander föreställde sig att Almqvist har »lett i mjugg» när sagan mottogs som genuin folksaga. Utgångspunkten för hans uppsats är »om Almqvist är författare eller utgifvare»,⁶³ men sanningen är nog att den skiljelinjen inte var aldeles skarp för det tidiga 1800-talets av historiskt material fascinerade författarutgivare.

Också Atterbom gör i *Svenska siare och skalder* (1841) klart att Gud är den enda som kan resa några anspråk på verlig originalitet:

60. Piper 2009, s. 91.

61. Se därom Piper 2009, s. 96.

62. Almqvist 1995, s. 268.

63. Lysander 1891, s. 444 och 426.

Strängt taget, är Gud den enda varelse, som *af sig sjelf* tänker, vill och handlar. Alla andra tänka, vilja och handla under inflytelser: i allmänhet, af hvarandra; särskilt, den lägre under inflytelser af den högre, och så, i otaliga leders ordning, ända upp till den Högste. Det motsatta, eller att de menskliga jagen äro med full ursprunglighet sjelfuppfinnande och sjelf-bestämmande, påstås endast bland Helvetets andar; hvaremot Himmelens, ifrån det ena englasamfundet till det andra, med *en* mun bevitna, huru föga någon, utom Gud sjelf, är berättigad att tillerkänna sig originalitet.⁶⁴

Det tycks alltså finnas en diskurs kring litterärt ägande, originalitet och återbruk i romantiken som avviker från de föreställningar man ofta har gjort sig om originalitetsdoktrinens position i romantisk poetik.⁶⁵ De författare, utgivare och fiktiva utgivare som här har aktualiseras verkar i stället upptagna av att förskjuta positionerna och problematisera begreppen. Den stora litteraturen är tillhörig alla, menade Sondén: »Hwad en stor man tänkt, hwad han bildat i stenen, utfört på duken eller anförtrott åt papperet måste betraktas såsom en national-egendom».⁶⁶ Och i den romantiska tidskriften *Polyfem* kunde man 1811 läsa: »En idé förlorar obeskrifligt mycket, om jag påtrycker den stämpeln af *min* upfinning, och gör henne till en patent-idé.»⁶⁷

I ett tal i Aurorasamfundet 1809 gav Atterbom en mer material förklaring till en kollektivistisk litteratursyn. Han menar sig där vilja presentera ett nytt estetiskt system, eller, säger han, åtminstone ett eget, »'så vida man', enligt ett träffande Jean-Paulskt infall, 'kan djerfvas benämna någon tanke för sin egen, i detta tryck-pappers tidevarf, där skrifbordet står så nära bokhyllan'». ⁶⁸ Produktion och

64. Atterbom 1841, s. 172.

65. Intressanta perspektiv på brittisk litteratur i detta avseende finns bl.a. i Macfarlane 2007 och Mazzeo 2007.

66. Sondén 1819, sp. 89.

67. Osign. 1811, opag. Kollektiva arbetsprocesser inom Palmlunds förlag diskuteras utförligt i Söderlund 2000.

68. UUB: U 168 (Auroraförbundets handlingar), s. 46 r; tryckt i Böttiger 1874, s. 242.

reception, skrivbord och bokhylla, står enligt denna doktrin i intimt samspel – så intimt, att också tesen om det oundvikliga beroendet har hämtats från bokhyllan till skrivbordet. Atterboms bild av sin tid som ett »tryck-pappers tidevarf» är träffande för den bokliga kultur ur vilken den skönlitterära editionsvetenskapen stammar, där bokhyllan och skrivbordet, receptionen och produktionen, historiemedvetandet och kreativiteten verkade i ett fruktbart samspel.

För synpunkter tackas Mats Malm och Johan Svedjedal.

Litteratur

Handskrifter

Kungl. biblioteket (KB): Ep. H 2:7 (Brev från Vilhelm Fredrik Palmblad till Lorenzo Hammarsköld den 8 mars 1821).

Uppsala universitetsbibliotek (UUB): U 168 (Auroraförbundets handlingar).

Tryckt litteratur

Almqvist, Carl Jonas Love. 1995. *Samlade Verk*, del 26 (C.J.L. Almqvist. Monografi), utg. Bertil Romberg. Stockholm.

Almqvist, Carl Jonas Love. 2000. *Samlade Verk*, del 18 (*Amorina eller Historien om de Fyra*), utg. Bertil Romberg. Stockholm.

Arpling, Åsa. 2002. *Den anspråksfulla blygsamheten. Auktoritet och genus i 1830-talets svenska romandebatt*. Diss. Göteborg. Stockholm & Stehag.

Assmann, Aleida. 1996. »Texts, Traces, Trash: The Changing Media of Cultural Memory», i *Representations* 56, s. 123–134. Berkeley.

Assmann, Aleida. 2008. »Canon and Archive», i Astrid Erll & Ansgar Nünning (eds.): *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, s. 97–107. Berlin & New York.

[Atterbom, Per Daniel Amadeus] [sign. Utgifvaren]. 1816. »Nordmansharpan. Förord», i *Poetisk Kalender*, s. I–LXIV. Uppsala.

Atterbom, Per Daniel Amadeus. 1841. *Svenska siare och skalder eller grunddragen af svenska vitterhetens häfder. Intill och med Gustaf III:s tidehvarf*. Del I. Uppsala.

Bellman, Carl Michael. 1813. *Fredmans Handskrifter*, utg. Per Adolf Sondén m.fl. Uppsala.

- Bellman, Carl Michael. 1985. *Fredmans Handskrifter*, utg. Gunnar Hillbom. Stockholm.
- Björck, Staffan. 1984. *Svenska språkets skönheter. Om den lyriska antologin i Sverige – dess historia och former*. Stockholm.
- Broomé, Bertil. 1977. *Handskriftssamlarna och de svenska arkiven 1700–1950*. Stockholm.
- Burman, Lars. 1998. *Tre fruar och en mamsell. Om C.J.L. Almqvists tidiga 1840-talsromaner*. Hedemora.
- Byström, Olof. 1931. »Kring Fredmans epistlar och deras ytter öden», i *Bellmansstudier*, femte samlingen, s. 9–77. Stockholm.
- Böttiger, Carl Wilhelm. 1874. *Aurora-förbundet i Upsala. Litteraturhistorisk skildring*. Stockholm.
- Curtius, Ernst Robert. 1978. *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, neunte Auflage. Bern & München. [Erste Auflage 1948].
- Ek, Sverker & Ingrid Ek. 1980. *Kellgren. Skalden och kulturmännen. Del 2 (Hans utveckling efter segern med Gustaf Wasa 1786)*. Stockholm.
- Ernst, Wolfgang. 2003. *Im Namen von Geschichte. Sammeln – Speichern – Er/zählen. Infrastrukturelle Konfigurationen des deutschen Gedächtnisses*. München.
- [Fahlcrantz, Christian Erik.] 1825. *Noachs Ark. Första Väningen (Den nya Verlds-Editionens första correctur-ark jemte Fan i båten såsom Intelligensblad)*. Stockholm.
- [Fahlcrantz, Christian Erik.] 1826. *Noachs Ark. Första Väningen. Omdiktad (Den nya Verlds-Editionens första correctur-ark jemte Fan i båten såsom Intelligensblad)*. Stockholm.
- [Fahlcrantz, Christian Erik.] 1826. *Noachs Ark. Andra Väningen*. Stockholm.
- Fahlcrantz, Christian Erik. 1864. *Samlade skrifter. Del II (Noachs Ark i två värningar)*. Örebro.
- Fischer, Otto. 2009. »Meaning and materiality. On the rise of the archive of modern literary scholarship», i Gunnar Foss & Yngve Sandhei Jacobsen (eds.): *Carriages and Computers. Aesthetic Technologies in Literature from the 18th to the 21th Century*, s. 29–36. Trondheim.
- Foucault, Michel. 1994. »Qu'est-ce qu'un auteur?» [1969], i *Dits et Écrits*, del I, s. 789–821. Paris.
- Gabler, Hans Walter; Peter Robinson & Paulius V. Subačius (eds.). 2008. *Variants 7 (Textual Scholarship and the Canon)*. Amsterdam & New York.
- Geijer, Erik Gustaf. 1821. »Några ord i anledning af Recensionen öfver Thorilds Samlade Skrifter Andra Delen», i *Bihang till Svensk Literatur-Tidning*, Mars (n:o 3), sp. 23–24. Uppsala.
- Giuliani, Luigi; Herman Brinkman, Geert Lernout & Marita Mathijsen (eds.). 2006. *Variants 5 (Texts in Multiple Versions. Histories of Editions)*. Amsterdam & New York.
- G:son Berg, Ruben. 1941. »Vilhelm Fr. Palmblads och Atterboms Boksamling», i *Samlaren*, s. 172–183. Uppsala.

- Gumbrecht, Hans Ulrich. 2003. *The Powers of Philology. Dynamics of Textual Scholarship.* Urbana, Illinois.
- [Hammarsköld, Lorenzo.] 1821. Rec. av *Thorild, Samlade Skrifter*, i *Swensk Literatur-Tidning*, 19 mars (n:o 11), sp. 169–176 och 26 mars (n:o 12), sp. 186–192. Uppsala.
- [Hammarsköld, Lorenzo.] 1827. Rec. av Fahlcrantz, *Noachs Ark*, i *Kometen*, n:o 6 och 9, opag. Stockholm.
- Hansson, Sven G. 1962–1964. »Olof von Dalins Witterhets-Arbeten. Tillkomst, textkaraktär, mottagande», i *Samlaren* 1962, s. 195–231; *Samlaren* 1963, s. 176–231 och *Samlaren* 1964, s. 192–218. Uppsala.
- Henrikson, Paula. 2010. »Inventing Literary Heritage: National Consciousness and Editorial Scholarship in Sweden 1810–1830», i Lotte Jensen, Joep Leerssen & Marita Mathijsen (eds.): *Free Access to the Past. Romanticism, Cultural Heritage and the Nation*, s. 103–125. Leiden & Boston.
- Henrikson, Paula & Christian Janss (Hrsg.). 2013. *Geschichte der Edition in Skandinavien.* Berlin. (Bausteine zur Geschichte der Edition, 4).
- Hermansson, Gunilla. 2006. *At fortælle verden. En studie i C.J.L. Almqvists Törnrosens bok.* Hellerup.
- Hildebrand, Bengt. 1956. »Christian Erik Fahlcrantz», i *Svenskt biografiskt lexikon*, band 15, s. 19. Stockholm.
- Hjelm-Milczyn, Greta. 1996. »Gud nåde alla fattiga översättare». *Glimtar ur svensk skönlitterär översättningshistoria fram till år 1900*. Stockholm.
- [Höijer, Joseph Otto] [sign. Utgifvarne]. 1825. »Anmälan», i Benjamin Höijer, *Samlade Skrifter*, del I, s. III–XII. Stockholm.
- Jensen, Lotte; Joep Leerssen & Marita Mathijsen (eds.). 2010. *Free Access to the Past. Romanticism, Cultural Heritage and the Nation*. Leiden & Boston.
- Jonsson, Bengt R. 1967. *Svensk balladtradition*. I (Balladkällor och balladtyper). Diss. Uppsala. (Svenskt visarkivs handlingar, 1).
- Järtå, Hans. 1899. *Ur Hans Järtas literära brefväxling. Del 1 (Bref till och från C.G. v. Brinkman)*, utg. Eugène Lewenhaupt. Uppsala. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet, 18:1).
- Kellgren, Johan Henric. 1790. »Företal», i Carl Michael Bellman, *Fredmans Epistlar*, del I, opag. Stockholm.
- Kellgren, Johan Henric. 1795. Rec. av Creutz & Gyllenborg, *Vitterhets Arbeten*, i *Stockholms Posten*, 27–28 feb., opag. Stockholm.
- Kellgren, Johan Henric. 1796. *Samlade Skrifter*, utg. Christ. Lengblom & Gustaf Regné. Del 1. Stockholm.
- Kellgren, Johan Henric. 1923. *Samlade skrifter*. Del VI (Brev), utg. Otto Sylwan. Stockholm. (Svenska Författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet, 9).

- Kleberg, Lars (red.). 1998. *Med andra ord. Texter om litterär översättning*. Stockholm.
- Koselleck, Reinhart. 1972. »Einleitung», i Otto Brunner, Werner Conze & Reinhart Koselleck (Hrsg.): *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Band 1, s. XIII–XXVII. Stuttgart.
- Koselleck, Reinhart. 1979. *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*. Frankfurt am Main.
- Krohn, Rüdiger. 1994. »...daß Alles Allen verständlich sey ...: Die Altgermanistik des 19. Jahrhunderts und ihre Wege in die Öffentlichkeit», i Jürgen Fohrmann & Wilhelm Voßkamp (Hrsg.): *Wissenschaftsgeschichte der Germanistik im 19. Jahrhundert*, s. 264–333. Stuttgart.
- Leerssen, Joep. 2008. »Introduction: Philology and the European Construction of National Literatures», i Dirk Van Hulle & Joep Leerssen (eds.): *Editing the Nation's Memory. Textual Scholarship and Nation-Building in Nineteenth-Century Europe*, s. 13–27. Amsterdam & New York. (European Studies, 26).
- Leerssen, Joep. 2010. »Introduction», i Lotte Jensen, Joep Leerssen & Marita Mathijsen (eds.): *Free Access to the Past. Romanticism, Cultural Heritage and the Nation*, s. XV–XXII. Leiden & Boston.
- Leffler, Yvonne. 2007. »Jag har fått ett bref...». *Den tidiga svenska brevromanen 1770–1870*. Hedemora.
- Lindberg, Bo. 1987. *Humanism och vetenskap. Den klassiska filologien i Sverige från 1800-talets början till andra världskriget*. [Grillby].
- Lindroth, Sten. 1975–1981. *Svensk lärdomshistoria*. Del 1–4. Stockholm.
- Ljunggren, Gustaf. 1895. *Svenska vitterhetens häfder efter Gustaf III:s död*. Del 5 (Striden emellan gamla och nya skolan, 1815–1821). Lund.
- Lysander, Albert. 1891. »Tvifvel om en svensk folksagas äkthet» (1879), i *Smärre skrifter i urval*, utg. Chr. Cavallin & A. Th. Lysander, s. 426–451. Stockholm.
- Macfarlane, Robert. 2007. *Original Copy. Plagiarism and Originality in Nineteenth-Century Literature*. Oxford.
- Malm, Mats. 2001. *Textens auktoritet. De första svenska romanernas villkor*. Stockholm & Stehag.
- Mazzeo, Tilar J. 2007. *Plagiarism and Literary Property in the Romantic Period*. Philadelphia, Pennsylvania.
- McGann, Jerome J. 1983. *A Critique of Modern Textual Criticism*. Chicago.
- Nyblom, Carl Rupert. 1873. *Estetiska studier*. Stockholm.
- [Osregn.] 1796. Rec. av Kellgren, *Samlade Skrifter*, i *Litteratur-tidning för år 1796*, andra bandet, utg. Gustaf Abraham Silfverstolpe, s. 426–436. Uppsala.
- [Osregn.] [1811.] »Fragmenter», i *Polyfem*, tredje samlingen, no 11. Stockholm.

- [Osign.] 1814. Rec. av Bellman, *Fredmans Handskrifter*, i *Swensk Literatur-Tidning*, 16 april, sp. 223–228. Stockholm & Uppsala.
- [Osign.] 1824. Rec. av Stagnelius, *Samlade Skrifter*, i *Swensk Literatur-Tidning*, 14 okt. (n:o 72), sp. 569–576. Uppsala.
- Piper, Andrew. 2009. *Dreaming in Books. The Making of the Bibliographic Imagination in the Romantic Age*. Chicago & London.
- Rigney, Ann. 2005. »Plenitude, scarcity and the circulation of cultural memory», i *Journal of European Studies* 35:1, s. 11–28. London etc.
- Romberg, Bertil. 1973. »'Ett helt af omväxlande dramatisk och episk form'. Om framställningsformen i Amorina och Drottningens juvelsmycke», i Ulla-Britt Lagerroth & Bertil Romberg (red.): *Perspektiv på Almqvist. Dokument och studier*, s. 117–133. Stockholm.
- Röhl, Magnus. 1997. *Kalliope på svenska cirka 1720–1830. Ett bidrag till vår kännedom om detaljer och dominanter i det versepiska Sverige*. Stockholm. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in History of Literature, 35).
- Santesson, Carl. 1944. *Johan Erik Rydqvist. Kritikern och publicisten*. Stockholm.
- Schück, Henrik. 1923. *Den svenska förlagsbokhandelns historia*. Del II (Tiden 1718–1810). Stockholm.
- Schück, Henrik. 1932–1933. *Kgl. Vitterhets- historie- och antikvitetsakademien*. Del 1–3. Stockholm.
- Sondén, Per Adolf. 1819. »Till Hr. Professor Joseph Otto Höijer», i *Bihang till Swensk Literatur-Tidning*, September (n:o 11), sp. 85–92 och Oktober (n:o 12), sp. 93–95. Uppsala.
- Svedjedal, Johan. 1991. »Textkritisk litteraturteori. Några linjer i svensk och anglosaxisk textkritisk debatt», i Barbro Stähle Sjönell (red.): *Textkritik. Teori och praktik vid edering av litterära texter*, s. 42–78. Stockholm.
- Svedjedal, Johan. 2009. *Frihetens rena sak. Carl Jonas Love Almqvists författarliv 1841–1866*. Stockholm.
- Söderlund, Petra. 2000. *Romantik och förnuft. V.F. Palmblads förlag 1810–1830*. Diss. Uppsala & Hedemora. (Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 43).
- Tanselle, Thomas. 1988. »Bibliographical History As a Field of Study», i *Studies in Bibliography* 41, s. 33–63. Charlottesville, Virginia.
- Tegnér, Esaias. 1970. *Esaias Tegnér s brev. Del 10 (1841–1845)*, utg. Nils Palmborg. Malmö.
- Thorild, Thomas. 1820. *Samlade Skrifter*, utg. Erik Gustaf Geijer. Del 2. Uppsala.
- Torstendahl, Rolf. 1964. *Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820–1920*. Diss. Uppsala.
- Van Hulle, Dirk & Joep Leerssen (eds.). 2008. *Editing the Nation's Memory. Textual Scholarship and Nation-Building in Nineteenth-Century Europe*. Amsterdam & New York. (European Studies, 26).

Wallmark, Per Adam. 1814. Rec. av Bellman, *Fredmans Handskrifter*, i *Allmänna Journalen*, 11 jan., opag. Stockholm.

Wirth, Uwe. 2008. *Die Geburt des Autors aus dem Geist der Herausgeberfiktion. Editoriale Rahmung im Roman um 1800, Wieland, Goethe, Brentano, Jean Paul und E.T.A. Hoffmann*. München.

Wretö, Tore. 1991. »Texter och editioner. En inledande betraktelse», i Barbro Ståhle Sjönell (red.): *Textkritik. Teori och praktik vid edering av litterära texter*, s. 9–26. Stockholm.

Læserens rolle ved overgangen fra bogtryk til elektronisk udgivelse

Krista Stinne Greve Rasmussen

Indledning

Hvad sker der med læseren, når den tekstkritiske udgave tilgås over computeren frem for i den trykte bog? Det er umiddelbart let at observere, at læseoplevelsen er fundamentalt anderledes på en computer. Frustrationstærsklen kan være meget lav, når man oplever fysisk træthed ved læsning på en baggrundsbelyst skærm eller irritation over digital teknologi, hvis anvendelse vi ikke har samme umiddelbare tilgang til som bogen. Arbejde og læsning på computeren kan i det hele taget være præget af en følelse af flygtighed og mangel på nærvær og tillid, fordi skærmen skaber distance mellem os og de objekter, vi beskæftiger os med. Men de digitale udgaver har også store fordele. Det oplever vi i jubelen over at kunne finde et tekstdsted, der ville have været omstændeligt at lokalisere ved genembladring af en hyldemeter bøger, eller i glæden ved at have adgang til væsentlige værker med et museklik.

Overgangen til elektroniske tekster stiller os som læsere i en uvant position, hvor forskellene mellem de to medier træder i forgrunden. Vi kommer uvægerlig til at sammenligne og dermed opregne tab og gevinst ved et sådant medieskifte. Et ofte begrædt tab er bogens fysiske egenskaber, som få bemærkede eller reflekterede over, før medieskiftet trak materialiteten ind i rampelyset og satte gang i en veritabel nymateriel bølge inden for litterær udgivelse,

hvor en bogs udstyr bliver stadig vigtigere. En gevinst er den al-lestedsnærværende og fri (underforstået gratis) adgang til tek-sterne. Medieskiftet er altså en anledning til at reflektere over vante begreber og forestillinger, og det er fremkomsten af editionshisto-riens som forskningsfelt blandt andet udtryk for. Medieskiftet med-fører også, at læseren får andre muligheder for at bruge og læse den tekstkritiske udgave og dermed indtræde i nye roller. Overgangen fra bogtryk til elektronisk udgivelse indebærer altså, at vi har be-hov for både at definere nye roller og at revurdere gamle. Inden jeg beskriver den nye digitale virkelighed, vi som læsere befinder os i, herunder læsrollerne, vil jeg kort præsentere projektet *Dansk Editionshistorie* samt medieskiftet i et historisk perspektiv. Det føl-gende afsnit tjener derfor som en generel introduktion af den editi-onshistoriske ramme.

Fra trykte til digitale udgaver

I dansk kontekst er fremkomsten af editionshistorie som forsk-ningsfelt knyttet til projektet *Dansk Editionshistorie*, hvis teoretiske udgangspunkt er et syn på udgivervirksomheden som »en sel-vständig videnskab med egne mål, motiveringar, metoder, teori-dannelser, vilkår, resultater og institutioner – alt sammen under-kastet historisk forandring.«¹ Editionshistorien er derfor en gren af videnskabshistorien og i sig selv udtryk for et hermeneutisk og anti-positivistisk videnskabsideal. Udgivelsesarbejdet er ikke en neutral eller værdifri videnskabelig proces, men historisk bundet til foran-derlige videnskabsideal. *Dansk Editionshistories* fokus går helt op til nutiden, og beskrivelsen vil derfor også omfatte overgangen fra trykte til elektroniske udgaver, heriblandt de nyeste store danske projekter: *Søren Kierkegaards Skrifter* (herefter forkortet SKS) og *Grundtvigs Værker* (herefter forkortet GV) samt det dansk-norske

1. Der citeres fra forskningsprojektets hjemmeside: <<http://danskeditionshistorie.ku.dk/>>, menupunktet »Om projektet«, afsnit 4: »Teoretisk udgangspunkt« (8. januar 2013).

projekt *Ludvig Holbergs Skrifter*.² Det er hovedsagelig disse tre udgaver, der udgør analysematerialet i min ph.d.-afhandling, men de vil blive set i den nordiske sammenhæng, som de naturligt er en del af, blandt andet i kraft af Nordisk Netværk for Editionsfilologer. I denne artikel vil jeg dog primært behandle SKS og GV, da *Ludvig Holbergs Skrifter* endnu kun foreligger i en betaversion.

I Digitala och tryckta utgåvor. Erfarenheter, planering och teknik i förändring, bind 9 i NNE's skriftserie, findes forslag til at inddæle de første elektroniske udgaver i Norden i både to og tre generationer. I det følgende tager jeg udgangspunkt i den tredeling, som Johnny Kondrup foreslår i »Store tekstkritiske udgaver i Norden«:³

- *retrodigitaliseringer*: bogtrykte udgaver, der ikke oprindeligt var tænkt i et elektronisk miljø, men som senere digitaliseres;
- *hybridudgaver*: udgaver planlagt og udtænkt i både trykt og elektronisk form;
- *primært elektroniske*: udgaver, der er koncipieret i og for det elektroniske medie, men med mulighed for publicering på tryk.

De tre udviklingsfaser repræsenterer den overgang fra bogtryk til elektronisk udgivelse, som har fundet sted inden for videnskabelig udgivelse i Norden. SKS er en hybridudgave, mens GV og *Ludvig Holbergs Skrifter* er anlagt som primært elektroniske.

Opdelingen i generationer er interessant, fordi den gør det klart, at de elektroniske udgaver, vi har i dag, ikke er fuldt sammenlignelige, men befinner sig på forskellige medieevolutionære trin. Der er tale om en historisk og kronologisk udvikling snarere end en teoretisk skelnen mellem forskellige udgavetyper. De tre nævnte udgaver er i øvrigt fælles om et nyfilologisk udgangspunkt, hvorfor de alle lægger førstetrykkene til grund for tekstetableringen. Skel-

2. Udgaverne findes på følgende adresser: <www.sks.dk> (version 1.7), <www.grundtvigsverker.dk> (version 1.1) og <<http://holbergsskrifter.dk>> (betaversion).

3. Kondrup 2011b, s. 28-31.

let mellem generationer har således ikke den store betydning for udgavernes tekstkritiske retningslinjer. Medieskiftet har medført introduktionen af læseren som bruger, og udviklingsmæssigt har der været en stigende interesse for denne bruger. Teoretisk kommer det til udtryk i den vægt, der lægges på brugerens autonomi, og hvordan man kan tilbyde hende stadig flere handlemuligheder.

Retrodigitaliseringer giver lettere adgang til udgaverne og muliggør søgninger i de digitale tekster, mens hybridudgaver snarere består af to separate udgaver, der fungerer på hver sine præmisser og indeholder forskelligt materiale. Endelig er de primært elektroniske udgaver specifikt rettet mod det digitale miljø og dets muligheder for læserens aktive deltagelse. Disse udgaver kan ideelt set ikke blot manipuleres, dvs. tilpasses forskellige visninger og gennemsøges, de kan også moduleres af læseren i den rolle, jeg kalder bidragyderen. Som bidragyder kan læseren deltage aktivt i udgaven og selv tilføje og ændre indhold på udgavens website. Læserens muligheder i det digitale kan altså ikke isoleres til de videnskabelige udgavers editions-teoretiske udvikling, men bør sættes ind i et større medieteoretisk og mediehistorisk perspektiv, der også er omfattet af editionshistorien.

For alle tre generationer af udgaver gælder, at det elektroniske medie rummer både en frigørelsestankegang og en forventning om forøget værdi. Udgaven kan gøre sig fri af bogmediets begrænsninger i omfang og fremstillingsform, fordi den i praksis råder over uendelig lagringsplads og derfor kan rumme mere materiale og samtidig gøre det tilgængeligt på hidtil usete måder. Websiders hypertekstuelle strukturer muliggør ikke-lineære præsentationsformer, som tillader brugeren at vælge en vej gennem udgaven uafhængigt af udgiveren, hvis organisering af udgaven heller ikke er bundet til bogens sekventielle og fremadskridende logik. Omfangsmæssigt kan den digitale udgave potentielt indeholde alle tekstkilder til et værk, og de kan gives både som faksimiler og som transskriptioner. Læseren kan bruge dette materiale til at tjekke udgiverens rettelser i grundteksten og på den måde se udgiveren i kortene. Fælles for de her nævnte fordele er, at de alle har udgangs-

punkt i læseren og tilbyder hende noget mere i form af enten materiale eller handlemuligheder, hvoraf søgning er langt den vigtigste.

Denne artikel vil med udgangspunkt i editionshistorien forsøge at indkredse, hvad medieskiftet fra trykte til digitale udgaver betyder for læseren. Det vil ske ad to spor: Artiklens første del beskriver epistemologiske, ontologiske og medieteoretiske problemstillinger, der angår den digitale udgaves forhold til henholdsvis fortolkning, tilstede værelse og hypertextualitet. Første del danner baggrund for anden dels opstilling og karakteristik af de tre læserroller: læser, bruger og bidragyder.

Den tekstkritiske udgave og fortolkning

Når vi taler om læsning af en elektronisk tekstkritisk udgave, kan vi med udgangspunkt i Bertrand Gervais' begrebsapparat skelne mellem tre niveauer: et brugerniveau, der fokuserer på manipuleringen af tekster og den egentlige tilegnelse; et forståelsesniveau rettet mod læsningen som en forståelse af den lingvistiske tekst i sig selv; og et fortolkningsniveau, hvor forbindelser skabes mellem teksten og andre tekster, der forklarer den.⁴ Gervais påpeger, at vi ved overgangen fra trykte til elektroniske tekster endnu ikke har fået faste normer for manipuleringen af disse tekster, hvilket metaforbrugen omkring nettet antyder, idet vi taler om at navigere, surfe og browse. Metaforerne peger på, at vi har et flygtigt forhold til denne type tekster med en tendens til at springe hastigt videre. Læsning på internettet er styret af kvantitet frem for kvalitet, og vi må derfor finde måder at dæmme op for og sortere i den flod af tekster, der strømmer os i møde. Den digitale udgave, der huses på én webside, kan isoleres og afgrænses fra tekstfloden. Anderledes forholder det sig muligvis med udgaver, der er lagret i tekstarkiver som for eksempel Litteraturbanken eller Arkiv for Dansk Litteratur.⁵

4. Gervais 2008, afsnittet »Constraints on the Act of Reading«.

5. <www.litteraturbanken.se> og <www.adl.dk>.

Overgangen fra trykte (bog)sider til hypertextstuelle (hjemme-) sider ændrer radikalt vores opfattelse af linearitet, idet en bogside kan konciperes i sin helhed som ét fysisk objekt, mens hjemmesidens hypertextstuelle strukturer medfører en opsplitning i mindre tekstuelle dele, teknisk beskrevet som noder eller knuder, der tilgås enkeltvis.⁶ Ifølge Gervais bevæger vi os fra en opdagelseslogik til en *åbenbarelseslogik*, hvor viden og erkendelse ikke skabes ved egenhændig opdagelse af betydningsmæssige ligheder mellem tekster, men bliver givet som en slags åbenbaring i kraft af hyperlinket. Det skyldes, at forbindelsen mellem to tekster allerede er givet for os af en anden, så at vi i kraft af hyperlinket kan bevæge os let og hurtigt gennem det netværk af tekster, internettet som helhed udgør. Udgavens websted udgør i vores tilfælde et lignende netværk. Gervais skriver, at hyperlinket opfører sig som et semiotisk tegn, fordi det står som et tegn for noget andet. Men da det ikke tillader fejtolkninger, er det alligevel ikke et tegn. Et semiotisk tegn er kendetegnet ved, at det fortolkes og tilskrives mening på baggrund af modtagerens viden og tidligere erfaring. Vi kan foretage forkerte meningstilskrivninger, og da vi selv er ansvarlige for at forstå et tegns mening, giver det os et vist ansvar. Hyperlinket derimod kan aldrig tage fejl og vil altid bringe os det samme sted hen. Med hyperlinket åbenbares mening for læseren, og hun er derfor ikke selv ansvarlig for at gøre opdagelsen. Dermed er læseren ikke længere skaber af meningsforbindelser, men ifølge Gervais blot en bruger af allerede etablerede forbindelser.

Gervais taler om digitalt født litteratur, særlig hyperfiktioner, der er kendetegnet ved at udnytte hyperlinkets åbenbarelseslogik som et litterært virkemiddel. Hypertekstlitteratur gør altså hyperlinket til et organiserende princip, hvor plot, handling og fremdrift i det litterære værk skabes af læseren i kraft af valget mellem forskellige hyperlinks. Den digitale videnskabelige udgave repræsenterer

6. Liestøl 2010, s. 372: »Node (knudepunkt) betegner et digitalt informationselement eller dokument, som forbindes elektronisk ved hjælp af hypertext-links.«

et litterært værk, organiseret efter en linearitet, som hører de trykte bøger til, mens udgaven som helhed kan betragtes som en hypertekst både på tryk og på skærmen; men man forventer, at hypertekststrukturen bedre kan udfoldes i de digitale udgaver. Gervais' argument er derfor brugbart til trods for, at det berører en anden type elektroniske tekster. Åbenbarelseslogikken kan altså siges at være et definerende træk ved den tekstkritiske udgave, fordi lineariteten i det repræsenterede værk altid har været forstyrret i kraft af udgiverens tilstedeværelse.

Man kan på den måde sige, at den tekstkritiske udgave altid har favoriseret åbenbaringen på læserens side ved at viderebringe opdagelser gjort af udgiveren på alle tre niveauer af læsningen. Manipuleringen sikres ved hjælp af nøje gennemtænkt layout og typografi, der afspejler udgiverens forestillinger om, hvordan udgaven skal kunne bruges. Det kan give særlige udfordringer ved elektroniske udgaver, hvis ikke udgivelsen sker i samarbejde med professionelle, fx grafiske designere. På forståelses- og fortolkningsniveauerne formidler udgiveren sine opdagelser i form af henholdsvis tekstkritik og kommentering. Værkets tekst bliver ideelt set mere forståelig, når der foretages tekstrettelser og bringes tekstkritiske noter, mens udgavens kommentarer videreforsmider opdagelser, som udgiveren har gjort på fortolkningsniveauet. Praktisk foregår dette ved at indsætte links mellem forskellige tekster, der belyser og forklarer hinanden.

Det editionsfilologiske arbejde er således et hermeneutisk fortolkningsarbejde, som vel at mærke ikke udgør et skjult niveau i den tekstkritiske udgave. Læseren er udmærket klar over, at den tekstkritiske udgave er resultat af fortolkning. Udgiverens tilstedeværelse er faktisk det, der giver udgaven dens autoritet. Mats Dahlström påpeger ligefrem, at jo mere eksplisit udgiverens tilstedeværelse er, desto større autoritet.⁷ Det interessante er imidlertid, at fortolkningsarbejdet også foregår på niveauer, der ikke umiddelbart står klart for læseren. En digital gengivelse af en trykt tekst er i alle henseender en

7. Dahlström 2009, s. 11.

fortolkning, også når det gælder reproduktion i form af faksimiler, men i særlig grad de elektronisk opmærkede tekster, hvor dokumentegenskaber fortolkes og omsættes til relevante mærker eller koder. Fortolkning finder altså ikke kun sted i udgiverens egne tekster, hvor denne står som eksplisit afsender, men foregår overalt i den kritiske udgave, hvad enten den er trykt eller digital.

Tilstedeværelse i den tekstkritiske udgave

At videnskabelig udgivelse er udtryk for en fortolkning fra udgiverens side er altså ikke en sandhed, der er opstået ved overgangen til digitale udgaver. Men det digitale medie påfører de videnskabelige udgaver et ekstra lag af fortolkning i form af de koder, der ligeledes er med til at styre, hvordan vi ser udgaverne på skærmen. Mediet og koderne betyder, at trykte og digitale tekster adskiller sig på afgørende punkter i de måder, hvorpå teksterne gøres tilstede-værende for os.

Forskellen mellem det trykte og det digitale medie er ifølge Gervais, at digitaliseringen forudsætter »the increased presence of an invisible writing, of a code organizing data and enabling functions. On a page, no part of the text is invisible.«⁸ Problemet er, at de digitale teksters uhåndgribelighed gør det svært, om ikke umuligt, at overskue hele teksten, hvilket blandt andet skyldes, at koderne ikke er tilgængelige for os. Den præsentationstekst, vi ser på skærmen foran os, er styret af underliggende koder og instrukser, der genererer visningen. Koderne befinner sig i lagringsteksterne, der som regel består af XML-opmærkede filer. Disse filer kan vi muligvis få adgang til ved at vælge at få vist sidens kildekode i browseren, og sandsynligvis vil vi i stigende grad blive tilbuddt direkte adgang til XML-filerne, som det er tilfældet i den digitale udgave af *Henrik Ibsens skrifter*.⁹ På den måde kan vi synliggøre nogle af de koder,

8. Gervais 2008, afsnittet »Risks of Manipulation«.

9. *Henrik Ibsens skrifter*: <<http://ibsen.uio.no/forside.xhtml>> (version beta 1).

der organiserer data og muliggør funktionaliteter. Vi vil dog sjældent have adgang til at afdække alle de koder, der er anvendt i den specifikke visning af udgaven, da vi for eksempel ikke har adgang til stilark. Det kan medføre en vis ængstelse, når koder og funktionaliteter ikke er direkte tilgængelige. Fordi læseren ikke har fuld kontrol over det, der sker, kan det være svært at afgøre, hvor eventuelle fejl opstår: hos mig eller i maskinen. Hvis brugeren slår en funktionalitet til, og der ikke umiddelbart sker noget på skærmen, kan hun kortvarigt tvivle på, om hun har gjort det rigtige. Frustrationstærsklen er i sådanne situationer meget lav.

Det er korrekt, når Gervais påpeger, at ingen del af teksten er usynlig på den trykte side, men han tager fejl i sammenligningen mellem trykt og digitalt, fordi han ikke er bevidst om, at trykte tekster ligeledes er styret af et usynligt kodet lag. Både de trykte og de digitale dokumenter er styret af et kodet typografisk niveau, der er præget af intentioner og idealer hos udgivere og grafikere, og i ingen af tilfældene har vi som læsere direkte adgang til den kodning, der har genereret vores præsentationstekst. Problemet er altså ikke en forskel mellem tekster, men snarere en forskel i dokumenter. De digitale tekster skal konstant genskabes i nye dokumenter, mens de trykte tekster er blevet manifesteret i et dokument én gang for alle. Den trykte tekst kan naturligvis remanifesteres i nye dokumenter, men de sletter eller overskriver ikke de tidligere publicerede dokumenter.

Uhåndgribelighed er altså et strukturelt problem, bundet til produktionen af dokumenter, men rummer samtidig et fysisk, kropsligt aspekt, som skyldes de digitale teksters ontologiske status. Digitale tekster er i høj grad præget af en følelse af uhåndgribelighed, blandt andet fordi vi ikke bruger berøringssansen i omgangen med dem. Den manglende fysiske kontakt kan medføre mistillid og ængstelse, som beskrevet ovenfor, men kan også resultere i en følelse af fremmedgørelse, fordi man i læsesituationen bruger følesansen langt mere, end man sandsynligvis er klar over. Det kan være i form af at holde fingrene beskæftiget med en blyant, som

desuden hurtigt og bekvemt kan bruges til at markere vigtige steder eller skrive noter. Eller man bruger fingeren eller et andet pege-redskab til at følge teksten, mens man læser. Endelig er det lettere at følge med i læsningens progression, når man med fingrene kan mærke, hvor mange sider der er tilbage, eller hurtigt bladre frem og tilbage for at orientere sig.

Den fysiske bog er tilstede værende for os som en fuldstændig genstand i verden, også når vi ikke læser den. Når vi holder en trykt bog i hånden, er selv de usynlige dimensioner som for eksempel bagsiden nærværende for os og en del af den overordnede fænomenologiske oplevelse.¹⁰ Digitale tekster derimod er kun givet partielt og stykvis, mens vi har dem på skærmen foran os. Samtidig kan man sige, at hyperlinkstrukturen besværliggør vores fordybelse i teksterne, fordi vi psykologisk føler trang til at forfølge de distraktioner, der tilbydes i form af links. Anne Mangen taler om trangen til at klikke videre ('the urge to click') og forklarer:

In order for phenomenological immersion to be obtained, our cognitive capacity needs to be more or less fully occupied in a cohering and consistent way so that we do not experience any perceptual or cognitive surplus of attention available to other tasks.¹¹

Man kan indvende, at så længe hyperlinkene forbinder tekstdele inden for udgaven, fastholdes læserens fordybelse trods alt i udgaven. Problemet kan dog være, at læsningen foregår i en internetbrowser, og at udgaven dermed indgår i en større hypertekst, nemlig internettet som helhed. Læseren skal derfor være i stand til at fastholde fordybelsen i udgaven, så der ikke er et overskud af opmærksomhed til browseren og dermed internettets uendelighed af andre tekster. Af samme grund finder mange det fordelagtigt at læse tekster i pdf-format. For det første ligner pdf trykte tekster – en pdf ser ens ud på skærmen og på print – og for det andet isoleres

10. Mangen 2008, s. 408.

11. Mangen 2008, s. 413.

teksten i et program særligt beregnet til læsning af tekster, hvorfor opmærksomheden ikke så let distraheres.

Den fysiske forskel mellem trykte og digitale tekster er et indlysende aspekt ved medieskiftet, der som sagt påvirker læserens møde med udgaven. Hvis udgaven er intuitiv og let at bruge, vil det ikke volde problemer at være læser, men hvis det digitale træder i forgrunden og vores grundlæggende manipulering og håndtering af de digitale tekster bliver problematisk, kan vi risikere, at vores relation til udgaven bliver præget af anderledeshed og fremmedgørelse frem for hermeneutisk fordybelse.¹² Den fænomenologiske anderledeshed ved digitale tekster tror jeg ikke, vi som udgivere kan gøre meget ved, da den relaterer sig til computeren som medie. Her er det nok et spørgsmål om et nyt medie, som vi endnu ikke er fuldt fortrolige med. Men når det handler om vores tilegnelse af tekster gennem den digitale tekstkritiske udgave, altså udgaven som sit eget medie, kan udgiverne gøre meget for at forudse og imødegå de vanskeligheder, som læseren oplever.

Den tekstkritiske udgave og hypertext

Hyperlinket er ovenfor blevet beskrevet både som et kodet lag af fortolkning og som en omstændighed, der kan påvirke vores hermeneutiske fordybelse. Jeg har også nævnt, at den tekstkritiske udgave i bogform gerne betragtes som en trykt hypertext, hvis potentielle bedre kan realiseres i digitale hypertextstrukturer. I dette afsnit vil jeg give en bredere introduktion til den historiske baggrund for begrebet hypertext.

Når den tekstkritiske udgave på tryk betragtes som en hypertext, bliver computermediet opfattet som en bedre måde at realisere eller repræsentere allerede iboende karaktertræk i den tekstkritiske udgave på. Forbindelser mellem hypertextstens dele er i bogtrykket kodet med henvisningstegn eller lemmata, og springet

12. Mangen 2008, s. 415.

udføres enten med øjnene, hvis de to dele befinder sig på samme bogside, eller med både øjne og fingre, hvis vi skal bladre om bagi eller over i et andet bind. I den elektroniske udgave kan dette skift ske langt smidigere ved hjælp af et klik med musen eller eventuelt blot ved at flytte cursoren hen over det relevante tekststed. Begge fremgangsmåder finder vi både i den elektroniske version af SKS og i GV. Man kan altså sige, at det manuelle hypertextspring blot er blevet erstattet af et elektronisk hyperlink, og at de begge er kodet i teksten.

Noah Wardrip-Fruin giver i artiklen »What hypertext is« en historisk definition, der lyder:

Hypertext is a term coined by Ted Nelson for forms of *hypermedia* (human-authored media that branch or perform on request) that operate textually. Examples include the link-based ‘discrete hypertext’ (of which the Web is one example) and the level-of-detail-based ‘stretchtext.’¹³

Hypermedier er altså menneskeskabte produkter, der kan manipuleres af brugeren. Hyperteksten er én mulig form for hypermedie, der fokuserer på linket som en måde, hvorpå teksten deler eller forgrener sig på foranledning af læseren. Ted Nelson gør i sin oprindelige beskrivelse fra 1965 opmærksom på, at hypermedier ikke er programmer, men snarere designede, skrevne og redigerede medier på linje med litteratur og malerier. Fordi de med Nelsons ord er *multidimensionale*, vælger han præfixet »hyper«. Nelson skriver endvidere, at hypertekst er: »a body of written or pictorial material interconnected in such a complex way that it could not conveniently be presented or represented on paper.«¹⁴

Wardrip-Fruin argumenterer i sin artikel for behovet for at gå tilbage til den oprindelige beskrivelse af hypertekst, når man vil give en definition af ordet. Begrebet har nemlig ændret betydning, så det ikke længere opfattes som et medie i sig selv, men hovedsage-

13. Wardrip-Fruin 2004, s. 127.

14. Nelson 1965, s. 96.

lig som en tekst af sammenføjede dele med linket som det altafgørende karakteristikum. Denne betydning blev i særlig grad udbredt, efter at man fra 1989 fik adgang til world wide web over internettet.¹⁵ *Den Danske Ordbog* giver følgende definition af hypermedie: »facilitet der giver samlet adgang til fx tekst- eller billedresurser fra mange forskellige kilder, typisk via internettet – også om medier og programmer der udnytter denne facilitet«. Hypertekst defineres således: »netværk af tekster el. dele af tekster der er forbundet med hinanden vha. links«.¹⁶ Førstnævnte lægger vægt på brugsaspektet ved at betragte hypermedie som primært en facilitet, mens sidstnævnte udelukkende har fokus på linket. Definitionerne i ordbogen understreger den generelle opfattelse af, at en trykt bog også kan være en hypertekst. Jakob Nielsen beskriver hyperlinket som en generaliseret fodnote og sammenligner altså også med trykte bøger.¹⁷ Han understreger dog samtidig, at det vigtigste ved hypertekster er den ikke-sekventielle ordning, der tillader læseren frit at vælge sin vej gennem teksterne. Hvorvidt en tekst er en hypertekst afgøres derfor ifølge Jakob Nielsen bedst ud fra, hvordan den føles og opleves af læseren, altså hvorvidt læseren oplever en følelse af frihed.¹⁸

Hypertekst synes altså at have størst betydning for den måde, teksten tilgås på, og burde måske snarere opfattes som et arkiv, hvorfra teksten hentes frem og bliver til en præsentation, idet brugeren

15. Internettet er et globalt netværk af computere, mens world wide web er en service, der udbydes over internettet. Det var Tim Berners-Lee, der fremlagde ideen om world wide web, og han stod siden i spidsen for at udvikle både protokollen http (Hyper Text Transfer Protocol) og opmærkningssproget html (Hyper Text Markup Language), der henholdsvis sender/modtager informationer over internettet og definerer, hvordan information vises som en hjemmeside i browseren.
16. *Den Danske Ordbog*, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, <<http://ordnet.dk/ddo/>>. Ordbogen oplyser desuden, at hypermedie og hypertekst har været kendt i det danske sprog siden henholdsvis 1988 og 1989, mens hyperlink har været kendt siden 1995. Konstateret 27. december 2012.
17. Nielsen 1990, s. 2.
18. Nielsen 1990, s. 4.

vælger teksten. Når teksten er valgt og kan ses på skærmen, har den de samme egenskaber som en trykt tekst, både hvad angår læsningens linearitet og tekstens singularitet.¹⁹ Muligheden for ikke-sekventiel læsning er altid til stede. Ifølge Terje Hillesund karakteriserer det netop den professionelle læsning, at den sker ikke-sekventielt, fordi der ofte kun læses små stykker ad gangen, og fordi læsningen ofte afbrydes.²⁰ I det digitale medie kan hypertekstualitet derfor understøtte strukturer og ikke-sekventielle læseformer, der allerede fandtes i den trykte videnskabelige udgave. Kompleksiteten af udgavens strukturer øges dog, når den bliver en digital hypertekst. For det første kan den digitale hypertekst ikke overføres til en bekvem repræsentation på tryk, som Nelson påpeger. For det andet føles og opleves den anderledes i kraft af de fænomenologiske og ontologiske særegheder, som det digitale medie indeholder.

Vi vil nu bevæge os over i artiklens anden del, hvor jeg indledningsvis vil præsentere læserollerne, som jeg har opstillet på baggrund af medieskiftet. Dernæst vil jeg beskrive hver af de tre roller. Der er ikke tale om nogen udtømmende analyse af læserollerne i forhold til de behandlede udgaver. Snarere er det målet inden for rammerne af editionshistorien at skitsere, hvorledes læserens forhold til den videnskabelige udgave ændrer sig i kraft af medieskiftet.

Læseroller

Det har altid været vigtigt for udgivere af tekstkritiske udgaver at definere deres målgrupper som en del af arbejdet med at opstille retningslinjer for tekstkritik og kommentering. Målgruppen er så at sige en del af udgavens type, hvor for eksempel historisk-kritiske udgaver hovedsageligt er tiltænkt forskere, mens studie- og skoleudgaver er beregnet for studerende og skoleelever, hvilket blandt andet kommer til udtryk i kommenteringsniveauet samt i mæng-

19. Barwell, Berrie, Eggert & Tiffin 2001, s. 4.

20. Hillesund 2010.

den af varianter og tekstkritiske noter. At definere udgavers målgrupper er både teoretisk og praktisk en velbeskrevet del af det tekstkritiske arbejde.²¹

Målgruppen har dog også betydning for udgavens konkrete, materielle udformning; skal den udgives i hardback eller paperback, og hvor skal det kritiske apparat og kommentarerne placeres? Den trykte udgave har en lang tradition inden for bogtrykkerkunsten at trække på, men for den elektroniske udgave findes der endnu ingen fastlagte konventioner at læne sig op ad. I stedet har vi tendenser, der udvikler sig med stor hast, og som gør det vanskeligt for langstrakte udgivelsesprojekter at lægge sig fast på visninger, da de hurtigt kan virke forældede. På den ene side har vi en række forudsigelser eller ønsker om læserens udfoldelsesmuligheder i det digitale medie, der vedrører, hvad man kan kalde den elektroniske udgaves implicitte læser. På den anden side har vi den faktiske læser, der skal agere i et nyt medie, og om hvem vi ved forsvindende lidt. Der melder sig et behov for en teoretisering af dette spændingsfelt mellem forestillinger og fakta og mellem læsning på tryk og læsning på skærm i forhold til den tekstkritiske udgave.

Opstillingen af læserroller er et første skridt i retning af en teoretisering af læsningen og brugen af den tekstkritiske udgave. Jeg har opstillet tre læserroller, der kan opfattes som aspekter ved det at være læser. Tyngdepunktet kan fordeles alt efter det fokus, læseren har i sit arbejde med den tekstkritiske udgave. Til hver læserrolle kan der knyttes en primær funktion ved udgaven samt et primært publiceringshensyn. Skematisk opstillet ser det ud som følger:

Læserrolle	Udgaven	Publiceringshensyn
Læser	værk	funktionalitet
Bruger	base	infrastruktur
Bidragyder	vidensside	interaktivitet

21. Se bl.a. Kondrup 2011a, s. 43-86. Endvidere Teilmann 2004.

Læseren er den primære rolle, hvor opmærksomheden er rettet mod den tekstkritiske udgave som en pålidelig og videnskabelig repræsentation af et værk. Funktionalitet skal forstås som et fornuftigt og funktionelt design af teksterne, der understøtter læsningen. For både trykte og digitale udgaver gælder, at der bør tages højde for brugervenlighed og læsningsfremmende funktioner i layout og typografi.

Når læseren indtræder i rollen som bruger, flyttes fokus fra det litterære værk til udgavens status som en base, eller måske mere præcist en database, som ud over værket også indeholder kontekstuelte materiale, der forholder sig til dette. Det kan være faksimiler, men også tekstredegørelser, apparater og indledninger. Den tekstkritiske udgave kan som base være multimedial og i tillæg til tekster indeholde lyd, billeder og film. Infrastruktur er det primære publiceringshensyn. Ikke blot er organiseringen af basens enkeltdele et centralt anliggende, som ved opbygningen af et arkiv; delenes sammenkædning er mindst lige så vigtig. I en elektronisk udgave bør materiale, der omhandler et bestemt værk, være at finde i nærheden af værket. Tekstredegørelser bliver for eksempel ikke samlet på ét sted, men findes i umiddelbar forlængelse af de tekster, de redegør for.

Endelig er det muligt at indtræde i rollen som bidragyder, hvis udgaven indgår i en vidensside. Her bliver det muligt for læseren at deltage aktivt på websiden og bidrage med indhold, fordi udgiverne ved publicering sikrer muligheder for interaktivitet. Grundlæggende kan bidragyderen kontakte udgaven direkte via mail og således komme med rettelser til fejl, gøre opmærksom på problemer ved brug af siden eller blot give sin mening til kende. Videnssidens største potentiale er dog at inddrage brugeren i udgivelsesarbejdet og lade hende have større kontrol over udgaven, end man sædvanligvis har ved de trykte udgaver og ved de digitale udgaver, vi kender i dag, der kun rummer begrænsede muligheder for interaktivitet.

Man er altid bruger, før man er læser, forstået på den måde, at der forud for enhver læsning er et konkret brugerniveau, som Ger-

vais taler om. Man skal være i stand til at håndtere og manipulere det dokument, der bærer teksten. Den norske sketch »Helpdesk i middelalderen« fra tv-showet *Øystein og meg*, sendt på NRK i 2001, er et humoristisk eksempel på den ofte dragne sammenligning mellem overgangen til digitale tekster og medieskiftet fra rulle til kodeks.²² I sketchen ser man en munk fra middelalderen, der sidder og kæmper med at åbne en kodeks. Foran ham ligger den skriftrulle, han tidligere læste i. Ind kommer en mand fra ’helpdesk’ og viser munken, hvordan man bruger en kodeks ved at åbne den og bladre i siderne. Sketchen påpeger meget fint, at selve læsningen ikke er det største problem ved et medieskifte, men derimod hvordan dokumentet skal håndteres. Sketchen peger også på den omstændighed, at når mediet træder i forgrunden, er vi ikke længere i stand til at være læsere, fordi mediet volder os problemer. Når mediet er blevet håndterbart, kan vi igen blive læsere.

Det brugerniveau, jeg har beskrevet her, er forudsætningen for, at man kan indtræde i læserollen, og centralt for dette niveau er læserens evne til at håndtere mediet som et medie i sig selv, altså som henholdsvis en trykt bog eller en digital tekst på en computer.²³ En bog er både repræsentations- og præsentationsmedie; den indeholder altså både lagringen og visningen af teksten. Bogen behøver ingen ekstern hard- eller software for at kunne læses, hvilket digitale tekster derimod er afhængige af. Digitale tekster sammenlignes derfor ofte med lp'er og cd'er, hvor lagring og visning også er adskilte. Denne sammenligning finder jeg dog lidt misvisende. Naturligvis kan man være i den situation, at man har en digital fil liggende på en ekstern hukommelse, eller at man får den

22. Sketchen kan ses på YouTube, hvis man søger efter »helpdesk i middelalderen«, <www.youtube.com>.
23. Computer dækker her over alle apparater »til elektronisk databehandling, som er baseret på konvertering af data til binære tal.« Tablets, håndholdte computere og smartphones er således også computere. Artiklen »Computer« i *Informationsordbogen*, Det Informationsvidenskabelige Akademi, 2012. <<http://informationsordbogen.dk/concept.php?cid=351>>. Konsulteret 11. maj 2014.

tilsendt på en mail. I de tilfælde er man afhængig af noget hardware og software for at få vist filen. Har man arbejdet med computere i proprietærformaternes tidsalder, ved man, at den slags kan volde problemer.²⁴ Men den tid synes nærmest forbi, og på nettet kan man i dag finde programmer til at åbne stort set alle filformater. Digitale tekster opleves derfor ikke rigtig som løsrevet fra deres visning, fordi vores eneste fysiske adgang til dem er gennem computeren. Og adskillelsen i lagring og visning synes helt at forsvinde, når teksterne ligger på internettet. Godt nok kan vi have adgang til internettet i vores browser, selvom den webside, vi forsøger at komme ind på, ikke er tilgængelig, men i så fald har vi hverken adgang til lagringen eller til visningen. Manglende adgang til den digitale tekst er sammenligneligt med manglende adgang til en trykt bog, hvis den for eksempel befinner sig på et bibliotek uden for vores rækkevidde. Man kan derfor spørge, om adskillelsen i lagring og visning gør de digitale udgaver til noget væsentligt andet end de trykte? Svaret synes at være nej, fordi de digitale online-udgaver kommer til brugerne i en samlet pakke.²⁵

At man er bruger, før man er læser, betyder altså, at rollen som læser forudsætter et grundlæggende brugerniveau. Udsagnet kan dog også vendes om: Man er altid læser, før man er bruger. Dette er tilfældet, når opmærksomheden ikke er vendt mod computeren som medie, men mod den tekstkritiske udgave som medie. Den tekstkritiske udgave kræver store brugerfærdigheder af sine læsere, hvis udgavens fulde potentiale, såsom apparater, kommentarer, redegørelser og indledninger, skal udnyttes optimalt. Disse

24. Et proprietærformat er et filformat, hvis koder er ejet af et firma og derfor skjulte, således at filen kun kan åbnes med bestemte programmer. Koderne kan også være tilgængelige, men brugen af dem begrænset gennem licensaftaler. Artiklen »Proprietary format«, i Wikipedia, <http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Proprietary_format&action=history>. Konsulteret 27. december 2012.
25. Dette gælder naturligvis ikke eksternt distribuerede digitale udgaver på disketter eller cd-rom. Denne type lagring stiller helt andre udfordringer til visningen end de digitale online-udgaver, men da denne publikationsform synes at høre fortiden til, vil den ikke blive behandlet nærmere her.

kan den kompetente læser drage stor nytte af i rollen som bruger, men forudsætningen for at bruge en udgave er altid, at den kan læses. Læserrollerne skal ikke opfattes som eksklusive eller definitive kategorier, men snarere som modaliteter eller tilgange, som læseren møder udgaven med. Det er også grunden til, at jeg har valgt termen *læserroller*, fordi man som læser netop kan træde ind og ud af forskellige roller uden selv at lægge mærke til det. Rollen bliver dog tydelig, når man som læser oplever problemer med at træde ind i den.

For de fleste læsere, selv førstegangslæserne, vil den videnskabelige udgave ikke kræve nogen introduktion, fordi den har mange fællestræk med andre typer af bøger, for eksempel brugen af fodnoter og indledninger. Men den kompetente læser kan opleve problemer med brugerrollen, hvis hun ikke er fortrolig med den videnskabelige udgave som genre og for eksempel ikke ved, hvordan en tekstkritisk note skal læses. I de tilfælde har hun brug for hjælp. Noget lignende kan man opleve ved læsning af japanske mangategneserier, der har vundet stor popularitet i Vesten. Japansk, der er en blanding af skrifttegn og fonetiske tegn, læses fra højre mod venstre. Som vesterlænding må man så at sige begynde med sidste side. Desuden skal tegningerne læses fra øverste højre hjørne til nederste venstre. Derfor indeholder de fleste mangategneserier udgivet på dansk en advarsel, hvis man slår op i bogen på vanlig vestlig vis. Er man fortrolig med brugen af mangategneserier, vil man ikke støde på advarslen. Den utrænede læser vil med advarslen modtage den nødvendige hjælp.

Vejledningen og hjælpen er først nødvendig, når brugeren oplever et meningssammenbrud. At begynde med at læse en vejledning til en udgave vil sandsynligvis være en god forudsætning for både læser- og brugerrollen, men burde ikke være nødvendigt. Udgiverne kan forsøge at minimere risikoen for meningssammenbrud ved at sikre så smidige funktionaliteter og infrastrukturer som muligt. Derudover indeholder de fleste udgaver vejledninger til brugeren. GV indeholder eksempelvis ti skrevne vejledninger til særlige funktioner i den videnskabelige udgave såsom tekstkritiske

noter, variantapparat og registre. Men der findes ingen vejledning til den tekniske brug af siden som for eksempel udgavens fanevisning. I SKS er der en mere udførlig vejledning til både brug af siden, søgning og registre samt en introduktion til XML.

Det er altså vigtigt, at man kan finde hjælp. Som udgangspunkt bør læseren dog kunne læse og bruge udgaven uden at have studeret vejledningerne, der snarere tjener som hjælpemidler i tvivlstilfælde eller kan opsøges, hvis man ønsker at vide mere. Spørgsmålet er så, hvorvidt de lange skrevne vejledninger er den mest hensigtsmæssige måde at formidle denne hjælp på. Man kunne for eksempel forestille sig videoinstruktioner, hvor brugeren kan blive introduceret til forskellige måder at bruge udgaven på.²⁶ Generelt vil det nok være fordelagtigt at skelne mellem vejledninger, der skal hjælpe ved meningssammenbrud, og vejledninger, der skal præsentere eller forklare noget.

Læseren

I klassisk forstand er læseren en person, der gennem lineær og vedholdende læsning tilegner sig et værk. Som tidligere beskrevet understøtter den videnskabelige udgave dog i højere grad en multimodal læsning, fordi det udgivne værk indgår i et netværk af mindre dele og forskellige diskurser. Derfor gør læseren brug af en række andre strategier end blot den lineære læsning. Det er muligt at skelne mellem to fremgangsmåder, når læsningens vilkår undersøges. På den ene side er der de digitale mediers indflydelse på vores håndtering og manipulering af tekster: hvordan tekster findes, gemmes og konkret læses, for eksempel om det sker ved printning eller på skærmen. På den anden side har megen forskning fokuseret på, hvad Anne Mangen kalder den 'hermeneutiske fordybelse' eller med Gervais' ord forståelses- og fortolkningsniveauerne. Selve

26. For eksempel har *Nietzsche Source* (<http://www.nietzschesource.org/>) publiceret introducerende videoer på YouTube, mens *The Shakespeare Quartos Archive* (<http://www.quartos.org/index.html>) indeholder både skriftlige vejledninger og videopræsentationer.

håndteringen knytter sig til distributionsmediet, hvad enten det er en computer eller en trykt bog, mens forståelses- og fortolkningsniveauerne hører til læserrollen.

En nyttig skelnen er den bibliografiske inddeling i værk, tekst(er) og dokument. Værket er en immateriel og abstrakt entitet, som man kun har adgang til gennem dokumenter, der med Mats Dahlströms ord kropsliggør værket. Dokumentet kan indeholde en realtekst (konkret, fysisk notation), der igen afspejler en idealtekst (immateriel repræsentation af det lingvistiske værk), men dokumentet kan også være tomt for ord og dermed realtekst, som det er tilfældet med et nyåbnet dokument på computeren.²⁷ Læserrollen handler om at skabe forbindelse mellem værket og teksterne, altså at nå frem til en forståelse af værket gennem mødet med konkrete realtekster. Hvis man beder en person om efter endt læsning at forklare Grundtvigs salme »Den signede dag«, vil vedkommende typisk begynde med en udlægning af, hvad salmen 'handler om'. Man tager udgangspunkt i, at teksten indeholder en (værk)mening, som man gerne vil forstå. Salmen bliver fortolket gennem hermeneutisk fordybelse. Fortolkningen er imidlertid sjældent et isoleret møde mellem en tekst og en læser, og få vil i dag acceptere nykritikkens idé om det autonome værk. For det første fremstår værket allerede fortolket i de dokumenttekster, vi har adgang til. For det andet sker læsningen og fortolkningen altid i en kontekst, der som minimum omfatter læserens forståelsesramme, men i den videnskabelige udgave også udgiverens fortolkningsramme.

At den hermeneutiske fordybelse også involverer en konkret håndtering af fysiske dokumenter, hvad enten de er trykte eller digitale, er selvfølgeligt og demonstrerer, hvorfor man skal tænke på læserrollerne som modaliteter. Den materielle håndtering blir imidlertid tydeligere, når vi befinner os i brugerrollen. Læseren træder altså ud af sin rolle og inddrager andre ressourcer i den her-

27. Denne beskrivelse bygger på Dahlström 2006, s. 59-76, men findes desuden i udbygget form i DuRietz 1999, s. 39-53.

meneutiske fordybelse, for eksempel en kommentar. Rent konkret kan det ske ved, at hun fører musen hen over et stednavn, og en forklaring kommer til syne i en lille tekstboks over det fremhævede ord. Hun skaber altså en forbindelse mellem forskellige tekster, som letter hendes forståelse og bringer hende videre i læsningen. Det betyder intet for fortolkningen, hvorvidt det er en elektronisk eller en trykt udgave: En uklarhed bliver overkommet ved hjælp af en ekstern tekst. Dog er den konkrete fysiske forskel enorm.

Hvis vi tager udgangspunkt i den trykte udgave af SKS, skal brugeren rent fysisk springe fra læseteksten, der befinder sig i ét bind, til kommentarbindet, finde den rigtige kommentar, læse den og vende tilbage til tekstbindet for at genoptage læsningen. Derfor kan sammenføjningen af tekster ved hjælp af hyperlinks i den elektroniske udgave virke som 'noget vundet' sammenlignet med den trykte. Men to forbehold er værd at nævne: For det første vedrører denne fordel alene læseren som bruger, altså at hendes håndtering af dokumenterne og deres tekster er blevet lettere, og for det andet medfører transponeringen af hyperlinket fra trykt til elektronisk en vis mængde støj, som sjældent omtales. Et eksempel på dette er konflikten mellem, hvorvidt man skal bruge lemmata i den elektroniske udgave, eller om det er nok, at man ved brug af musen bringes til den relevante kommentar. SKS har valgt den første løsning samtidig med, at man ikke udpeger hele det kommenterede tekststed i den kritisk etablerede tekst, men kun med en asterisk markerer, hvor kommentaren begynder. I GV har man omvendt udpeget hele det kommenterede sted med en anden skriftfarve, mens der ikke gives et lemma i kommentarfansen. Denne løsning fungerer kun i den digitale online-udgave, og et print af kommentarerne vil ikke kunne bruges, da lemma er givet som et hyperlink og derfor ikke fremgår af printet.

I fremtiden vil vi sandsynligvis opleve en større opsplitning af udgaverne i versioner til læsning og print (primært e-bøger og pdf) og versioner til studie- og forskningsbrug (online-udgaver). Hermed afhjælpes problemet omkring lemmata, da der kan differencieres i brugen og visningen af dem mellem de print- og læsevenlige

udgaver og online-udgaverne, hvilket gør skellet mellem læser- og brugerrollen tydeligere. Selvom håndteringen og brugen af kommentarer principielt hører ind under brugerrollen, for så vidt som de overordnet set vedrører udgavens infrastruktur, er punktet således ikke irrelevant for læserrollen. Kommentarerne kan ikke isoleres fra den vedvarende læsning, og det interessante er i denne sammenhæng, hvordan de funktionelt indlejres i læsningen.

Brugeren

En praktisk skelnen i forhold til brugeren kan være mellem eksterne og interne aspekter af den videnskabelige udgave. De *eksterne* aspekter er dem, som udgiveren ikke har kontrol over. Det er blandt andet den vej, der leder brugeren hen til udgaven, altså om brugeren først besøger startsiden eller går direkte ind i et værk, så hun måske slet ikke kommer forbi startsiden. Det samme gælder delvis brugerens videre vej rundt i udgaven. Vælger man for eksempel at gå via hovedmenuen, der i både SKS og GV er konstant synlig, eller nавигerer man successivt videre fra en tekst til den næste? I GV har man mulighed for at bruge en frem- og tilbageknap, som man finder i den første fane, der indeholder den kritisk etablerede tekst, mens man i SKS får vist et helt værk i ét vindue, men med mulighed for at udvide og indskrænke de synlige dele.

Et andet eksternt aspekt er den platform, brugeren anvender for at tilgå udgaven; det kan for eksempel være en PC, mac, tablet (som iPaden) eller smartphone. Hvis man tilgår en hjemmeside fra en mobil platform, er man ikke altid i stand til at se siden korrekt, eller det kan tage lang tid at indlæse og bruge den. Derfor laves mange hjemmesider i særlige mobile udgaver eller distribueres som applikationer. Som med andre tekniske problemer findes der også en løsning på dette, men det virkelige problem er, at løsningerne i princippet ikke kan vente, med andre ord at fremtiden allerede er her. Flere og flere tilgår internettet på mobile platforme. I Danmark er antallet af personer med adgang til internettet på mobiltelefon

mere end fordoblet på bare to år, og heri er ikke medregnet adgang via tablets, der først rigtigt slog igennem i efteråret 2009, da Apple lancerede iPad i Danmark.²⁸ Læg hertil de mulige platforme, som vi endnu ikke kender.

Min interesse ligger imidlertid ikke i de tekniske løsninger, men i den oplevelse, brugerne har med udgaven, herunder hvordan man møder udgaven. Trykte udgaver har den fordel, at distributionen og tilgangen til en vis grad kan forudsese. Man kan regne med, at værket vil være til stede på Det Kongelige Bibliotek og sandsynligvis også en række andre forsknings- og folkebiblioteker. Vi forventer ikke, at udgaverne vil ændre form, når de først er publiceret, og vi kan forudsige, at de vil blive solgt til en række købere, selvom vi ikke kan kende de nærmere procedurer for dette salg. Vil bøgerne være tilgængelige i fysisk form for eventuelle købere, eller vil salget hovedsagelig ske over internettet, hvor titel og pris er de altafgørende faktorer? Udgiverne af trykte bøger kan altså med nogenlunde præcision forudse, *hvor* læseren møder (i form af en reel ting eller artefakt frembragt i trykkeriet og formet af typografi og layout), men de har ingen kontrol over bogen, når den først er sendt ud i verden. Med e-bøger og digitale udgaver kan man ikke forvente, at læseren kan overdrages den fulde kontrol. Udgiverne bør have ansvar for at vedligeholde, opdatere og tilpasse bøgerne og udgaverne til nye formater og nye typer af computere. Hvordan dette ansvar kan og bør forvaltes i digitale medier er dog endnu uafklaret.

Den fysiske udformning af en trykt udgave er med andre ord et *internt* aspekt, der ligger inden for udgiverens kontrol. Modsvaret i den elektroniske udgave er de forskellige måder, en kodet fil kan vises på: html i en internetbrowser; e-pub i en e-bogslæser; applikation eller pdf. Udgiveren af den trykte bog kan styre visningen af teksten på siden ned til mindste detalje. For at udgiveren af den

28. Tallene kan findes på Danmarks Statistikks hjemmeside: <<http://www.dst.dk/>>. Et direkte link til statistikkerne med »Mobil adgang til internettet« findes her: <<http://www.statbank.dk/statbank5a>SelectVarVal/Define.asp?Maintable=BEBRIT03&PLanguage=0>>. Konsulteret 27. december 2012.

elektroniske udgave skulle bevare samme kontrol, måtte han også have mulighed for at bestemme, hvilken platform (for eksempel en PC) og hvilket program (for eksempel Internet Explorer) brugerens skulle anvende i arbejdet med siden. Ikke nok med det, udgiveren skulle også definere, hvordan browseren og skærmen skulle være indstillet, samt hvilken skriftstørrelse der brugtes i browseren. Den typografiske opsætning bliver dermed delvis et eksternt aspekt i den elektroniske udgave, men kontrollen kan opretholdes, hvis teksterne udgives som pdf. Pdf har desuden den fordel, at den i lighed med andre filer, der kan gemmes lokalt hos brugerens, ikke kræver internetadgang. For mange vil pdf derfor opleves som en smidigere og sikrere måde at tilgå udgaven på.

Bidragyderen

Rollen som bidragyder kan kun udfyldes i den elektroniske udgave, hvor læseren ideelt set ikke er passiv, men aktivt bidrager til udgavens indhold ved for eksempel at skrive kommentarer, etablere tekster eller uploadet andet indhold til hjemmesiden, eksempelvis videoer og faksimiler. Denne læserrolle er idealet for det såkaldte »knowledge site«, på dansk videnssiden, der præsenteres af Peter Shillingsburg i *From Gutenberg to Google* (2006). En anden betegnelse er »work-site«,²⁹ og Peter Robinson taler om »fluid, co-operative and distributed editions«³⁰ og »interactive editions«³¹. De forskellige begreber repræsenterer ikke helt identiske forestillinger. Fælles for dem er ønsket om, at den elektroniske udgave ikke bliver en imitation af den trykte, men udnytter det elektroniske medies muligheder og giver læseren lejlighed til at interagere med udgaven. Shillingsburg beskriver videnssider som steder, hvor

29. Eggert 2005, s. 433 f.

30. Robinson 2004.

31. Robinson [2007].

textual archives serve as a base for scholarly editions which serve in tandem with every other sort of literary scholarship to create knowledge sites of current and developing scholarship that can also serve as pedagogical tools in an environment where each user can choose an entry way, select a congenial set of enabling contextual materials, and emerge with a personalized interactive form of the work [...], always able to plug back in for more information or different perspectives.³²

Forestillingen om videnssider bygger på et ideal om, at man på internettet kan samle al relevant viden om et værk i én database på ét sted. Ideen kan sammenlignes med ønsket om at lave et digitalt verdensbibliotek eller med opfattelsen af internettet som én stor og fælles informationskilde.³³

Idealet om videnssider blev lanceret på dansk i antologien *Ind i Holbergs fjerde århundrede*. Udgivelsen markerede optakten til udgivelsen af *Ludvig Holbergs Skrifter* og var resultatet af forberedelsesarbejdet inden for rammerne af *Holberg-projektet 2004-2014*. I artiklen »Holbergs brugere – brugernes Holberg« fremsætter Peter Christensen Teilmann to interessante fordringer til den hjemmeside, der skal huse ikke blot *Ludvig Holbergs Skrifter*, men også en række andre brugerservices, for eksempel sceneopførelser, fortolkninger og resuméer. Kravene er på den ene side, at opbygningen af siden tager udgangspunkt i brugerne, så indholdet blandt andet tilpasses alle de brugergrupper, man forventer vil have interesse i siden, lige fra folkeskoleelever over journalister, offentlige institutioner og dramaturger til editionsfilologer. På den anden side skal hjemmesiden helst være frit tilgængelig, dvs. have gratis adgang, hvilket sikrer, at den bliver »et moderne og pragmatisk modsvær på den form for kulturel frihed til viden og vidensdannelse, der forbinder Holbergs oplysningstid

32. Shillingsburg 2006, s. 88.

33. Det er især den amerikanske boghistoriker Robert Darnton, der har fremført forestillingen om et verdensbibliotek, for eksempel i artiklen »A Republic of Letters« i *The New York Times*, 20. august 2010.

med vores.«³⁴ Oplysningsidelet gennemstrømmer diskussionen af internettet som adgang til information, og vi genfinder argumentationen hos både Shillingsburg og Teilmann.

Spørgsmålet er blot, om det virkelig er et oplysningsideal, der styrer ønsket om disse altomfattende videnssider? Det kan snarere virke, som om man har fokuseret på mediets muligheder og ladet sig begejstre af disse uden den store overvejelse af, hvad vi egentlig ønsker os af de elektroniske udgaver. Eller sagt på en anden måde, idealerne omkring den elektroniske tekstkritiske udgave er blevet udtrykt i utopier, der som alle utopier ikke har været i stand til at overleve mødet med virkeligheden. For eksempel beskriver de tekstkritiske retningslinjer for de trykte skrifter i SKS, hvordan den elektroniske version vil komme til at indeholde al variant såvel som invariant manuskriptmateriale og tilvejebringe et fuldt synoptisk variantapparat, mens det kun optræder som en anbefaling i de tekatkritiske retningslinjer til GV og i så fald kun til salmerne. Vi kan altså se, at idelet om, at den elektroniske udgave skulle være en historisk-kritisk udgave i »egentligste forstand«, som det hed i de tekatkritiske retningslinjer for SKS, dateret juni 1997, over de næsten 11 år, der er gået frem til GVs første retningslinjer, dateret marts 2008, er blevet til et forbeholdent ønske.³⁵

Peter Robinson nævner i artiklen »Electronic Editions for Everyone« både de økonomiske og de tidkrævende aspekter ved tekstkritisisk udgivelse som oversete problemer, og giver yderligere to væsentlige forklaringer på, at de elektroniske udgaver, man har drømt om, eksempelvis i form af videnssider, endnu ikke er realiseret. For det første er det kun meget få læsere, der overhovedet har

34. Teilmann 2004, s. 177.

35. SKS's »Tekatkritiske retningslinjer [...] Trykte skrifter« (Kondrup m.fl. 1997) kan, sammen med en »Indledning«, findes i den elektroniske udgave: <<http://sks.dk/red/retlin.asp>>. De tekatkritiske retningslinjer for GV (Kondrup 2008) kan findes på Grundtvig Centerets hjemmeside under »Editionsfilologiske principper«: <<http://grundtvigcenteret.au.dk/digitalisering/edition/tidludgaver/>>. For en diskussion af baggrunden for og konsekvenserne af, at det synoptiske variantapparat blev udeladt i SKS, se Kondrup 2012, s. 17.

lyst til at se alle faksimilerne, transskriptionerne og kollationerne. For det andet har den trykte tekstkritiske udgave allerede udviklet »highly sophisticated means of both compressing and expressing information.«³⁶ Jeg har ovenfor været inde på de trykte udgavers sofistikerede fremstillingsform. Den knytter sig både til udgavens fysiske materialisering og til de konventioner, der hurtigt etableres for udgaver, for eksempel henvisningspraksis til kommentarer.

Robinsons argument om, at kun få læsere i virkeligheden ønsker adgang til de ressourcer, de får stillet til rådighed, synes bekræftet af Petra Söderlunds undersøgelse af den faktiske brug af informationer, der gives i variantapparater.³⁷ Et tilsvarende resultat når Søren Steding frem til i sin afhandling om *Computer-Based Scholarly Editions*. Han har gennemført en spørgeskemaundersøgelse blandt studerende og universitetsansatte om deres brug af og kendskab til tekstkritiske udgaver. Respondenterne skulle blandt andet svare på, hvilke bevæggrunde de havde for at vælge tekstkritiske udgaver. De fire mest givne grunde var: adgang til pålidelige tekster, kommentarer og noter der letter forståelsesvanskeligheder, oplysninger om de udgivne teksters bibliografiske data og verifikation af citater fra de udgivne forfattere. Af de 10 svarmuligheder kom opsøgning af varianter og brug af manuskriptfaksimiler på henholdsvis en 6. og en 10. plads.³⁸ Virkeligheden kan derfor meget muligt være, at forestillingerne om videnssider har taget udgangspunkt i udgivernes ønsker og drømme om en elektronisk tekstkritisk udgave, hvor de selv har udgjort den intenderede målgruppe.

De manglende udsigter til at få realiseret videnssider i stor skala har ikke fået teoretikere som Peter Robinson til at opgive ideallet. Robinson har dog flyttet fokus i retning af det, han kalder *aktiv inter-*

36. Robinson 2010, s. 150.

37. Petra Söderlund fandt, at informationer, der gives i variantapparater til Svenska Vitterhetssamfundets udgaver, kun sjældent anvendes som argumenter i analyser af værkerne. Jf. Söderlund 2011.

38. Steding 2002, s. 243.

aktivitet, og som adskiller sig fra det, vi generelt kalder interaktivitet. Ifølge Robinson består normal interaktivitet i, at siden tilpasser sig brugerinput og bliver brugertilpasset, mens aktiv interaktivitet kendetegnes ved, at »the interface attempts to anticipate the choices the reader might make, and reshapes itself even before the reader acts.«³⁹ Aktiv interaktivitet oplever vi blandt andet, når Google tilpasser sine søgeresultater efter søgninger, vi tidligere har foretaget, eller foreslår søgetermmer, inden vi overhovedet har skrevet færdig. Ved brug af komplikerede algoritmer og indsamlet information om brugere, for eksempel brugerens geografiske placering, skabes der en personliggjort søgemaskine. Det gør internetsøgningen nemmere, men man risikerer, at listen af resultater virker uigennemsuelig, fordi de fleste brugere ikke er bekendt med de parametre, der har påvirket søgningen. Denne risiko kan man ikke tillade i en videnskabelig online-udgave. Robinson argumenterer for, at online-udgaverne ikke må være for komplikerede at bruge, hvilket er indiskutabelt. Alligevel kan der opstå en konflikt mellem ønsket om at foregribe brugerens valg og ønsket om at give brugeren større råderet over udgaven. Jo mere man ved om søgninger i Google, jo mere præcise kan man gøre sine søgninger og, hvis man ønsker det, helt undgå den brugertilpassede søgning. Det er vigtigt at holde sig for øje, at den intuitive oplevelse, som Google tilbyder, kommer på bekostning af en vis grad af uigennemsigtighed, og at Google samtidig forsøger at sikre sig en fornuftig forretningsmodel i kraft af brugertilpassede reklamer. Videnskabelige udgaver bør tilstræbe gennemsigtighed og åbenhed i design, kodning og videnskabelige principper, da de tjener offentligheden og forskningen, ikke commercielle interesser. I sidste ende er det nemlig brugeren, der ejer teksten. Som Robinson skriver andetsteds om denne type udgave: »the text belongs to everyone who works on it. Further, anyone can work on it, without having to get the permission of anyone else.«⁴⁰

39. Robinson [2007], s. [4].

40. Robinson 2009, s. 36.

Teksten ejes af alle, og alle har ret til at arbejde på den uden at bede om tilladelse. Editionsfilologen kunne straks rejse en sværm af indvendinger mod denne beskrivelse, og man kan diskutere, om brugerens absolute frihed overhovedet er forenelig med den tekst-kritiske udgave, som vi kender den. Overgangen fra trykte til elektroniske udgaver rejser mange spørgsmål af denne slags. De må på den ene side besvares med tekniske, økonomiske og kulturpolitiske argumenter. Men de bør på den anden side også belyses i et styrket teoretisk perspektiv, hvor opdelingen i læserroller kan være et væsentligt bidrag. Det er ikke editionshistoriens formål at være normativ i forhold til nutidens udgaver. Men inden for rammerne af editionshistorien kan vi fortolke og analysere vores samtid, så den kan danne baggrund for fremtidens beslutninger og udgaver.

Litteratur

- Barwell, Graham; Phillip Berrie, Paul Eggert & Chris Tiffin. 2001. »Issues in electronic scholarly editions: has hypertext made an honest woman of us at last?«, i *Digital Resources for Research in the Humanities*, paper 38961. Sydney. Online: <<http://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1537&context=artspapers>>.
- Dahlström, Mats. 2006. *Under utgivning. Den vetenskapliga utgivningens bibliografiska funktion*. Göteborg. (Skrifter från VALFRID, 34).
- Dahlström, Mats. 2009. »The Compleat Edition«, i Marilyn Deegan & Kathryn Sutherland (eds.): *Text Editing, Print and the Digital World*, s. 27-44. Farnham & Burlington.
- Darnton, Robert. 2010. »A Republic of Letters«, i *The New York Times*, 20. august 2010. Online: <<http://www.nytimes.com/2010/08/22/books/review/Darnton-t.html?pagewanted=all>>.
- DuRietz, Rolf E. 1999. *Den tryckta skriften. Termer och begrepp*. Uppsala.
- Eggert, Paul. 2005. »Text-encoding, Theories of the Text, and the ‘Work-Site’«, i *Literary & Linguistic Computing* 20:4, s. 425-435. Oxford.
- Gervais, Bertrand. 2008. »Is There a Text on This Screen? Reading in an Era of Hyper-textuality«, i Ray Siemens & Susan Schreibman (eds.): *A Companion to Digital Literary Studies*, kap. 9. Oxford. Online: <<http://www.digitalhumanities.org/companionDLS/>>.
- Hillesund, Terje. 2010. »Digital reading spaces: How expert readers handle books, the Web and electronic paper«, i *First Monday* nr. 15:4, 5. april 2010. Online: <<http://firstmonday.org/htbin/cgiwrap/bin/ojs/index.php/fm/article/view/2762/2504>>.

- Kondrup, Johnny. 2008. »Editionsfilologiske principper«. Online: <<http://grundtvigcenteret.au.dk/digitalisering/edition/tidludgaver/>>.
- Kondrup, Johnny. 2011a. *Editionsfilologi*. København.
- Kondrup, Johnny. 2011b. »Store tekstkritiske udgaver i Norden«, i Pia Forsslund & Carola Herbergs (red.): *Digitala och tryckta utgåvor. Erfarenheter, planering och teknik i förändring*, s. 11-40. Helsingfors. (Nordiskt Nätverk för Editionsfilologer. Skrifter, 9).
- Kondrup, Johnny. 2012. »'Søren Kierkegaards Skrifter' 1993-2012: Versuch einer Bilanz«, i Matthias Bauer & Markus Pohlmeyer (Hrsg.): *Existenz und Reflexion. Aktuelle Aspekte der Kierkegaard-Rezeption*, s. 10-31. Hamburg. (Schriften der Georg-Brandes-Gesellschaft, 1).
- Kondrup, Johnny m.fl. 1997. »Tekstkritiske retningslinjer [...] Trykte skrifter«, i *Søren Kierkegaards Skrifter*, bd. K1, s. 15-49. København. Online: <<http://sks.dk/red/retlin.asp>>.
- Liestøl, Gunnar. 2010. »Node«, i Søren Kolstrup m.fl. (red.): *Medie- og kommunikationsleksikon*, 2. udg. s. 372. Frederiksberg. [1. udg. 2009].
- Mangen, Anne. 2008. »Hypertext fiction reading: haptics and immersion«, i *Journal of Research in Reading* 31:4, s. 404-419.
- Nelson, T.H. 1965. »Complex information processing: a file structure for the complex, the changing and the indeterminate«, i *ACM '65 Proceedings of the 1965 20th national conference*, s. 84-100. New York. Online: <<http://dl.acm.org/citation.cfm?id=806036>>.
- Nielsen, Jakob. 1990. *Hypertext and Hypermedia*. San Diego.
- Robinson, Peter. 2004. »Where We Are with Electronic Scholarly Editions, and Where We Want to Be«, i *Jahrbuch für Computerphilologie* 5, s.123-143. Online: <<http://computerphilologie.uni-muenchen.de/jg03/robinson.html>>.
- Robinson, Peter. [2007]. »Current Directions in the Making of Digital Editions: towards interactive editions«, prepublication. Online: <<http://arts-itsee.bham.ac.uk/itseeweb/online/robinson/ecdotica.pdf>>.
- Robinson, Peter. 2009. »The Ends of Editing«, i *Digital Humanities Quarterly* 3:3. Online: <<http://digitalhumanities.org/dhq/vol/3/3/000051/000051.html>>.
- Robinson, Peter. 2010. »Electronic Editions for Everyone«, i Willard McCarty (ed.): *Text and Genre in Reconstruction: Effects of Digitalization on Ideas, Behaviours, Products and Institutions*, s. 145-163. Cambridge.
- Shillingsburg, Peter L. 2006. *From Gutenberg to Google. Electronic Representations of Literary Texts*. Cambridge.
- Steding, Søren A. 2002. *Computer-Based Scholarly Editions: Context, Concept, Creation, Clientele*. Berlin.

Söderlund, Petra. 2011. »Tryckt eller elektronisk variantredovisning – varför och för vem?«, i Pia Forssell & Carola Herberts (red.): *Digitala och tryckta utgåvor. Erfarenheter, planering och teknik i förändring*, s. 93-109. Helsingfors. (Nordiskt Nätverk för Editionsfilologer. Skrifter, 9).

Teilmann, Peter Christensen. 2004. »Holbergs brugere – brugernes Holberg«, i Peter Christensen Teilmann & Gunnar Sivertsen (red.): *Ind i Holbergs fjerde århundrede*, s. 161-202. København.

Wardrip-Fruin, Noah. 2004. »What Hypertext Is«, i *Hypertext 2004. Proceedings of the Fifteenth ACM Conference on Hypertext and Hypermedia*, s. 126-127. New York.

Hjemmesider (sidst tjekket 31. december 2012)

Arkiv for Dansk Litteratur: <www.adl.dk>.

Danmarks Statistik: <www.dst.dk>.

Dansk Editionshistorie: <<http://danskeditionshistorie.ku.dk>>.

Den Danske Ordbog: <<http://ordnet.dk/ddo/>>.

Grundtvigs Værker: <www.grundtvigsværker.dk> (version 1.1).

Henrik Ibsens skrifter: <<http://ibsen.uio.no/forside.xhtml>> (version beta 1).

Informationsordbogen. Ordbogen for informationshåndtering, bog og bibliotek: <<http://informationsordbogen.dk>>.

Litteraturbanken: <www.litteraturbanken.se>.

Ludvig Holbergs Skrifter: <<http://holbergsskrifter.dk>> (beta version).

Nietzsche Source: <www.nietzschesource.org>.

Søren Kierkegaards Skrifter: <www.sks.dk> (version 1.7).

The Shakespeare Quartos Archive: <www.quartos.org>.

Wikipedia. The Free Encyclopedia: <www.en.wikipedia.org>.

YouTube: <www.youtube.com>.

Edisjonshistorie

En grenseoppgang med eksempler fra norsk litteratur

Ståle Dingstad

Min inngang til edisjonsfilologien gikk i sin tid gjennom Søren Kierkegaards forfatterskap. Jeg skulle skrive om forbindelsen mellom Kierkegaard og filosofen Hegel. Det hadde andre gjort før meg, så jeg måtte satse på en gjentagelse. Med friskt mot reiste jeg til Berlin for å lese Hegel hos filosofen Michael Theunissen. Det som slo meg etter hvert, var at Hegels tekster ikke var absolutte, på samme måte som ånden hans var absolutt. Tekstene var selv resultater av en lang rekke bearbeidelser, utgivelser, revisjoner og nyutgivelser. Dette var det ingen som hadde fortalt meg hjemme på institutt for filosofi. Der var man mest opptatt av begrepene og hva Hegel kunne ha ment med dem. Enda mer overraskende var det at en lang rekke av de tekstene som figurerte som Hegels filosofi, var nedskrevet og bearbeidet av andre. Flere av Hegels mest sentrale filosofihistoriske verker er basert på notater foretatt av studentene, senere skrevet sammen og utgitt som Hegels verker. Utgangen på det hele ble derfor for min del at det ikke var mulig å skrive om forbindelsen mellom Kierkegaard og Hegel, slik for eksempel Niels Thulstrup hadde gjort, i hvert fall ikke på annen måte enn rent negativt. Det eneste resultatet av reisen til Berlin ble dermed umuligheten av en gjentagelse.

Dette var naturligvis en øyeåpner, men det skulle ikke bli den eneste. Noen år senere leste jeg Hamsuns bok *Sult* (1890) på nytt. Også her viste gjentagelsen seg å være umulig. Jeg hadde lest boken tidligere, men denne gangen sammenlignet jeg førsteutgaven med de senere utgavene. Siden forskjellene var så store, skrev jeg en artikkel om dette, og tanken var at den burde foranledige en ny utgave der man gjorde leseren oppmerksom på tekstvalg og utarbeidet et variantapparat som synliggjorde de store forskjellene.¹ Til tross for det innlysende verdifulle i et slikt arbeid ble overraskelsen stor da Gyldendal Norsk Forlag ti år senere i 2007 startet utgivelsen av en ny samling av Hamsuns samlede verker til jubileumsåret 2009. Tekstgrunnlaget som forlaget valgte, var det samme som ved den forrige store forlagsutgaven fra 1954, nemlig *Samlede verker* fra 1934. Språket ble modernisert og enkelte eldre tekster ble inkludert. Men den omfattende revideringen som Hamsun selv gjorde i flere omganger, er ikke belyst. Utgaven er altså ny, men prinsippet for valg av tekstgrunnlag var det samme, og i praksis ble dermed alt som før.

Samme år, i 2007, ble en ny svensk oversettelse av *Sult* lansert. Henrik Petersen stod for nyoversettelsen. Han la førsteutgaven fra 1890 til grunn, og han presenterte et variantapparat bak i boken. Det ble en god utgave, men det var tross alt en oversettelse. Året etter skulle jeg undervise danske studenter på sommerkurs i Oslo. De hadde tatt med seg den utgaven av *Sult* som de hadde tilgang til hjemmefra. Det var en av Gyldendals Bekkasinbøger som på sin kolofonside hadde påtrykt: «*Sult* er optrykt efter originaludgaven».² Vi skulle lese et stykke sammen fra boken, men ble sittende med helt forskjellige tekster. De danske studentene trodde de hadde en utgave basert på førstetrykket, men den utgaven Gyldendal har utgitt i alle år, viste seg å være basert på det såkalte 2. opplag fra 1899 med mange og lange strykninger og betydelige tillegg.

1. Jf. Dingstad 1998.

2. Hamsun 1966.

I 2013 ga Gyldendal i København *Sult* ut på nytt i en dansk oversettelse ved Kim Leine. At de angivelig har lagt Hamsuns siste utgave til grunn, en utgave som er resultat av flere bearbeidelser og fornorskninger fra Hamsuns side, gjør kanskje en oversettelse forståelig. Men ellers skaper vel en oversettelse til dansk først og fremst det inntrykk at *Sult* opprinnelig ble skrevet av en nordmann på norsk og ikke, som sant er, skrevet og utgitt på dansk i København. Svenskene leser som nevnt også *Sult* i en ny oversettelse, men den er til gjengjeld basert på førstetrykket og har dessuten et betydelig variantapparat slik at de faktisk kan påberope seg den beste utgaven som er utgitt. I Norge leser vi den versjonen som ligger lengst fra førstetrykket, det vil si en språklig modernisert utgave av Hamsuns siste utgave. Det positive man kan si om disse oversettelsene og moderniseringene, er at de unge forhåpentligvis lettere finner veien til de gamle klassikerne. Det er et viktig argument for Leif Hamsun, som fremdeles forvalter rettighetene. Men ellers er jo disse forvirrende eksemplene fra norsk og nordisk edisjonshistorie mest av alt en anledning til å ta av seg hatten – for å riste kraftig på hodet.

To spørsmål melder seg. Det første spørsmålet er hva vi kan lære av dette. Det andre er hva vi kan gjøre med dette. Forvaltningen av norsk litteratur har i flere henseender vært kritikkverdig, og den har hatt ringvirkninger ut over Norges grenser, særlig hva oversettelser angår. Problemet er institusjonelt. De som har rettigheter, har ikke nødvendigvis kunnskaper. De som har kunnskaper, har ikke nødvendigvis makt. De som har makt, har ikke nødvendigvis penge. Og de som har penge, har fort helt andre interesser. Når det gjelder hva vi kan gjøre, ville det nærliggende kanskje være nye, storstilte utgivelsesprosjekter slik våre nordiske kolleger har satt i gang i Danmark, Sverige og Finland. Da ville vi fått kartlagt flere forfatterskap og publisert nye, tekstkritiske og pålitelige utgaver. Men siden den politiske viljen til å starte opp slike ressurskrevende utgaver ikke lenger er til stede, har vi valgt å belyse problemet på en litt annen måte, og det er ikke nødvendigvis et dårlig alternativ. Vi

har bestemt oss for å skrive en norsk edisjonshistorie. Det er ikke sikkert det hjelper, men det kan være verdt et forsøk.

Prosjektet

Stipendiat Aasta Marie Bjorvand Bjørkøy har i lengre tid arbeidet med en doktoravhandling om norske utgivelser av noen av våre fremste forfattere fra 1900-tallet.³ Deler av hennes arbeid er alt publisert i form av en rekke artikler. Hennes arbeid inngår i et prosjekt som har hatt som målsetting å skrive en norsk edisjonshistorie som dekker årene 1800–2000. Den skal foreligge i to bind, og siden vi er to om arbeidet, tar vi sikte på å skrive ett bind hver. Men hva innebærer det å skrive en slik historie? Hva mener vi med begreper som norsk, edisjon og historie i denne sammenheng? Og hva skiller en eventuell norsk edisjonshistorie fra for eksempel en svensk eller dansk edisjonshistorie?

Spørsmålet om hva som er norsk, skal jeg la ligge i denne omgang. Det vil lett ende i en krig med trolle – for å bruke Ibsens ord. Mange av våre viktigste forfattere var danske så gode som noen. Det gjelder ikke bare dem som ble født i Danmark-Norge, som Dass, Holberg, Wessel, Wergeland og Collett, men også dem som ble født i union med Sverige, som Ibsen, Kielland, Skram og Hamsun. De skrev alle og publiserte på dansk. Likeledes lar jeg begrepet historie ligge, i hvert fall i første omgang. Å skrive historie innebærer å etablere hva som har skjedd, men også forsøke å forklare hvorfor det har skjedd. Vi tar selvfølgelig mål av oss til å skrive historie, men vi vet ikke riktig ennå hvordan vi skal gjøre lange lister over utgaver og varianter om til en historie det er verdt å lese.

Når det gjelder begrepet edisjon har det dels en allmenn og vid betydning, dels en mer avgrenset og fagspesifikk betydning. Valg av definisjon bestemmer fort rammene for prosjektet. I *Ordbog over det danske Sprog* defineres 'Edition' slik: «(af lat. *editio*, vbs. *til*

3. Se Bjørkøyrs artikkel i nærværende bind, s. 187–223.

edere, *udgive; foræld.*) *oplag ell. udgave (af en bog, et skrift)*» (ODS). I *Den Danske Ordbog* med ordforråd i moderne dansk fra 1955 til i dag defineres ordet slik: «(tekstkritisk) udgave af et litterært værk» (DDO). Endelig gir Paula Henriksons ordliste i *Textkritisk utgivning. Råd och riktlinjer* (2007) følgende definisjon: «1) trycksatsen, eller i utvidgad mening de exemplar en bok har tryckts i från väsentligen samma trycksats (jfr *upplaga*) 2) (textkritisk) utgåva».⁴ Ser vi på øvrige ordbøker i Norden, er den gjennomgående definisjonen utgave eller opplag. Den mer spesielle betydningen opptrer i den danske ordboken og i den svenske håndboken, da med en presisering i parentes. Til gjengjeld utgjør parentesen hele forskjellen.

I Norge har vi hatt en svak tekstkritisisk bevissthet knyttet til publisering av våre moderne klassikere. Den viktigste av klassikerne, Ludvig Holberg, har danskene stort sett tatt hånd om. To andre klassikere, Wergeland og Ibsen, har blitt gjenstand for hver sin omfattende historisk-kritiske utgave. Sistnevnte har sågar nok en gang vært gjenstand for en omfattende vitenskapelig utgave i form av prosjektet *Henrik Ibsens skrifter*. Men dette er unntak i norsk sammenheng. Vårt prosjekt vil i hovedsak være viet til historien om dem som ikke er blitt gjenstand for tekstkritiske eller historisk-kritiske utgaver. Det gjelder de fleste av våre klassikere. Målet er å belyse utgivelsene av våre klassikere på en slik måte at forskjellene mellom de ulike utgavene av samme forfatter eller verk tydelig trer frem. Slik får vi også belyst fraværet av tekstkritisisk arbeid i norsk litteratur.

Herfra kunne vi trekke linjene til det svenske prosjektet med tittelen *Texternas slagfält. Svensk editionshistoria 1767–1900*, der Paula Henrikson tydelig signaliserer at det er en faghistorie hun arbeider med.⁵ Noe tilsvarende kan vi spore i det danske prosjek-

4. Henrikson 2007, s. 147.

5. Jf. <http://www.littvet.uu.se/forskning/profilomraden/textkritik/pagaende_projekt/texternas_slagfalt/>, nedlastet 30. april 2012.

tet, *Dansk Editionshistorie*, der det blant annet heter at emnet for edisjonshistorien er utgivervirksomheten betraktet som en selvstendig vitenskap med egne mål, motiveringer, metoder, teoridannelser, vilkår, resultater og institusjoner – alt sammen underkastet historisk forandring.⁶ I den danske redegjørelsen legges det til at andre enn de tekstkritiske utgivelsene kan komme i betraktnsing, men fokus ligger på den vitenskapelige utgivervirksomheten. En slik begrensning av omfanget for en norsk edisjonshistorie vil imidlertid innebære en forsterkning av de prioriteringer som alt er gjort. Skulle vi avgrenset oss til de vitenskapelige utgavene, så ville det blitt Ibsen enda en gang.

Vårt prosjekt må nødvendigvis bli annerledes. I Norge har vi ikke hatt noen institusjoner som har sett på nye utgivelser av klassikerne som sitt ansvarsområde. Forlagene har betjent et marked og tjent penger. Bibliotekene har konservert det allerede utgitte. Universitetene har etablert teori, analysert tekster og formidlet litteraturhistorie. Norsk Kulturråd har støttet klassikerutgivelser, men kriteriet har vesentlig vært et nyskrevet forord, ikke tekstkritisk arbeid. Det norske språk- og litteraturselskap (NSL), som kunne ha fungert som en institusjon for klassikerutgivelser, har i realiteten aldri hatt økonomi til å være en pådriver i arbeidet med nye utgaver.

Fokus vil ikke primært ligge på utgivers faglige og ideologiske orientering, men på den store variasjonen i materialet som foreligger og hva det kan fortelle oss, det være seg ideologisk, økonomisk, moralsk, estetisk eller språkhistorisk. Noe av grunnen til at vi kan gjøre det slik, er at den norske edisjonshistorien alt har fått sin knappe og ikke altfor ærerike historie. Den er fremstilt i to lengre bidrag til den nordiske antologien i serien *Bausteine zur Geschichte der Edition*, og artikkelforfatterne er Jon Haarberg og Christian Janss. De har definert den norske edisjonshistorien som historien om de utgivelser som er foretatt av andre enn forfatterne selv. Slik er de på linje med det danske og det svenske prosjektet, der kriteriet for å komme med

6. Jf. <<http://danskeditions historie.ku.dk/om/>>, nedlastet 30. april 2012.

er at utgivelsen er besørget av en annen enn forfatteren og at denne andre har hatt et minimum av edisjonsfilologisk kompetanse. Siden disse bidragene i Bausteine nå er publisert, kan vi i vårt prosjekt tillate oss å tenke annerledes. Vi har gått ut fra den motsatte tanken, nemlig at vi har mange klassikere som aldri har blitt gjenstand for tekstkritiske utgivelser, og kanskje heller ikke vil bli det.

Når vi holder fast ved klassikerne våre, er grunnen den at det ligger mange uoppdagede historier gjemt i bibliografier, arkiver og magasiner. Fokuset vårt er primært tekstene og deres vandringer inn og ut av trykkeriene, inn og ut av bokhandlene, inn og ut av kanon. Kriteriet for å komme med, er at det kan avdekkes større eller mindre endringer i tekstene som vi mener det er verdifullt å kartlegge. Det er altså ikke nok at disse tekstene er blitt lest forskjellig til ulike tider, at de er lest forskjellig av ulike grupper og at de er brukt i ulike sosiale sammenhenger. Forskjellene må ha materialisert seg, og det blir vår oppgave å avdekke disse materielle og semantiske forskjellene. Prosjektet innebærer ingen fullstendig kartlegging av norske tekstuutgivelser gjennom de siste to hundre årene, men vi vil gjøre studier i enkelte forfatterskap, enkelte gener og enkelte særlig kjente verk.

Edisjonshistorien slik vi tenker oss den, er et opplysningsprosjekt som er mer pragmatisk enn teoretisk orientert. Men siden begrepet edisjonshistorie i fagmiljøet allerede ser ut til å bli møtt med forventninger om at det dreier seg om en historie knyttet til tekstkritiske edisjoner, bør vi kanskje vurdere å endre navnet på prosjektet til for eksempel *Norsk bokhistorie*. Selv om materialet i noen grad vil skille seg fra det svenske og det danske prosjektet, vil tekstkritikken stå sentralt, og især når tekstkritikken avdekker et materiale med kritisk potensiale.

Teoretiske refleksjoner

I det faget eller den disiplinen som kalles edisjonsfilologi er målet som regel en konkret tekstuutgivelse, gjerne basert på overveielser omkring prinsipper og retningslinjer for utgivelsen. Prinsipper og

retningslinjer kan i sin tur plasseres systematisk, og gjennom plasseringen kan vi belyse ulike teoretiske retninger innen edisjonsfilologien. Disse har endelig sine forutsetninger og tradisjoner som kan fremstilles historisk. Slik kan for eksempel utgivelser av Shakespeare gjennom 400 år eller Goethe gjennom 200 år belyse henholdsvis engelsk og tysk edisjonsfilologi gjennom det samme tidsrommet, med sine skiftende teoretiske forutsetninger, ideologiske overbevisninger og filologiske målsettinger.⁷

Slike utgivelseshistorier er forskjellige fra språkområde til språkområde og fra land til land, men felles er til dels store, interne interesseområder. Som en sentral del av den humanistiske vitenskapen har filologien sitt opphav langt tilbake i historien, i hvert fall til filogenes arbeid ved biblioteket i Alexandria. Disse omtales nokså uverbødig av grekeren Athenaios på følgende måte: «I folkerike Egypt feter de opp mange boksprenge pedanter som krangler uavlatelig i musenes fuglebur».⁸ Musenes fuglebur er her Athenaios' syrlige betegnelse på biblioteket, og de boksprenge pedanter var bibliotekets lærde filologer.

Vårt prosjekt er avgrenset til tiden etter 1800. Det inkluderer ikke utgivelser av klassisk litteratur, det vil si gresk og romersk, og heller ikke norrøn litteratur eller oversatt litteratur. På mange måter begrenser prosjektet seg til de sentrale forfatterskapene supplert av enkelte genrer som i særlig grad har blitt gjenstand for stor utbredelse og hyppige utgivelser, så som salmer og sanger vi gjerne hører. Mønsteret er ofte slik at tekster først publiseres i aviser og tidsskrifter før deretter å bli utgitt i bokform og siden bearbeidet, endret, modernisert og tradert gjennom nye utgivelser. Det impliserer at den historien vi ønsker å fremstille, ikke bare er et stykke bokhistorie, men at den også omfatter presse- og tidsskrifthistorie.

7. En verdifull samling tyske edisjonshistorier er samlet i *Editionen zu deutschsprachigen Autoren als Spiegel der Editionsgeschichte* (2005) redigert av Rüdiger Nutt-Kofoth og Bodo Plachta. Samlingen har en rekke interessante bidrag, blant annet en fascinerende historie om de vitenskapelige utgivelsene av Goethes verker.

8. Sitert etter Jordheim & Sandmo 2008, s. 40.

Endringer i tekstene dreier seg ikke primært om det Jerome McGann har kalt de bibliografiske kodene.⁹ Valg av typer, skriftstørrelse, papir, illustrasjoner og lignende kan fortelle oss en hel del, men i vår sammenheng vil de lingvistiske kodene likevel bli viktigere. Nå er det et tidkrevende arbeid å sammenligne tekst, og vi kan ikke sammenligne alt, men når vi etter hvert kommer til Peter Christen Asbjørnsens og Jørgen Moes eventyrsamlinger, for eksempel, ser vi åpenbare og betydningsfulle forskjeller allerede i paratekstene i de mange ulike utgavene. Gérard Genettes begrep paratekst blir derfor en viktig inngang til studiet av forskjellene i materialet. Bare dette lille poenget at Asbjørnsen og Moe i sine første samlinger ikke fremstår som forfattere, men som utgivere av andres diktning, som de har samlet inn og utgitt. Det er et viktig poeng som senere tones kraftig ned, ikke minst på grunn av forfatterrettighetene som følger med utgivelsene.

Det å etablere de endringene som har skjedd, og dernest belyse årsakene til endringene, vil være viktige oppgaver. En kartlegging av hvem som er med i utgivelsesprosessen, kan være opplysende. Likeledes er det viktig å belyse hva slags tekstlige endringer det dreier seg om, hvorfor endringene er foretatt og hvordan disse endringene har påvirket resepsjonen videre. Vi får da et skille mellom aktører, typer endringer, årsaker til disse og konsekvenser:

- Hvem er med i utgivelsesprosessen?
(Forfatterne selv, forlegerne, språkkonsulenter, trykkere, korrekturlesere, rettighetshavere, statlige instanser som sensurmyndigheter, mesener, sponsorer, med flere)
- Hva slags endringer dreier det seg om?
(Stryknings- og tillegg av ord, setningsemner, setninger, avsnitt og kapitler. Endret skrivemåte eller uttrykksform når det gjelder ortografi, interpunksjon eller ordvalg)
- Hvorfor er endringene foretatt?

9. McGann 1991, s. 77.

(Er endringene motivert ut fra estetiske, moralske, politiske eller religiøse hensyn? Skyldes de sensur, språkreformer, økonomi, ideologi eller annet?)

- Hvordan har endringene påvirket resepsjonen og bruken av fortatterskapet?

(Har endringene ledet til andre og nye oppfatninger? Dreier det seg om større eller mindre konsekvenser, feil, misforståelser, mytologiseringer etc.?)

Nå vet alle som har erfaring med å etablere tekst, at et begrep som teksten selv er problematisk. Vi må i hvert fall stille oss spørsmål som hvilken utgave vi leser, hvorfor vi leser akkurat den og hva det innebærer for de analysene og fortolkningene vi gjør, at vi leser nettopp den. Først når vi forsøker å svare på slike spørsmål, innser vi hvor grunnleggende ustabilt et begrep som «teksten selv» er. Her trenger vi ingen ryggdekning i postmoderne litteraturteori. Det er nok å se på den overveldende empirien.

Tekstene er videre knyttet til et større marked, inkludert oversettelser, bearbeidelser, dramatiseringer og filmatiseringer for eksempel. Det skal vi la ligge foreløpig, men det er en side som igjen kan få konsekvenser og påvirke nye utgivelser av gamle tekster. Bjørnstjerne Bjørnson for eksempel sørget for å omarbeide hele skuespillet *En handske* (1883) etter å ha fått rapporter om at teaterpublikummet i Hamburg hadde moret seg på de gale stedene og pepet der de skulle ha jublet. Stykket la grunnlaget for det som har vært kalt «den store nordiske krig om seksualmoralen». ¹⁰ Det var den bearbeidede versjonen som senere gjorde suksess på de nordiske scenene. Men forlagene har alltid senere holdt seg til den første bokutgaven når de har publisert stykket på nytt. ¹¹

I lys av våre relativt nye elektroniske medier er det grunn til å fremheve at de gir oss gode muligheter for å tenke uten den hierar-

10. Jf. for eksempel Bredsdorff 1973.

11. Jf. Bjørnson 1920, s. 312 f.

kiske strukturen som tidligere har vært bestemmende for edisjonsfilologiens valg av kilder, mål og midler. Nå kan alle kilder sidestilles og gjøres tilgjengelig uten utgiverens tekstlige inngrep, valg og prioriteringer. Det er et stort pluss for den moderne filologien som vi ikke har hatt før. Vi trenger ikke lenger gjøre førstetrykk til det store omdreiningspunktet og trenger heller ikke etablere hovedtekster for utgivelse. Vi er med andre ord på vei inn i en elektro-nisk arkivkultur som åpner for andre og nye muligheter enn den boktrykkerkunsten har vært basert på. Nye elektroniske medier gir oss rom for å publisere alt i form av arkiver på nettet og prioritere studier i materialet fremfor valg av enkeltkilder for nyutgivelser. Edisjonsfilologisk kompetanse vil det fortsatt være behov for, men tidkrevende arbeid for nye mammut-utgaver på papir hører forrige århundre til.

I vår edisjonshistorie er målet ikke nye utgaver, men en fremstilling av tekstenes vandringer, endringer, bearbeidelser, sensur, nyutgivelser, moderniseringer etc. Valget av klassikerne er en pragmatisk avgrensning. Det kan kanskje virke kanonbekreftende, men prosjektet har også et kritisk potensial. Det finnes for eksempel en rekke tilfeller hvor liten eller ingen kjennskap til et verks utgivelseshistorie har ledet til fortolkninger og fremstillinger av klassikerne som historisk sett påviselig er gale fordi man baserer seg på et tekstrunnlag av langt senere dato. Det kan gi prosjektet en profil som påkaller en viss offentlig interesse.

Empirisk materiale

Vi har sett på noen definisjoner, og vi har gjort oss noen teoretiske refleksjoner. Her skal vi se nærmere på et par eksempler. Vi begynner med 1800-tallets store forteller i norsk litteratur, Maurits Christopher Hansen (1794–1842). Hans novelle «Luren» har vært en gjenganger i norsk sammenheng fordi den er kort og fordi den gjerne regnes som vår første bondefortelling. Den ble publisert første gang anonymt 17. januar 1819 i det nystartede *Morgenbladet* i

Christiania, der Hansen var redaktør for søndagsnummeret. Siden ble den trykt opp i en samling *Digtninger* utgitt i Trondheim 1825, deretter i en utgave av Hansens *Samlede Noveller* i København 1837, så i *Udvalg af M.C. Hansens Romaner og Noveller* i Bergen 1843 og endelig i Conrad Nicolai Schwachs store samleutgave *Mauritz Hansens Noveller og Fortællinger* utgitt i Christiania 1855–1858.

Det interessante er ikke variantene i og for seg, men publiseringshistorien og det faktum at de institusjonelle og konvensjonelle rammene var helt andre enn de er i dag. Denne novellen ble nemlig kort tid etter førstetrykket trykt opp i Adolph Frederik Elmquist's *Læsefrugter*, utgitt i Aarhus. Så ble den med noen forandringer oversatt til tysk av Peter Treschow Hanson og trykt i Leipzig. Deretter ble den under sistnevntes navn, Treschow Hanson altså, ikke Maurits Hansen, oversatt tilbake til dansk og påny trykt i Elmquist's *Læsefrugter*. Slik sirkulerte den, først anonymt, dernest med oversetterens navn, til Hansens overraskelse får vi tro. På samme måte gikk det med andre av Hansens historier, uten hans viten og vilje.¹²

Begreper som opphavsrett og eiendomsrett samt forfatterens autoritet hadde ennå ikke nedfelt seg i lovverket slik vi kjenner det i dag. I stedet sirkulerte tekstene fritt omkring i ulike publikasjoner. Men for å komme inn i disse sirklene, eller komme på høyde med den *transmisjon* som er D.F. McKenzies begrep for hva som foregår her, trenger vi gode bibliografier, tilgang til kildene og evne til å gjøre de lange listene med opplysninger om til en fremstilling som er lesverdig.¹³ McKenzie legger i den forbindelse til noe som blir avgjørende for det videre arbeidet vårt:

12. Halvorsen 1888, s. 527.

13. Jens Bjerring-Hansen og Torben Jelsbak introduserer begrepet slik: «Begrebet *transmission* fungerer her som samlebegreb for de produktions-, distributions- og receptionsprosesser, hvorigennem tekster udbredes eller 'socialiseres' i en læservesorden» (Bjerring-Hansen & Jelsbak 2010, s. 25). De har selv inkludert McKenzies tekst «Bogen som udtryksform» i sin antologi, der begrepet belyses nærmere.

For any history of the book which excluded study of the social, economic and political motivations of publishing, the reasons why texts were written and read as they were, why they were rewritten and redesigned, or allowed to die, would degenerate into a feebly degressive book list and never rise to a readable history.¹⁴

Vi trenger altså å utvide arbeidet vårt til å omfatte den sosiale, økonomiske og politiske motivasjonen for disse vandringene og endringene. Det skal jeg forsøke å belyse gjennom et annet eksempel, nemlig Asbjørnsen og Moes arbeid med norsk folkediktning.

Forfatteren og forlagsmannen Sigurd Hoel stilte i essayet «Eventyrene våre», trykt første gang i 1948, spørsmålet om hvilket norsk verk fra de siste hundre årene som har hatt størst betydning for hele det norske folk. På listen over aktuelle kandidater finner vi Henrik Wergelands dikt, Peter Andreas Munchs verk om det norske folks historie, Ivar Aasens språkarbeider, Henrik Ibsens *Peer Gynt* og Bjørnstjerne Bjørnsons bondefortellinger. Men alle disse kommer i annen rekke, hevder Hoel, om vi sammenligner med Asbjørnsen og Moes eventyrsamlinger.¹⁵

Asbjørnsen og Moes eventyrsamlinger har sikret seg en enestående og varig posisjon i norsk litteraturhistorie, ja, i norsk og til dels nordisk kultur overhodet. Det er her gjennom den traderte folkediktningen at det norske folk kommer til orde, så å si. I tilfelle Asbjørnsen og Moes eventyrsamlinger har tekstene, etter hvert med tilhørende illustrasjoner, i den grad satt sitt preg på våre forestillinger om det norske at vi nå vet hvordan et troll ser ut. Vi tenker ikke engang over at det en gang var annerledes, at vi som folk på et gitt tidspunkt ikke hadde noen klare formeninger om hvordan det norske trollet så ut. Det gjør vi nå, og det er ikke uten betydning at dette norske trollet, i hvert fall i Erik Werenskiolds strek, til forveksling ser ut som Ibsen.

Samtidig vet vi jo at eventyrene har vandret over landegrensene

14. McKenzie 1986, s. 5.

15. Hoel 1990, s. 24.

i hundrer av år, at det kanskje er den mest kosmopolitiske genren vi kjenner og at innsamlingsarbeidet ble gjort i lys av romantikkens tendenser og etter brødrene Grimms vitenskapelige mønster. Så sto da også Peter Christen Asbjørnsen i korrespondanse med brødrene Grimm, og en av samlingene ble tilegnet nettopp dem. Når vi i tillegg vet at den første utgivelsen ble besørget av en svensk teolog og en polsk flyktning uten noen form for offentlig støtte, må vi erkjenne at vi står overfor et stort paradoks. Det norskeste av det norske er samtidig det mest kosmopolitiske vi har å vise til. Denne dobbeltheten har vært gjenstand for adskillige stridigheter.

Det vi imidlertid skal ta for oss her, er bare en liten del av dette paradokset. Vi skal se litt nærmere på noen av de endringene som finner sted for hver utgivelse. Eventyrsamlingene har fått en stor del av æren for at det danske skriftspråket ble norsk, og gjennom fornorskningen av språket ble eventyrsamlingenes posisjon i norsk kulturliv viktigere med årene. Nå er det to sett samlinger som utkommer med jevne mellomrom. Den ene er de sammen om, Peter Christen Asbjørnsen og Jørgen Moe, og det er *Norske Folke-Eventyr*, som utkom første gang i fire hefter 1841–1844. Nye utgaver fulgte i 1851, 1866 og 1868. Denne kalles også fellessamlingen. Men da Asbjørnsen senere forberedte en samling med nye folkeeventyr, ønsket ikke Moe å være med lenger, og han overlot alt sitt materiale til Asbjørnsen. En ny samling kom da i 1871 med bidrag fra Moes reiser og opptegnelser. Denne kalles enesamlingen.

Den andre rekken av utgivelser, kalt *Norske Huldreeventyr* og *Folkesagn*, stod Asbjørnsen for alene. Han utgav to samlinger 1845 og 1848, som kom i nye utgaver 1859 og 1866, og endelig i en samlet utgave 1870. Det er i disse samlingene han har innlagt rammefortellinger. Etter hvert blir disse samlingene gjenstand for omfattende språklige bearbeidelser, først av Asbjørnsen selv med assistanse fra J.E. Thaasen, lektor i gresk ved Det Kongelige Frederiks Universitet i Christiania, senere også Jakob Løkke fra Ibsens vennekrets i Christiania, Hollenderkretsen. Fra Løkke har vi bevart interfolierte utgaver av Asbjørnsens samlinger som viser forslag til

endringer som Asbjørnsen i det vesentlige fulgte.¹⁶ Dette språklige revisjonsarbeidet fortsetter etter Asbjørnsens død i 1885. Det var Moltke Moe, Anders Krogvig og senere Knut Liestøl som tok over arven etter Asbjørnsen og Moe og forvaltet utgivelsene, etter sigen-de i tråd med et ønske fra Asbjørnsen om stadig å bearbeide språket i pakt med utviklingen ellers i samfunnet.

Det er nærliggende å starte med begynnelsen, det vil si med den første teksten i Asbjørnsens egen samling, *Norske Huldreeeventyr og Folkesagn*, som kom i to deler, 1845 og 1848. Samlingen er nylig utgitt av Olav Solberg 2010 etter førsteutgaven. Men en tekstkritisk utgave gir få holdepunkter for tekstens historie, og det er vesentlig for oss. Enda viktigere er det at historien ikke slutter med Asbjørnsens død i 1885, men at den har sitt etterliv preget av historiens gang. Allerede innholdsfortegnelsen til den første samlingen fra 1845 gir signaler om at flere av tekstene har vært trykt før, men det legges til at de fleste «fremtræde imidlertid her i en ny og forandret form». Det synes å være både et kvalitetskriterium og et salgsargument. Her følger da åpningene av «Kvernsagn». Uthevingene i tabellen til venstre viser tekst i utgaven fra 1845 som senere er strøket. Uthevingene i tabellen til høyre viser tekst som er kommet til i utgaven fra 1859:

Naar Verden gaaer mig imod, og det
undlader den sjeldan at gjøre, naar
dertil gives nogen Leilighed, har jeg
stedse befundet mig vel ved at an-
vende Friluftsvandringer og legemlig
Anstrængelse som Dæmper for min
Smule Bekymring og Uro. Hvilket
Haab der var sluppet, hvilken Bekym-
ring eller Ærgrelse vakt, kort hvil-
ken Aarsag tilstede, erindrer jeg ikke
mere; men hvad der klart staarer for
 mig, er at jeg for nogle Aar siden
en Sommereftermiddag med Fiske-
stangen i Haanden paa Østsiden af
Akerselven vandrede opeover Engene
forbi Thorshaug og Sandaker gjennem

Naar Verden gaar mig imod, og det
undlader den sjeldan at gjøre, naar
dertil gives nogen Leilighed, har jeg
stedse fundet mig vel ved at anvende
Friluftsvandringer som Dæmper for
min Smule Bekymring og Uro. Hvil-
ket Haab der var sluppet, hvilken
Bekymring eller Ærgrelse vakt, kort
hvad der var paafærde, erindrer jeg
ikke mere; men hvad der staar klart
for mig er, at jeg en Sommereftermid-
dag for nogle Aar siden, med Fiske-
stangen i Haanden vandrede op over
Engene paa Østsiden af Akerselven
forbi Thorshaug og Sandaker gjenn-
nem Lillohagen til Oset ved Maridals-

16. Jf. Liestøl 1947, s. 230.

Lillohagen til Oset ved Maridalsvannet
 (Asbjørnsen 1845–1848, bd. 1, s. 1). vandet
 (Asbjørnsen 1859–1866, bd. 7, s. 1).

Dette er en kjent og ofte sitert tekst i norsk sammenheng, kanskje fordi den er så godt skrevet. Asbjørnsen fikk i hvert fall ros for sine rammefortellinger av samtidens kritikere. Det har man stadig gjen-tatt siden. Men ser vi nærmere etter, er dette fra starten av pårørt dansk og ikke norsk. Det gir også Asbjørnsens senere revisjon fra 1859 tydelige signaler om. Endringene i ordvalg og syntaks fra 1845-utgaven til den neste er betydelige og foretatt av Asbjørnsen selv. Men også senere er det gjort betydelige endringer. Her følger samme utdrag fra henholdsvis 1859-utgaven og 1870-utgaven:

Naar Verden gaar mig imod, og det undlader den sjælden at gjøre, naar dertil gives nogen Leilighed, har jeg stedse fundet mig vel ved at anvende Friluftsvandringer som Dæmper for min Smule Bekymring og Uro. Hvilket Haab der var sluppet, hvilken Bekymring eller Ærgrelse vakt, kort hvad der var paaferde, erindrer jeg ikke mere; men hvad der staar klart for mig er, at jeg en Sommereftermiddag for nogle Aar siden, med Fiskestangen i Haanden vandrede op over Engene paa Østsiden af Akerselven forbi Thorshaug og Sandaker gjennem Lillohagen til Oset ved Maridalsvandet

(Asbjørnsen 1859–1866, bd. 1, s. 1).

Naar Verden gaar mig imod, og det undlader den sjælden at gjøre, naar dertil gives nogen Leilighed, har jeg stedse fundet mig vel ved at anvende Friluftsvandringer som Dæmper for min Smule Bekymring og Uro. Hvad der denne Gang havde været i Veien, husker jeg nu ikke mere; men hvad der staar klart for min Erindring det er, at jeg en Sommereftermiddag for nogle Aar siden med Fiskestangen i Haanden vandrede op over Engene paa Østsiden af Akerselven forbi Thors-haug og Sandaker gjennem Lilloha-gen til Oset ved Maridalsvandet

(Asbjørnsen 1870, s. 1).

Slik kunne vi fortsette, men samme avsnitt fra 1879-utgaven viser at endringene der kan være gjort av en setter, siden de er helt marginale.¹⁷ Derimot er endringene betydelig større i utgaver som er kommet etter Asbjørnsens død i 1885. De endringene har sammen-

17. Asbjørnsen 1879, s. 163.

heng med diverse rettskrivningsreformer. Her er samme avsnitt fra 1870-utgaven og Den norske Bokklubbens utgave fra 1982.

Naar Verden gaar mig imod, og det undlader den sjælden at gjøre, naar dertil gives nogen Leilighed, har jeg stedse fundet mig vel ved at anvende Friluftsvandringer som Dæmper for min Smule Bekymring og Uro. Hvad der denne Gang haÿde været i Veien, husker jeg nu ikke mere; men hvad der staar klart for min Erindring det er, at jeg en Sommereftermiddag for nogle Aar siden med Fiskestangen i Haanden vandrede op over Engene paa Østsiden af Akerselven forbi Thorshaug og Sandaker gjennem Lillohaugen til Oset ved Maridalsvandet
(Asbjørnsen 1870, s. 1).

Når verden går meg imot, og det unnlater den sjeldent å gjøre når det gis noen leilighet til det, har jeg stets funnet meg vel ved å ta en friluftsvandring som demper for min smule bekymring og uro. Hva som hadde vært i veien denne gang, husker jeg nu ikke mere; men det som står klart for min erindring, er at jeg en sommerettermiddag for noen år siden vandret oppover engene på østsiden av Akerselven med fiskestangen i hånden, forbi Torshaug og Sandaker gjennom Lillohagen til oset ved Maridalsvannet

(Asbjørnsen og Moe 1995, bd. 1, s. 7).

Her er det vesentlig ortografiene som er endret. Til gjengjeld er det endringer i nesten hvert ord. Men syntaksen er heller ikke uforandret. I sum er endringene mellom første versjon fra 1845 og siste versjon fra 1982 så store at man må betegne dem som gjennomgripende, selv om alle forstår at det dreier seg om den samme innledningen og den samme rammefortellingen. I sum gjelder endringene strykninger av setningsledd, valg av andre ordformer, syntaks og ortografi. Videre er versaler i substantiv sløyfet, å har erstattet aa, og infinitivsmerket at er erstattet med å. Her er kort sagt alle slags endringer, uten egentlige tillegg.

Fra 1870-årene avtar Asbjørnsens interesse for fornorskingsarbeidet. Han ignorerer for eksempel Ivar Aasens mer enn 1000 forslag til rettelser.¹⁸ Asbjørnsen ville ha bedre betingelser og et større publikum og vendte seg derfor mot Danmark, slik andre forfatterkolleger hadde gjort med hell. I 1876 kom 2. utgaven av eventyrsamlingen med undertittel *Ny samling* på Gyldendal i København, den som også kalles enesamlingen. I 1879 fulgte et utvalg fra

18. Jf. Gjefsen 2001, s. 263.

samtlige samlinger, den store illustrerte utgaven med bidrag fra en rekke etablerte kunstnere. Hvor opptatt av det norske Asbjørnsen var i denne sammenheng, kan diskuteres. Det vakte heftig debatt i avisene og protester fra mange da han gikk til danske Gyldendal med det som ble betraktet som en nasjonalskatt. Men Asbjørnsen holdt på sitt og tenkte som Ibsen på markedet utenfor Norge.

Endringene etter Asbjørnsens død i 1885 har sammenheng med Moltke Moes forvaltning av et muntlig testamente fra Asbjørnsens side der Moe skal ha fått i oppgave under hensyn til «sprogførelsens voksende sans for det hjemlige i vender, uttryk og foredrag» å gjøre hva han selv ikke maktet.¹⁹ Moltke Moe fulgte blant annet opp Aasens 1000 forslag til endringer. Videre har endringene sammenheng med rekken av rettskrivningsreformer. I Krogvigs forord til folkeutgaven av *Huldre-eventyr og folkesagn* fra 1914 fremheves alle de gode hjelperne som har vært med i revisjonsarbeidet, forfatteren Tryggve Andersen, frk. Helga Horne, amtskolebestyrer Engebret Færden og gårdeier O.C. Lundstad som alle har «omfortalt», som det heter, historiene på dialekt.

Etter denne utgaven er det Knut Liestøls tur. Han utgir flere samleutgaver, både før og etter andre verdenskrig, blant annet en som kalles *Norske kunstneres billedutgave* fra 1936, og der kommenterer han språket slik: «Utjevning i sprogformen er selvsagt gjort således at de forandringer den medførte stort sett gikk i norsk retning». Men han er fremdeles ikke fornøyd og beklager seg: «der findes fremdeles ikke så få inkonsekventser og ujevnheter».²⁰ Noen språklig gjennomarbeidet utgave ville han ikke i gang med, da det alt var en ny språkreform på trappene. Men året etter utga han det hele likegodt på nynorsk. Etter krigen fulgte nye utgaver, der Liestøl valgte å legge Asbjørnsens siste utgave av *Norske Huldre-eventyr* fra 1870 til grunn, men det var bare i navnet, for i gavnet fulgte han rettskrivningsnormalen fra 1938, som han selv hadde utarbeidet.

19. Sitert etter Krogvig 1914, upaginert.

20. Liestøl 1936, s. 399.

Rammefortellingene fulgte konservative former, sagnene de radikale formene. Utgivelsene var dermed vel så mye språkpolitisk som faglig og kommersielt motivert.

Siden er det kommet mange forlagsutgaver der tekstrgrunnlaget og graden av modernisering varierer. Men uansett, endringene mellom første og siste versjon skjer i så mange omganger at summen av store og små endringer blir uhåndterlig. Likevel er det her historien ligger, det er her endringene er gjort, og det er her de skal forklares. Det viktigste av alt, det som først kom som flere separate samlinger, med et hovedskille mellom Asbjørnsen og Moes folkeeventyr og Asbjørnsens huldreeventyr og folkesagn, det er nå samlet i en stor utgave, kalt samlede eventyr og renset for det apparatet og de paratekster som Asbjørnsen og Moe utstyrte hver av samlingene med. At de selv har latt tekster gå inn og ut av samlingene, må man til de gamle utgavene for å finne ut av. Unntaket er de erotiske eventyrene som Asbjørnsen hadde planer om å utgi i en egen vitenskapelig utgave. De fikk han bare publisert tolv av i en tysk oversettelse som utkom i Belgia i 1883.²¹ Samtlige erotiske folkeeventyr ble først publisert i sin helhet etter den seksuelle frigjøringen på 1970-tallet, men de er fortsatt ikke en del av Asbjørnsen og Moes *Samlede eventyr*.

En kilde til revisjon

Kan vi så se noen interessante språklige, kulturelle og politiske konsekvenser av denne forsøksvise kartleggingen av utgaver og revisjoner? Ettertiden har vært sjenerøs med superlativene når det gjelder Asbjørnsen og Moes eventyrsamlinger. Per Thomas Andersen skriver i sin *Norsk litteraturhistorie*: «Asbjørnsen og Moe var ikke alene om å samle og utgi norsk folkediktning, men ingen fikk så stor språkpolitisk, litteraturhistorisk og kulturhistorisk betydning som dem».²² La meg derfor bruke siste delen av dette bidraget til en

21. Gjefsen 2001, s. 386 f.

22. Andersen 2001, s. 192.

mulig revisjon og et endret fokus ut fra opposisjonspar som dansk versus norsk, kunst versus vitenskap, det internasjonale versus det nasjonale gjennombrudd.

Omfanget av Asbjørnsens språklige revisjoner har ikke vært kjent. Betydningen av dem og målet med dem kunne med fordel vært diskutert. Ettertiden har i stedet tolket det entydig som ledd i et fornorskningsarbeid. Det arbeidet har man så forsterket og legitimert ved å påberope seg et muntlig testamente, som man har tolket langt utover Asbjørnsens egen praksis og forestillingsevne. Det er pådriver i den offisielle norske språkpolitikken som fører an her gjennom første halvdel av 1900-tallet. Det at fornorskningen har blitt drevet så langt samtidig som forlagsutgavene har gitt sparsomt med opplysninger om dette arbeidet, har senere gitt lesere og studenter det feilaktige inntrykk at Asbjørnsen var forut for sin tid når han i beste mening bare var en del av den. Asbjørnsen og Moe er ikke selv pådriver i fornorskningsarbeidet så mye som de senere er blitt brukt språkpolitiske av andre i den retning. Deres hensikt var ikke å berede grunnen for et norsk skriftspråk, langt mindre gi inntrykk av at et slikt ble skapt av dem. Moe så seg fornøyd med arbeidet etter å ha utgitt samlingen med folkeeventyr i 1851. Asbjørnsen hadde i det alt vesentlige fullført sitt språklige revisjonsarbeid med utgaven av huldreeventyrene og folkesagnene fra 1870. Hadde man stanset ved det, ville inntrykket blitt et annet enn det er i dag. Asbjørnsen arbeidet i språket og arbeidet med språket, men så det som vel så viktig å få samlingene oversatt til engelsk, tysk og svensk. Og selv gikk han altså til Hegel i København for å lokke til seg det danske publikum, noe han i første omgang ikke lyktes med, med den følge at rettighetshaveren Moltke Moe fikk utgitt de senere utgavene på norsk forlag. For det å utgi dem i Danmark var å selge nasjonens arvesølv til de danskene som man gjennom det nasjonale gjennombruddet ville frigjøre seg fra.

Eventyrene og sagnene har lenge hatt klassikerstatus, og i Norge innebærer det i tråd med mange års litteraturvitenskapelig praksis å

skille tekstene fra den historiske konteksten og gjøre dem til kunstverk så de kan fortolkes for seg eller i sammenheng med andre og tilsvarende verk. Samlingen har i ettertid blitt betraktet som del av folkediktningen, med like stor vekt på folket som diktningen, eller for å si det med tidens melodi: «Man spørger ikke etter Forfatteren – det er Folket som digter».²³ Men Asbjørnsen og Moe var opplysningsmenn, samlere, kartleggere, formidlere og sin tids journalister og encyklopedister i ett. De arbeidet empirisk, de oppsøkte kilder, noterte og dokumenterte. De stod i korrespondanse med andre de kunne lære av, som brødrene Grimm, og de formet stoffet, bearbeidet det, skrev innledninger, noterte varianter, laget ordforklaringer og fikk etter adskillig strev også publisert det. Det er i form av forord, innledninger, opplysninger, varianter og informanter, forklinger, brev og rapporter dette fremkommer. Men de omstendigheter samlingene er blitt til under, den vitenskapelige pretensjonen som ligger til grunn for dem og den presentasjonen de selv gir av alt dette, er siden forsvunnet fra samlingene, redigert bort i folkets og kunstens tjeneste. Fra å være en del av en kulturell kartlegging og et dokumentasjons- og formidlingsarbeid, kort sagt et stykke akademisk håndverk av beste sort, er dette blitt et stykke kunst og en del av en kultur der tekster distribueres og transformeres fritt, samtidig som de som forvalter dette, har helt andre agendaer. Man har rensket alle senere utgaver for opplysninger om regionale og internasjonale varianter, om skriftlige forelegg, tidligere utgivelser og utgivere. Innledninger, forord, ordlister, krediteringer, sammenligninger og takksigelser, alt dette er senere forsvunnet fra samlingene. Den beste utgaven av folkeeventyrene fra 1851 med en lengre vitenskapelig innledning av Jørgen Moe, og med tilhørende variantapparat, er senere ikke trykt opp igjen. Fra å være en samler og opplysningsmann i tradisjonen fra 1700-tallet, er Asbjørnsen blitt en snill gammel bestefar som først og sist forteller eventyr for barn.

Asbjørnsen og Moes innsats er med et langt senere begrep fra

23. Gjefsen 2001, s. 136.

Moltke Moe en del av det nasjonale gjennombrudd. Deres innsats er en brikke i nasjonsbyggingen, der det gjaldt å etablere et eget skriftspråk, en egen litteratur og ikke minst en egen kultur basert på det folkelige og opprinnelige. Men eventyrene og sagnene som lengre ble kalt for ammestuesnakk, er ikke så nasjonale som vi har villet ha det til. Det meste av innsamlingsarbeidet ble foretatt på Østlandet, store deler i nærheten av Oslo. Man har likevel fremhevret at det er representativt for det norske, altså det nasjonale med bonden som symbolfigur. Man gjør traktene rundt Oslo representative for landet som helhet, for nasjonen og folket. De øvrige landsdelene er knapt representert. Eventyrene var et felles kulturelt stoff som hadde vært på vandring verden over, gjennom Europa til våre fjell og daler. Skriftspråket var dansk. Det var svensken Guldberg og polakken Dzwonkowski som trykte de første eventyrene. Det var embetsstanden som gav Asbjørnsen anerkjennelse for utgivelsesarbeidet med historikeren P.A. Munch i spissen. Men Asbjørnsen høstet så blandede erfaringer med norske forleggere at han lenge valgte å utgi samlingene på eget forlag, inntil han gikk til dansken Hegel. Man toner ned at dette er et arbeid i etterkant av tyskernes og danskenes innsamlingsarbeider og i tråd med europeiske, romantiske strømninger, en slags internasjonal møte i idéenes verden, med klare vitenskapelige pretensjoner og ambisjoner.

Metodikk og retorikk

De viktigste hjelpe middlene vi har i arbeidet med å skrive en norsk edisjons historie slik denne som er skissert foran, er solide bibliografier og fysisk eller elektronisk tilgang til kildene. Dernest er kollassjonering en uomgjengelig metode, men tidkrevende og for så vidt kostbar. Vi er derfor helt avhengig av andres arbeider i samme gate. Vi er ikke ute etter endeløse rekker av forskjeller i typografi, interpunksjon og ortografi. Vi er ute etter de hvite flekkene på kartet og de sorte hullene i tekstene, de lange linjene i historien og de store forskjellene mellom utgavene. Etter å ha arbeidet med

Ibsen i ti år, kan jeg fortsatt ikke forstå hvorfor hans forfatterskap skulle generere to nesten identisk anlagte historisk-kritiske utgaver, Ibsen som på linje med Kierkegaard var så omhyggelig med hva han sendte i trykken og siden forandret minimalt. Seksten nærmest likelydende utgaver av Ibsens *Brand* utgitt i hans egen levetid gjør forfatterskapet til en nær-døden-opplevelse, rent edisjonsfilologisk. Bjørnsons forfatterskap derimot, som kanskje ikke er så interessant lenger, hverken estetisk eller politisk, er mer på linje med filosofen Hegel, et funn rent edisjonsfilologisk. Det viser Francis Bulls banebrytende utgave fra 1919–1920 med små opplysninger om store variasjoner og omfattende bearbeidelser fra Bjørnsons side.

Jeg kunne ha hentet frem en lang rekke eksempler med endringer av langt større omfang enn åpningen av Peter Christen Asbjørnsens «Kvernsagn». Her skal jeg nøyne meg med å nevne enkelte verk som Camilla Colletts *Amtmandens Døttre* (1854–1855), Bjørnstjerne Bjørnsons *Synnøve Solbakken* (1857) og Arne Garborgs *Bondestudentar* (1883). De kommer i vår planlagte historie og viser en skjødesløs forvaltning av den litterære arven. Men materialet er stort og vi er få, så vi er tvunget til å gjøre noen drastiske valg. Det innebærer å gå snarveier om tidligere fremstillinger, litteraturhistoriske arbeider, forord til nyutgivelser, opplysninger fra forfatterne selv, arkivmateriale som brev og dagbøker, manuskriptmateriale etc. Det vi kan bidra til, er å gjøre andre oppmerksomme på at kildene vi har, er forskjellige, at utgavene våre skiller seg fra hverandre på vesentlige punkter og at fordelene ved å gjøre flere kilder lettere tilgjengelig på nett, vil være store. Det er løsningen slik jeg ser det, fremfor nye og ressurskrevende utgaver.

Utfordringen for oss blir å finne eksempler på stor og betydningsfull variasjon som kan ha hatt avgjørende betydning for forståelsen og bruken av et forfatterskap. Videre blir det en oppgave å fremstille dette store materialet på en måte som kan fungere som en døråpner for andre forskere, lærere og studenter. Hvordan vi skal gjøre det overveldende materialet om til en historie det er verdt å lese, er ikke klart. Men at vi må ta den utfordringen og formid-

le historiene om hvordan disse klassikerne våre er blitt publisert, tradert, bearbeidet, gjenutgitt, sensurert og modernisert, det er en selvfølge. Noe annet vil være en akademisk forsømmelse. Og at vi i det arbeidet må inkludere den sosiale, den økonomiske og den politiske konteksten og motivasjonen synes å være like opplagt.

Litteratur

- Andersen, Per Thomas. 2001. *Norsk litteraturhistorie*. Oslo.
- Asbjørnsen, Peter Christen. 1845–1848. *Norske Huldreeventyr og Folkesagn*. 2 bd. Christiania.
- Asbjørnsen, Peter Christen. 1859–1866. *Norske Huldre-Eventyr og Folkesagn*. 2 bd. Christiania.
- Asbjørnsen, Peter Christen. 1870. *Norske Huldre-Eventyr og Folkesagn*. Christiania.
- Asbjørnsen, Peter Christen. 1879. *Norske Folke- og Huldre-Eventyr i Udvalg*. København.
- Asbjørnsen, Peter Christen & Jørgen Moe. 1995. *Samlede eventyr*. Bd 1. Oslo.
- Bjerring-Hansen, Jens & Torben Jelsbak. 2010. «Introduktion» i Bjerring-Hansen & Jelsbak (red.): *Boghistorie*, s. 7–40. Aarhus.
- Bredsdorff, Elias. 1973. *Den store nordiske krig om seksualmoralen. En dokumentarisk fremstilling af sædelighedsdebatten i nordisk litteratur i 1880’erne*. København.
- Bjørnson, Bjørnstjerne. 1920. *Samlede digter-verker*. Standardutgave ved Francis Bull. Bd. IX, Varianter. Kristiania.
- DDO = *Den Danske Ordbog*, udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Tilgjengelig elektronisk på: <http://ordnet.dk/ddo/>.
- Dingstad, Ståle. 1998. «Om *Sult* (1890) og andre tekster med samme tittel» i *Edda* 1998:1, s. 71–80.
- Gjefsen, Truls. 2001. *Peter Christen Asbjørnsen. Diger og folkesæl*. Oslo.
- Hamsun, Knut. 1966. *Sult*. København. (Gyldendals Bekkasinbøger). [1. utg. 1890].
- Halvorsen, J.B. 1888. *Norsk Forfatter-Lexikon 1814–1880*. Bd. 2. Kristiania.
- Henrikson, Paula. 2007. *Textkritisk utgivning. Råd och riktlinjer*. Stockholm.
- Henrikson, Paula & Christian Janss (Hrsg.). 2013. *Geschichte der Edition in Skandinavien*. Berlin & Boston. (Bausteine zur Geschichte der Edition, 4).
- Hoel, Sigurd. 1990. «Eventyrene våre» [1948] i Sigurd Hoel: *Litterære essays*. Oslo.

- Jordheim, Helge & Erling Sandmo. 2008. «Humanioras historie» i Jordheim et al. (red.): *Humaniora. En innføring*, s. 32–110. Oslo.
- Krogvig, Anders. 1914. «Forord» til *Norske huldre-eventyr og folkesagn fortalt av P. Chr. Asbjørnsen*. Bearbeidet av Moltke Moe & Anders Krogvig. 4. utg. Kristiania. Ikke paginert.
- Liestøl, Knut. 1936. «Efterskrift» i P. Chr. Asbjørnsen & Jørgen Moe: *Samlede Eventyr. Norske kunstneres billedutgave*. Bd. 3, s. 399. Oslo.
- Liestøl, Knut. 1947. *P. Chr. Asbjørnsen. Mannen og livsverket*. Oslo.
- McKenzie, D.F. 1986. *Bibliography and the sociology of texts*. London.
- McGann, Jerome. 1991. *The Textual Condition*. New Jersey.
- Nutt-Kofoth, Rüdiger & Bodo Plachta (Hrsg.). 2005. *Edizioni zu deutschsprachigen Autoren als Spiegel der Editionsgeschichte*. Tübingen. (Bausteine zur Geschichte der Edition, 2).
- ODS = *Ordbog over det danske Sprog 1918–1956*. Udg. af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. København. Tilgjengelig elektronisk på: <<http://ordnet.dk/ods/>>.

Digitale kilder

- <http://www.littvet.uu.se/forskning/profilomraden/textkritik/pagaende_projekt/texternas_slagfalt/>, nedlastet 30. april 2012.
- <<http://danskeditionshistorie.ku.dk/om/>>, nedlastet 30. april 2012.

Norsk teksthistorie 1900–2000

En presentasjon

Aasta Marie Bjorvand Bjørkøy

Innledning ¹

«hvor Udgangspunktet er galest, blir tidi Resultatet originalest. – –», sier Peer Gynt.² Originalitet kan være et tegn på kvalitet. Men når vi forsker, mister resultatet sin betydning dersom utgangspunktet er galt. Hva vil det si innen litteraturvitenskapen? Noen ganger er det irrelevant hvilken tekstutgave vi velger. Andre ganger ikke. Hvordan kan vi så vite om den teksten vi leser, er den teksten vi tror den er? Hvor store er eventuelle forskjeller mellom samtlige utgaver av ett verk? Og når blir et verk til et annet? Dette er noen av de spørsmål jeg koncentrerer meg om i arbeidet med ph.d.-avhandlingen *Verkets hviskelek. Teksthistorien til utvalgte norske skjønnlitterære verk utgitt gjennom 1900-tallet*. Arbeidet ble innledet i januar 2010, og det er tilknyttet prosjektet *Norsk bokhistorie 1800–2000*, som ledes av professor Ståle Dingstad.

1. Denne artikkelen var opprinnelig et foredrag holdt ved NNE-konferansen Editionshistorie i Sønderborg i Danmark i september-oktober 2011. Den ble følgelig skrevet i den første delen av prosjekttiden, og den representerte et forarbeid. Siden er artikkelen revidert en del i 2014, parallelt med ferdigstillingen av avhandlingen, som blir levert i august 2014 – likevel presenterer jeg ikke prosjektet i preteritum.
2. Ibsen 2007, bd. 5, s. 648.

I det følgende vil jeg først presentere mitt prosjekt *Norsk teksthistorie 1900–2000* generelt, som hvilke verk jeg undersøker, hvilke problemstillinger jeg opererer med, mine mål med prosjektet og nødvendige avgrensninger. Deretter følger noen illustrerende eksempler fra utvalgte teksthistorier.

Gjennom punktnedslag i en rekke forfatterskap vil jeg kartlegge og fremstille teksthistorien til utvalgte norske 1900-tallsverk, nærmere bestemt skjønnlitterære verk som er utgitt i norskspråklige bokutgaver og medier. Dette vil ikke resultere i en fullstendig teksthistorie for alle norske verk og utgivelser i denne perioden. Det vil snarere bli et punktstudium i deler av enkelte forfatterskap som vil kunne tydeliggjøre noen tendenser. Jeg vil vise hvordan tekster på ulike måter og av ulike grunner *kan være* ustabile og dynamiske.³ Et av de primære mål med prosjektet er å finne varierte eksempler som kan illustrere ulike typer tekstkritiske problemer knyttet til valg av tekstgrunnlag. Jeg vil opplyse om *når* og *hvorfor* det er grunn til å være kritisk i valg av utgave enten man skal sitere, analysere, oversette, velge ut et verk til pensum eller også utgi et verk på nytt. De fleste som arbeider med litteratur, vil ha begrenset med tid og mulighet til å undersøke et verks teksthistorie og hvordan ulike utgaver av ett og samme verk eventuelt skiller seg fra hverandre. Da vil tilgjengelighet så vel som tilfeldighet styre valg av tekstgrunnlag. Dette gjør prosjektet til et viktig opplysningsarbeid for alle som forsker på og formidler litteratur.

Variantene blir plassert i en historisk sammenheng, og utvalgte varianter blir gjenstand for nærlesning. For å utforske tekstkriticikkens muligheter, deriblant hvordan tekstkritikk og tekstanalyse kan kobles sammen, vil utvalgte varianter bli gjenstand for nærlesning i hvert kapittel. Slik ønsker jeg å vise hvordan og hvorfor tekstkritikk er nyttig og interessant for flere enn kun tekstkritiske utgivere.

3. Når det gjelder betydningen av en tekst, kan man imidlertid innvende at den aldri vil være stabil og entydig, selv om ingenting endres i teksten, da en teksts betydning avhenger eller påvirkes av historisk variable og kreativt medskapende faktorer som konteksten, leseren og det medium som formidler teksten (Bjerring-Hansen & Jelsbak 2010, s. 38).

For det enkelte verk vil samtlige eller utvalgte tekstkilder bli kolasjonert i arbeidet med å kartlegge teksthistorien og undersøke hovedhypotesen: *Det skjønnlitterære verket er representert ved en rekke historiske tekster som avviker fra hverandre.*⁴ Overordnet opererer jeg med følgende problemstillinger:

- 1) Hvordan endrer de historiske tekstene som representerer verket seg?
- 2) Hva gjør variantene med verket? Hvilke følger får ulike typer avvik for fortolkningen av verket? På hvilken måte er eventuelle varianter signifikante eller irrelevante? Og hva betyr variantene for det aktuelle verkets status eller også for forfatterskapet?
- 3) I enkelte av teksthistoriene vil jeg også behandle problemstillingen *kan et verk bli til et annet?*
- 4) Hvilket tekstgrunnlag velger litteraturforskerne?⁵ Denne problemstillingen vil ikke bli fulgt opp systematisk. I de syv kapitlene om teksthistorien til verk av Olav Duun, Cora Sandel, Aksel Sandemose, Tarjei Vesaas, Thorbjørn Egner, Olav H. Hauge og Gunvor Hofmo vil jeg kaste lys over de mest sentrale forskernes valg av tekstgrunnlag, i den grad jeg oppdager valg det er verdt å gå i dialog med og/eller problematisere.

I den grad det er mulig, vil jeg kartlegge hvordan og hvorfor eventuelle endringer er oppstått. Undersøkelsene vil kunne antyde hvordan ulike forfattere og utgivere forvalter litterære verk. Herunder opererer jeg med bihypotesene: 1) *Generelle tendenser og varianttyper*

4. Et verk er kun sjeldent identisk med én tekst. Et verk består av flere lag, flere stadier, og dermed av flere tekster (Kondrup 2011, s. 190 og 193). Verkbegrepet blir i denne studien forstått som en overordnet størrelse som kan romme et ubegrenset antall tekster. Hver enkelt tekstversjon representerer følgelig én mulig realisering av verket. Verkets tekster kan være både tilnærmet identiske, og de kan sterkt avvike fra hverandre.
5. Denne problemstillingen kunne vært utvidet og dannet utgangspunkt for en større studie av hvilken utgave og versjon alle som arbeider med litteratur velger – som lærere, bibliotekarer, andre typer litteraturformidlere, studenter, utgivere, oversettere.

som kan knyttes til forlagskretsløpet (rutiner, praksis, aktører) og den tekniske bokproduksjonen, vil gjenta seg i ulik grad fra verk til verk hos samtlige utvalgte forfattere. Forekomsten og graden av revisjon, samt varianters art eller årsaken til eventuelle varianter, vil derimot variere fra forfatter til forfatter, eller fra verk til verk. Noen forfattere har en sterk pietet overfor verket og vil ivareta en så stabil tekst som mulig. Andre resirkulerer eller reviderer stadig. 2) *Teksteksterne elementer og forhold påvirker teksters stabilitet.* Det kan være ulike typer påvirkning fra paratekstuelle elementer som epitekster. Jeg sikter da til de meddelelser som er situert utenfor teksten, for eksempel offentlige epitekster som anmeldelser, intervjuer og samtaler, eller private epitekster som korrespondanse og dagbøker.⁶ Det kan også vise seg i en forfatters kontakt med andre medier som radio, film og teater, hvilket genererer revisjon av en allerede utgitt tekst.

Hvem og *hvorfor* er interessant, men i denne avhandlingen står signifikante varianter og effekten av dem i første rekke, altså hva og hvordan. Hva som er gjort og hvordan det påvirker teksten og verket, og dermed også forfatterskapet, anses av meg som det primære.

Materiale

I prosjektet *Norsk bokhistorie 1800–2000*, som min avhandling springer ut av, er valg av materiale og eksempler forsøkt justert etter hvilken interesse de eksempler vi finner frem til, kan ha for en større litterær offentlighet. Men i hvor stor grad vi vil la det styre vår fremgangsmåte, vil variere fra forfatter til forfatter. Vi ønsker at funnene og diskusjonene skal være produktive og av forskningsmessig betydning for flere enn de strengt edisjonsfilologisk interesserte. Slik kan prosjektet åpne for en større interesse og forståelse for edisjonsfilologi generelt, og teksthistorie spesielt.

Vi begrenser oss i høy grad til å undersøke periodens litterære kanon. Ståle Dingstad arbeider med 1800-tallet og verk av Mau-

6. Genette 1997, s. 344.

rits Hansen, Henrik Wergeland, Camilla Collett, Henrik Ibsen, Bjørnstjerne Bjørnson, Arne Garborg, Amalie Skram, Knut Hamsun samt folkeeventyr, salmer og sanger. Jeg arbeider med 1900-tallet og verk av Olav Duun, Cora Sandel, Aksel Sandemose, Tarjei Vesaas, Thorbjørn Egner, Olav H. Hauge og Gunvor Hofmo, samt med deler av verk av Sigrid Undset og Torborg Nedreaas. Dermed vil prosjektet i stor grad fungere kanonbekreftende. Men selv om vi holder oss til en relativt etablert kanon, kan ikke alle de verk vi undersøker, hevdes å være likeverdige innenfor kanon. Kjennskap til revisjon, sensur eller såkalt korrumpering veier naturlig nok tyngst når verk og forfattere blir valgt ut og undersøkt.

Grep, struktur og motivasjon

Omfanget og viktigheten av de empiriske funnene avgjør hvor stor plass det enkelte verk og den enkelte forfatter får i hvert kapittel. En stringent og isolert presentasjon av varianter ville kun bli en oppramsning av forskjeller og slik fungere dårlig som tekst. I den enkelte teksthistorie er riktig nok oppmerksomheten rettet mot variantene og verkets transformasjon, men funnene blir fremstilt og forankret historisk og kontekstuelt i den grad jeg har hatt tilgang på informasjon som belyser hvordan og hvorfor de aktuelle variantene oppsto – slik styrer nettopp variantene henspillingen på kontekstuelle og historiske forhold. I tillegg analyserer jeg utvalgte varianter for å illustrere hvordan tekstkritikk og litterær analyse kan kobles sammen, men også for å kunne vise hvilken betydning valg av tekstrgrunnlag har.

Der det er relevant, vil jeg dra veksel på korrespondanse og dagbøker som forteller om eksempelvis revisjon, utgivelsesprosessen og nyutgivelser. Slik lanserer denne avhandlingen en alternativ form for litteraturhistorie, en relasjonell historie, der ulike tekstversjoner blir inkludert og sammenlignet. Avhandlingens teksthistorier vil supplere den allerede etablerte norske litteraturhistorien, representert ved særlig litteraturhistoriene til Bull, Paasche, Winsnes og Houm, til Edvard

Beyer og til Per Thomas Andersen.⁷ I den grad de gir ny informasjon som nyanserer, justerer eller korrigerer tidligere gitte og antatte opplysninger eller holdninger, vil teksthistoriene fungere som et korrektiv. Men de kan ikke erstatte den allerede etablerte norske litteraturhistorien, siden det tekstkritiske perspektivet avgrenser historiene idet oppmerksomheten er rettet mot verkets transformasjon og effekten og betydningen av den. I en tekstkritisisk orientert litteraturhistorie trer verkets teksthistorie frem på bekostning av forfatterens biografi – biografiske og sosiale poeng blir kun belyst i den grad de vedrører verkenes teksthistorie. Det litterære verket, gjennom de mange og ulike tekstene som representerer det, er slik plassert i høysetet.

Resultatene vil kunne bidra til en revurdering av ideen om det enestående litterære verk som en fast, uforandret enhet, en forestilling som er vokst frem ettersom man begynte å trykke bøker. For er den teksten man leser, den teksten man tror den er? Kanskje viser teksthistorien at den teksten som ble lest på et bestemt tidspunkt i litteraturhistorien, var en annen eller en annerledes tekst enn den vi leser i dag. I den grad verkets tekster viser seg å avvike på en slik måte at funnene rokker ved det verk som er etablert og kanonisert gjennom virkningshistorien, vil prosjektet ikke kun fungere kanonbekreftende, men også kanonkritisk.⁸

Tekstkritisisk teori motiverer og ligger til grunn for arbeidet med teksthistorien, og er en viktig del av de ulike teoretiske diskusjonene som empirien vil initiere. Men det er empiriens fortelling prosjektet i første rekke vil formidle, det er empirien vi prioriterer.

Definisjoner, posisjon og avgrensninger

Begrepet teksthistorie kan forstås på flere måter, og det kan omfatte alle typer tekstutgivelser, enten de er vitenskapelige, kommersielle

7. Jacques Derrida spiller på tvetydigheten til begrepet supplement, som kan være et tillegg, en tilføyelse som *utvider* noe som allerede er avsluttet, eller en tilføyelse som *utfyller* noe ufullstendig og dermed virker som et korrektiv (Derrida 1990, s. 144 f.).

8. Thomassen 2007, s. 142.

eller såkalt private utgivelser, om de er trykt på papir eller publisert digitalt (jf. *Dansk Editionshistorie* 2010).

Tidlig i prosjektperioden var *Norsk edisjonshistorie* tittelen på det prosjektet min avhandling er sprunget ut fra. Prosjekts primære oppgaver og mål er ikke justert underveis, men i 2011 erstattet jeg betegnelsen *edisjonshistorie* med *teksthistorie* i min avhandling, mens det overordnede prosjektet nå går under tittelen *Norsk bokhistorie*. Det ble et poeng å unngå ordet *edisjon*, siden bruken og betydningen av ordet i det tyske språket, men også innen særlig dansk og svensk *edisjonsfilologi*, skiller seg fra den primære betydningen ‘utgave’. Ordet *edisjon* er lite brukt i det norske språk, hvilket hindret mange i å forstå hva prosjektet handler om. Innen *edisjonsfilologien* blir betegnelsen *edisjon* brukt i betydningen ‘utgave utgitt av annen hånd’, det vil si ulike typer vitenskapelige utgaver, gjerne en kritisk utgave, som er utarbeidet etter *edisjonsfilologiske prinsipper*, jevnfør den definisjonen prosjektet *Dansk Editionshistorie* opererer med. Siden få norske skjønnlitterære verk foreligger i kritisk utgave av annen hånd, forholder vårt prosjekt seg nødvendigvis først og fremst til den primære betydningen av ordet *edisjon*, nemlig ‘utgave, opplag av en bok’, fra latin, av *edere* ‘utgi’ (*Bokmålsordboka*). Skulle prosjektet tviholdt på den opprinnelige tittelen, ville det provosert frem en i denne sammenhengen unødig diskusjon av hva en *edisjon* er, og den diskusjonen ville ha skygget for det som er interessant ved prosjekts fremgangsmåte og resultater. I norsk sammenheng var dermed den opprinnelige tittelen både misvisende og unødvendig utilgjengelig.

I avhandlingen ble *edisjonshistorie* erstattet av *teksthistorie*, og ikke *bokhistorie*, *publikasjonshistorie*, *utgivelseshistorie* eller *tilbivilvesseshistorie*, nettopp fordi jeg allerede i tittelen ville fange opp di-stinksjonen mellom tekst og verk. Det er verkenes *teksthistorie* jeg vil fremstille – tekstenes bevegelighet og hva den gjør med verket.

Enhver utgave og ethvert trykk, enten de er autorisert av forfatter eller ikke, er i utgangspunktet aktuelle for prosjektet. Utgiver av de verk jeg undersøker, behøver følgelig ikke å ha hatt en vitenskapelig eller *tekstkritisk* motivasjon for den enkelte utgave. Og de

utgaver og trykk som blir undersøkt, kan være, men er ikke nødvendigvis, utgitt av annen hånd enn forfatteren. For teksthistorien til 1900-tallsverkene vil jeg i hovedsak konsentrere meg om kommersielle forlagsutgivelser, siden de fleste av de aktuelle verkene ikke foreligger i vitenskapelige utgaver. Skulle jeg avgrenset meg til å undersøke vitenskapelige utgaver eller utgaver autorisert av andre enn forfatteren, ville viktige verk og forfatterskap blitt oversett.

Dette valget er også motivert av et ønske om å åpne opp for tekstkritikken, gjøre den mer synlig for flere enn allerede etablerte edisjonsfilologer. En edisjonshistorisk studie som begrenser definisjonen av *edisjon* til 'kritisk utgave av annen hånd', ville primært henvende seg til og være viktig for edisjonsfilologer og utgivere som planlegger nye kritiske utgaver, for dem som forvalter økonomien til kommende kritiske utgaver og for dem som måtte ønske å studere premisser, prinsipper og retningslinjer for arbeidet med ulike edisjoner. Men aktuelle tekstkritiske utgaver vil naturligvis bli inkludert i studien, da de er en del av det aktuelle verkets virknings- og teksthistorie. Også de som er utgitt etter 2000, som Nina Evenses tekniskritiske utgave av Cora Sandels Alberte-trilogi (2002) og Bjørg Dale Spørcks tekstkritiske utgave av *Menneske og maktene* (2010).

Mitt arbeid vil resultere i en avhandling for ph.d.-graden, under tittelen *Verkets hviskelek. Teksthistorien til utvalgte norske skjønnlitterære verk utgitt gjennom 1900-tallet*. Slik vil tittelen antyde én av avhandlingens teoretiske diskusjoner, nemlig forholdet mellom begrepene tekst og verk. Jeg begrenser meg i stor grad til å undersøke trykte tekstkilder, selv om eksempelvis hørespill og dramamanuskripter kunne vært undersøkt for enkelte verk for å avdekke en komplett teksthistorie. For å kartlegge en forfatters arbeidsmåte og utvikling kunne samtlige manuskripter og korrekturer vært studert, ikke kun de trykte versjonene. Det som imidlertid ikke måtte komme frem av variasjonen mellom de trykte versjonene, anses som mindre viktige varianter i denne studien. I tillegg har avgrensningen til å sammenligne trykte versjoner vært nødvendig i de

fleste tilfeller på grunn av et stort omfang av trykte varianter så vel som et stort antall utgaver.

Kun i tilfeller der jeg har hatt kjennskap til at det ellers ville være et betydelig tap for undersøkelsen, er manuskriptversjoner eller versjoner i andre medier enn de trykte inkludert i studien. Eksempelvis har jeg avveket fra prinsippet om å kun undersøke trykte forelegg i de tilfeller der bruken av et verk i et annet medium genererer en ny *trykt* versjon.

Den sist trykte versjonen er ofte også den sist autoriserte og dermed gjerne den kanoniserte versjonen, eller den som med tiden blir kanonisiert. Dermed er det interessant å vise når eventuelle større og signifikante varianter kom til. Dette må også ses i sammenheng med ønsket om å la det aktuelle verket og dets eventuelle transformasjon og historie styre min inngang og gjennomgang. Følgelig vil valg av perspektiv og problemstilling kunne variere noe ut fra hvilket verk som blir behandlet.

Den endelige teksten er ikke ene og alene skapt av det isolerte forfattergeniet. Tekster blir til i og er forankret i en sosial kontekst og i et fysisk medium, hvilket blant andre Jerome McGann fremhever med sitt begrep «the textual condition».⁹ Hvis prosjektet skulle imøtekommе de mange bokhistoriske perspektiver, ville det kreve et bredt definert tekstbegrep. Og jo videre tekstbegrep man opererer med, desto tydeligere blir det at teksten ikke er en fast og entydig størrelse. Inkluderer man betydningsnivåer som format, paratekster, omslag, blurbs (sitater fra anmeldelser), layout, typografi og papirtype i tekstbegrepet, vil en historisk endring være synlig og akutuell for flere verk, siden disse elementene ofte byttes ut for hver nye utgave. For å avgrense og gjøre det mulig å undersøke et stort antall verk fremfor å undersøke *alle* elementer som kan anses som betydningsskapende ved færre verk, vil jeg vie elementer som vedrører det materielle, som tekstens eksteriør, minimal oppmerksomhet. Det verbale, og eventuelt visuelle, innholdet i utvalgte trykte utgaver

9. McGann 1991, s. 88–98.

av det aktuelle verket er derfor prioritert. I første rekke koncentrerer jeg meg følgelig om den struktur og sekvens av bokstaver, ord, linjer, strofer, avsnitt som sammen skaper en betydningsfull helhet. Men idet en tekst blir skrevet ned, blir den konkretisert og materialisert. Det er derfor galt å si at jeg på alle punkter og nivåer vil neglisjere det materielle aspektet og det McGann kaller *de bibliografiske koder*. Tekstens kontekst vil jo i varierende grad bli omtalt og diskutert, og paratekstuelle elementer som tittel og kolofonopplysninger kan ikke overses. Eksempelvis bruker man særlig tittel og kolofon til å orientere seg, samt avklare hvilken utgave man har i hånden.¹⁰ Tittelen regnes dessuten av meg som nærmere knyttet til teksten enn andre paratekster. I de tilfeller der tittelen blir justert eller endret, vil det følgelig bli behandlet i den aktuelle teksthistorien.

Publikasjonskonteksten og ulike sosiale aspekter vil bli belyst i den grad disse forhold forklarer hvordan varianter er kommet til eller kan knyttes til relevante forhold rundt utgivelsene. Det vil imidlertid variere fra verk til verk hvor tilgjengelig denne typen informasjon er. Ikke alt er bevart eller offentlig tilgjengelig, og de som formidler, vil være påvirket av relasjoner og følelser eller ha en agenda man ikke nødvendigvis vil kunne avdekke. Det vil derfor lett kunne oppstå behov for å supplere og nyansere de opplysninger som vedrører publikasjonskontekst og sosiale aspekter. Det sosiale aspektet vil derfor bli begrenset til det helt relevante for verkets utvikling og dets teksthistorie.

Som en historisk studie av hvordan norske skjønnlitterære verk forvaltes og forvandles av ulike aktører i det litterære kretsløp (fornfattere, utgivere, setttere, trykkere), er *Norsk teksthistorie* et bokhistorisk prosjekt. Men siden det ustabile og foranderlige ved tekster

10. Kolofonopplysninger er for øvrig ikke sjeldent mangelfulle eller gale. I perioden i 2007–2009 gir eksempelvis Gyldendal ut Hamsuns samlede verker på nytt. I denne utgaven danner Hamsuns sist autoriserte utgave, *Samlede verker* fra 1934, forelegg for de tekster som var publisert innen 1934. På kolofonsiden til pocketutgaven av *Paa gjengrodde stier* fra 1949 blir det imidlertid oppgitt at nettopp *Samlede verker* fra 1934 er tekstgrunnlag. På nettsidene gis samme opplysning, hvilket viser hvordan automatikken og glemsomheten lett utraderer verdien av slike i utgangspunktet nyttige kolofonopplysninger.

er i fokus, vil det diakrone aspektet, altså tekstens etterfølgende overlevering i historien i form av ulike trykte utgaver, bli prioritert på bekostning av det synkrone aspektet, det vil si verkets opprinnelige og første historiske publikasjonskontekst.

Metode

Jeg arbeider tekstkritisk, og prosjektet er avgrenset metodologisk. Kollasjoner er min primære og viktigste metode, og jeg koncentrerer meg primært om kollasjonsresultatene. Jeg har kun kollasjoner manuelt, ved hjelp av et hvitt papir som man forflytter linje for linje for å hjelpe øyet. Men man kan kollasjonere maskinelt med et optisk apparat,¹¹ eller også digitalt via programmer som Juxta Commons, Collate, Adobe, Word, Oxygen, ExamDiff og Textpad. Det krever imidlertid at de tekstkilder man vil undersøke, er digitalisert. Hvis man kollasjonerer tekstkilder som er skannet eller digitalisert på annen måte, må det tas høyde for eventuelle feil som kan ha oppstått under digitaliseringen. Det varierer dessuten hvor godt de enkelte programmer fungerer til kollasjoner. Noen programmer kan behandle flere formater, andre er laget for et bestemt. Mange av programmene og verktøyene egner seg til digital sammenligning så lenge forskjellene ikke er for store (det gjelder særlig Adobe). Eksempelvis blir variantene ofte markert så grovt at man likevel må detaljkollasjonere partier manuelt. I de tilfeller der tekstene inneholder mange varianter, vil den tekniske løsningen følgelig ikke effektivisere arbeidet nevneverdig. Digital kollasjoning vil imidlertid spare en for mye tid i de tilfeller der tekstene knapt avviker fra hverandre – én kontroll vil da raskt kartlegge eventuelle avvik. Men de programmer som er laget spesielt for kollasjoning, og som dermed fungerer godt (som Collate), krever preparering av

11. Mot slutten av 1940-tallet (Svedjedal skriver feilaktig 1960-tallet) utviklet amerikaneren Charlton Hinman et optisk apparat, «The Hinman Collator», der han ved hjelp av speil og lysstråler optisk kunne sammenligne to eksemplarer av samme tekst (Svedjedal 1991, s. 49).

tekstfilene fordi de må være i et bestemt tekstformat. I tillegg har Collate mange innstillinger som det tar tid å lære. Det nettbaserte programmet Juxta Commons regnes av mange som det beste verktøyet – det er enkelt å bruke, det godtar mange forskjellige formater og det tillater enkel deling av resultatene, men Juxta kan ha problemer med å lese enkelte spesialtegn.¹²

Jeg begrenser meg ikke til å kun undersøke utgaver som er gitt ut i forfatterens levetid. Også utvalgte trykk og utgaver utgitt etter forfatterens død, blir kollasjoner, for slik å dekke en så stor del av forvaltningen som mulig. Men det vil variere fra verk til verk om jeg kontrollerer samtlige trykk eller kun et utvalg – funnypene, antall trykk og teksts lengde avgjør om den teksthistorien jeg formidler, kan og skal dekke alle versjoner, eller eventuelt kun første og siste versjon.

Flertallet av verkene er kollasjoner manuelt ord for ord og tegn for tegn fra tekstens begynnelse til dens slutt. Selv om jeg holder meg til manuell kollasjoner, varierer jeg metoden noe ut fra hensikten med undersøkelsen. I noen tilfeller har jeg valgt å kollasjoner overflatisk og mindre systematisk. Det innebærer som regel at jeg *avsnittskollasjoner* – jeg sammenligner begynnelsen og slutten i hvert avsnitt mot hverandre, mens den midtre delen av avsnittene skummes eller hoppes over. En avsnittskollasjon vil ikke kunne fange opp alle typer endringer – detaljer og varianter inne i avsnittene vil lett bli oversett, og den egner seg best til å fange opp tillegg eller strykninger i teksten. Derfor er denne skummemetoden i størst grad benyttet når jeg undersøker skoleutgaver, der jeg primært leter etter setninger og større tekstopartier som er fjernet. I de tilfeller der jeg kollasjoner alternativt, blir det alltid gjort rede for. Ellers kan man

12. <<http://www.juxtaglobals.org/>>. Jeg har kun sammenlignet xml-filer i Juxta Commons, men det leser også andre formater. Ifølge Ellen Wiger, forskningsbibliotekar ved Nasjonalbiblioteket og tidligere edisjonsfilolog ved *Henrik Ibsens skrifter*, fungerer tegnsettet UTF-8 godt. Hun bruker også Unicode-entiteter for spesialtegn. Straks man har to filer som er kodet noe forskjellig, må man preparere filene og harmonisere kodingen for programmet fungerer optimalt. Koder man i henhold til TEIs kodesett (*Text Encoding Initiative*), skal Juxta lese apparatkodingen.

forutsette at det jeg har kollasjonert, er kollasjonert i detalj. Denne vekslingen mellom den grundige og den mer strategiske tilnærmingen fungerer i arbeidet med å kartlegge teksthistorier, men selvfølgelig ikke i arbeidet med å lage vitenskapelige utgaver.

Etter å ha kartlagt ett verks ulike tekstkilder, har jeg i neste rekke som oftest valgt å kollasjonere den først publiserte versjonen mot den sist trykte eller den sist autoriserte versjonen (som ikke nødvendigvis er den sist trykte). Dersom utgaver bygger på hverandre, åpner det for å fange opp i hvilken utgave en endring er kommet til. Når en variant er oppdaget, har jeg følgelig kontrollert det aktuelle tekstdstedet i samtlige av de utgaver som er utgitt i mellomtiden, for slik å avdekke når endringen kom til. Men variansen blir ikke nødvendigvis oppdaget gjennom denne metoden, som når forfatteren foretar endringer i en utgave for så å reversere dem igjen i en av de neste utgavene – da vil ikke første og siste utgave avvike fra hverandre, og man overser bevegelsen.

En ny utgave har ikke alltid den foregående utgaven som forelegg. Når ulike utgaver av et verk baserer seg på ulike forelegg, har jeg gjerne måttet velge én av utgavene. Alternativt har jeg i noen tilfeller valgt å dele opp kollasjoneringen. For eksempel har jeg kollasjonert de første 50 sidene i førsteutgaveteksten mot en bestemt utgave og de neste 50 sidene i førsteutgaveteksten mot en annen og senere utgave. Dette åpner for at undersøkelsen kan dekke deler av flere utgaver. Jeg kaller dette *X + X-metoden*, der X erstattes av det antall sider jeg har undersøkt per utgave. Antallet sider som da oppgis, refererer til førstetrykket av det aktuelle verket, siden de fleste utgaver har ulik sats. Følgelig kan 50 sider i en førsteutgave tilsvare kun 30 sider i en senere utgave av samme verk fordi satsen er en annen. Jeg vil påpeke at denne metoden er styrt av tilfeldighet,¹³ men i de få tilfellene der jeg har brukt den, gjør jeg rede for min tilfeldighet, slik at jeg lett kan etterprøves og undersøkelsen utvides

13. Hvis man kollasjonerer de første 50 sidene uten å finne avvik, kan ikke det avvise at det er avvik senere i samme utgave. I mange tilfeller er det tilfeldig hvor i teksten man finner avvik, og det er tilfeldig hvor jeg eventuelt har valgt å avslutte kollasjoneringen.

– jeg oppgir eksakt hvilke sider av hvilke utgaver som er undersøkt.

Det er tilfeldig hvilket *dokument*, dvs. *tekstbærer*, jeg undersøker. For samtlige undersøkte verk har jeg valgt det eksemplar av den aktuelle utgaven som jeg tilfeldig har funnet i antikvariatet, i biblioteket, i bokhandelen eller i bokhylla.

Metoden nærlæsning avløser metoden kollasjonering når resultater er kartlagt. Og nærlæsningen supplerer kollasjoneringen når jeg ikke noterer alle varianter underveis, som når jeg kollasjonerer meg frem til en variant, nærlæser den og på det grunnlag vurderer om jeg skal sitere og analysere den. I gjennomgangen av de ulike tekstkildene er fokuset dermed hermeneutisk. Meningsinnhold og endring eller forskyvning av betydning blir viet oppmerksomhet når varianter blir kartlagt, nærlæst og analysert.

Teksthistoriske glimt

Nedenfor vil utvalgte utsnitt fra den norske teksthistorie bli presentert. Eksemplene illustrerer særlig ulike problemstillinger knyttet til valg av tekstgrunnlag.

Olav Duun

Flere av Duuns verk er revidert. Det gjelder blant annet romanen *Juvikingar*, som av mange anses som Duuns hovedverk. De to første opplagene kom i 1918, og i 1922 kom tredje oppdag. Teksten i tredje oppdag kan imidlertid anses som andre utgave, da teksten er endret og følgelig satt på nytt før den ble trykt. På de første om lag 70 sidene er det primært snakk om en rekke enkle rettelser, men også signifikante endringer som at ord er byttet ut. Fra og med side 77 i 1922-utgaven blir det så mer interessant, for i den utgaven er nye setninger lagt til flere steder i teksten. Og når Duun senere, i 1927, utgir de seks romanene i to bind under samletittelen *Juvikfolke*, har han revisert romanen *Juvikingar* enda en gang. Tabellen nedenfor viser noen eksempler fra revisjonen av *Juvikingar*. Det som er nytt, er uthevet:

Juvikingar 1918

s. 78:

– Men klokka, sa Per, ho gjekk så lett som ho skulde gå sjøl, han Elias hadde aldri kjent henne så kåt. Så visst det hadde noko å seie, så.

Å jau, gudskjelov, det sa rett ikkje så lite, det! Ane tok ihop hendene. Ho måtte tvert over golve.

«Ho gjekk som ho skuld vara smurd!» sa Per.

«Smurd med himmel-ister», flirte Jens, han reiste seg og hadde seg utor stua. Dei treffes uts på garen om kvelden, dei to brørne.

«Ho gjekk fan ikkj lett,» sa Jens. «Det såg æg på dæg det.»

Per svara ikkje.

De to nye replikkene bidrar til å forklare og utdype. Nå forstår leseren lettere hvorfor Ane farer tvert over gulvet. Hun er lettet. Ektemannen Per Anders er nettopp død, og det fortelles at kirkeklokka gikk lett og ivrig da den ringte for ham, noe hun ser som et godt tegn for avdødes vedkommende. Den nye replikken «Ho spådd ikkj Gudsrikje nei» utdyper hva sønnene Per og Jens tenker og mener. Den gjør teksten mindre underforstått, og slik vil man kunne oppfatte teksten annerledes hvis man leser førsteutgaven. De to nye replikkene legger sterkere føringer på lesningen. Tilleggene er kjærkomne i Duuns knappe tekst, men teksten er samtidig mindre flertydig og åpen i og med tilleggene. Nettopp knapphet er en viktig litterær kvalitet ved Duuns tekster. Det som blir sagt, kan ofte leses på mange måter. Og alt som ikke blir sagt, gjør teksten åpen, krevende og kompleks. Leseren må fullføre. I og med tilleggene i 1922-utgaven kreves det mindre av leseren.

I en samtale mellom brødrene Jens og Per finner vi så at en ny og ikke ubetydelig setning er lagt til:

Juvikingar 1922

s. 77:

– Men klokka, sa Per, ho gjekk så lett som ho skulde gå sjøl, han Elias hadde aldri kjent henne så kåt. Så visst det hadde noko å seie, så.

Å jau, gudskjelov, det sa rett ikkje så lite, det! Ane tok ihop hendene. Ho måtte tvert over golve. «Da fôr 'n lett», sa ho.¹⁴

«Ho gjekk som ho skuld vara smurd!» sa Per.

«Smurd med himmel-ister», flirte Jens, han reiste seg og hadde seg utor stua. Dei treffes uts på garen om kvelden, dei to brørne.

«Ho gjekk fan ikkj lett,» sa Jens. «Det såg æg på dæg det. Ho spådd ikkj Gudsrikje nei.»

Per svara ikkje.

14 I 1927-utgaven er «fôr» rettet til «fór»

Juvikingar 1918

s. 136:

Så tykte han, han fekk seie det som det var til:

«Du kan gjern sei det at æg e skraemt. For æg e det. Men det e ikkj berre det, Jens. Æg må vekk. Det e liksom dem vil ha mæg vekk, over fjorden».

Juvikingar 1922

s. 135 f.:

Så tykte han, han fekk seie det som det var til:

«Du kan gjern sei det at æg e skraemt. For æg e det. **Vi drap** 'n. Men det e ikkj berre det, Jens. Æg må vekk. Det e liksom dem vil ha mæg vekk, over fjorden».

Når man leser førsteutgaven, er ikke Pers motivasjon for å flytte fra Juvika til Håberg like åpenbar som den blir med den nye replikken i andreutgaven.

I januar 1927 tar Duuns forlegger Norli initiativ til en ny samleutgave av alle seks romaner om Juvikfolket, som utkommer i to bind samme år. 1927-trykket av *Juvikingar* viderefører alle varianter som kom til i 1922-utgaven, men nye varianter er også kommet til i form av mange enkle rettelser, samt en del interessante endringer som at syntaksen er endret, ord er lagt til eller byttet ut. Flere av endringene bidrar til å spesifisere og skape en mer presis tekst, både når det gjelder hvem eller hva det sikttes til, tidsangivelse, frekvens og/eller karakterens opplevelse av noe. Nedenfor vil jeg nøye meg med ett eksempel som illustrerer hvordan 1927-teksten skiller seg fra 1918-teksten og 1922-teksten. Gravferden til Per Anders er nettopp avsluttet, og sønnene Per og Jens kommer i samtale:

Juvikingar 1918 og 1922

s. 79:

«Ja, no ligg han der,» sa Jens.

«Den sistin tå oss.»

Per såg opp.

«Ja, for – det e leng enno tart det bli din tur.»

Juvikingar 1927

s. 57:

«Ja, no ligg han der,» sa Jens.

«Den sistin tå oss.»

Per såg opp. **Jens gliste.**

«Ja, for – det e leng enno tart det bli din tur.»

Tilføyelsen gir leseren informasjon man ikke får hvis man leser de to foregående utgavene. Setningen «Jens gliste» påvirker leserens fortolkning av situasjonen så vel som karakteren Jens. Slik spisser Duun fremstillingen av Jens, i og med det hånlige som et glis lett uttrykker. Dermed lukkes også lesningen noe; vår tolkning av

samtalen og av Jens blir mer entydig og opplagt med tillegget. Ifølge Bjarte Birkeland er gliset «eit sikkert djevleattributt i Duuns dikting».¹⁵ Tildeler vi Jens' glis en demonisk karakter, vekker det noe uhyggelig og mystisk ved karakteren Jens, som igjen kan fungere vel så tiltrekkende som lukkende når vi leser og fortolker.¹⁶

Tabellen nedenfor viser noen utvalgte varianter mellom førstetrykket av novella «Gapstokken» fra juleheftet *Julehelg* i 1927, og den versjonen som kom i bokform i novellesamlinga *Vegar og villstig* i 1930:

**«Gapstokken»,
Julehelg 1927**

(upaginert):

– For det er Svartedauen på alle kantar no, sa ei av dem. – Ja, han er da svart nok både. i hår og skjegg, svara den andre. Sia kviskra dei Svartedauen straks dei såg snurten av skomakaren. – Men gapstokken er no verre lel, sa Bea, så ut av seg var ho. – Ti still! bad Ane. Dei hadde set ein menneskeskapna, eit kvinnfolk til og med, som stod i gapstokken attmed kirkedøra ein prekesundag. Andlete beint imot kirkelyden med skamma si. Menneske hadde stole, vart det fortalt. Verre syn. hadde dei ikkje set. Dei hadde aldri glømt det og aldri nemt det.

**«Gapstokken»,
Vegar og villstig 1930**

s. 25 f.:

– For det er svarte dauen på alle kantar no, sa ei av dem. – Ja du kan trygt kalle han Svartedauen, han er da svart nok både i hår og skjegg.

Dei trong ikkje seie meir, den eine kjente kor den andre grøssa, for der fanns ikkje noko verre å tenke på enn å gifte seg, og så gifte seg med han! Dei måtte no vel sleppe det?

– Men gapstokken er no verre lel, sa Bea, så ut av seg var ho.

– Ti still! skreik Ane og rykte i søstra.

For gapstokken, det var den som pinte dem støtt, enten dei vaka eller sov, han stod og venta på dem. Dei hadde set ein menneskeskapna, eit kvinnfolk til og med, som stod i gapstokken ein prekesundag, attmed kirkedøra. Andlete beint i mot kirkelyden med skamma si. Menneske hadde stole, vart det fortalt. Og nokre spytta på det. Dei var nær på å gjera det same, det hadde vore sjungonger lettare det enn å sjå på. Dei hadde aldri glømt det synet og aldri nemt det. Orde gapstokken hadde dei heller aldri nemnt før no.

– Eg skrik ikkje! tenkte dei.

15. Birkeland 1976, s. 200.

16. For mer utdypende lesning om dette vil jeg henvise til min artikkel «Teksters hviskelek. Edisjonshistorien til Duuns romaner *Paa tvert og Juvikingar*» i *Edda* 2011:1.

Duun har revidert omfattende i novella – mange setninger og setningsemner er lagt til, og ord er byttet ut. Generelt kan vi si at teksten er mindre knapp, på grunn av nye beskrivelser og nye forklaringer. Dette reduserer samtidig den produktive og komplekse flertydighet som er karakteristisk for Duuns stil. Fra og med 1930 får vi flere innblikk i karakterenes reaksjoner og følelser, og slik styrer teksten i 1930-versjonen i større grad leserens tolkning.

Hvilken status har så et førstetrykk i periodiske publikasjoner sammenlignet med det første boktrykket? Hva og hvem avgjør det? Og har det noe å si hvor lang tid det er gått fra et verk er trykt i periodiske publikasjoner til det blir utgitt i bokform?

Tarjei Vesaas

Disse problemstillingene møter vi også i teksthistorien til Tarjei Vesaas' noveller. Vesaas utgir nemlig flere av sine noveller i julehefter, blader og tidsskrifter før han reviderer og utgir dem i bokform. Det gjelder i alt tolv noveller: «Aldri fortelje dets», «Nils Fêt», «21 år», «Brød», «Mors tre», «Vesle-Trask», «Siste-mann heim», «Kornet over havet», «Naken», «Eventyret», «Hesten fra hogget» og «G for Gudny». I tillegg endrer Vesaas i flertallet av novellene når han i 1964 utgir *Noveller i samling*. Hvilken tekstkilde skal man da velge som grunnlag? Førstetrykket er det som først møter en offentlighet, men bokmediet har gjerne større autoritet idet periodiske publikasjoner kan anses som mer forgjengelige. Enkelte av juleheftene ble imidlertid trykt i opplag på 100.000 eksemplarer, og kan dermed ha nådd ut til flere mottagere enn bøkene. Skal det tas med i betraktning? Og i hvilken grad skal vi overse Vesaas' revisjon av 1964, når han samlar novellene i ett bind? I novella «Vesle-Trask» er det strøket deler allerede i 1959, i det man kaller femte opplag, men som egentlig er en ny utgave.

Flere av novellene har en kompleks teksthistorie, og det er stort sett snakk om omfattende og signifikante endringer som påvirker lesemåten så vel som Vesaas' språk og stil. Tabellen nedenfor viser noen eksempler fra «Vesle-Trask»:

**«Vesle-Trask»,
Syn og Segn 1947**

s. 96 f.:

Det er langt frå oss og til dessa hjelpelause på pultane og denna hjelpelause jenta som misser hovudet og talar tull. Syner og strau-
mar og von og angst går berre som vindar
mot eit fjell. Vi har så mange ting bak oss
vi. Vi har vaksne born. Vi veit allting. Vi har
hørt allting tusen gonger. Vi er her for å sjå
etter at jenta kan sine ting, vi – og det kan
ho visst ikkje –

s. 97:

Kva er det som øydelegg for meg i dag?
Samle deg – samle det: Fjella dernede med
røyk og røyster frå tindane, kamelar, ormar,
drivhusvarme telt, uendeleg med gods og fe,
ætt-tavler, elskhugssoger – grei opp om det!
Få det lempa til som eksamensnemda krev!

**«Vesle-Trask»,
Vindane 1952**

s. 92:

Det er langt frå oss og til dessa hjelpelause
på pultane og denna hjelpelause gjenta som
misser hovudet og talar tull. Vi er her for å
sjå etter at gjenta kan sine ting vi – og det
kan ho visst ikkje. –

s. 93:

Kva er det som øydelegg for meg i dag?
Samle deg – samle det: Fjella der nede med
røyk og røyster frå tindane, kamelar, ormar,
drivhusvarme telt, uendeleg med gods og fe,
ætt-tavler, elskhugssoger – grei opp om det!

Handlingen i «Vesle-Trask» foregår i klasserommet, der en ung lærer er i ferd med å bli sertifisert. I dette avsnittet, der perspektivet ligger hos eksamensnemnda, er fem setninger strøket. I førstetrykket fremheves nemnda som særdeles overlegen, skeptisk og utilnærmelig idet den blir sammenlignet med et fjell. Alt preller av. Ingenting rokker ved fjellet. Det står fast og hardt. Deres sterke *vi* som har opplevd så mye, kan så mye og er så erfarte at de til og med har voksne barn, står i en sterk kontrast til den unge, usikre som skal testes og prøves, måles og veies i klasserommet. I 1952-trykket er nemnda, til tross for strykningene, fortsatt den autoritære instansen. I kraft av sin posisjon som observatører og kontrollører, uttrykker nemndas medlemmer fortsatt en (for)dømmende og nedlatende holdning overfor den unge læreren. Deres fremtreden forsterkes ytterligere av lærerens frykt og opplevelse av situasjonen som skildres i teksten for øvrig. Men i og med utelatelsen av de fem setningene er nemnda mindre nedlatende og hoverende fremstilt; den er ikke lengre like *dominant* fremstilt som fienden. Fra og med 1952 er det like

mye situasjonen og settingen som den skremmende nemnda som bidrar til å etablere den usikre og nervøse spenningen i læreren og i teksten – kontrastene er ikke lenger like overtydelig fremstilt.

Mens det er strøket en del i «Vesle-Trask», er det i «G for Gudny» lagt til vel 70 nye setninger i tillegg til en rekke andre typer endringer. Påfallende mange av de nye setningene og setningsemnene beskriver og forklarer forhold som tidligere har ligget implisitt i teksten, som leseren selv har måttet tenke seg til og koble sammen. Fra og med 1959 blir leseren i større grad utstyrt med informasjon og ledet gjennom teksten via en rekke refererende fortellerkommentarer. Flere av de nye setningene bidrar også til å presisere følelsene og reaksjonene til Arve og Gudny, og de påvirker slik fortolkningen av karakterene så vel som situasjonen. Her er noen varianter:

**«G for Gudny», Nordmanns-
forbundets Julehefte 1956**

s. 12:

Seld? Det var vel ikkje ordet. Frelst.

**«G for Gudny»,
Ein vakker dag 1959**

s. 45:

Seld? Han såg seg ikring med hjartet fylt av freistande hemmeleg. Seld? Det var vel ikkje ordet. Frelst.

Underleg.

[...] eit skur. Vedskjol og ruskehus. Arve gjekk dit som av vanvare, men kjende kvart steg som noko viktig og rart no. Han gjekk bakom veggjen. Veggjen vende mot landevegen, men der stod eit krongle-tre og stengde for utsynet dit.

Veggjen var grå. Søtt og hemmeleg kunne dette gjerast: Arve tok opp ein stein med skarp kant på, tøyde seg opp veggjen og rispa inn ein stor bokstav av guld: G.

Så var det gjort.

Han stod fyllt av det ukjende. Sakte og stilt gjekk han bort.

s. 46:

[...] eit skur. Vedskjol og ruskehus. Arve sette bratt kurset dit.

Og han dirra i føtene.

Likvel gjekk han dit som av vanvare. Kjende kvart steg som noko viktig og rart no, og måtte tvinge det. Han gjekk bakom veggjen av det gamle skuret. Veggjen vende mot landevegen, men mellom veggjen og vegen stod krongle-tre og stengde for utsynet. Ein hadde kjensle av å vera i fred her.

Veggjen var grå av veret. Umåla. Søtt og hemmeleg kunne dette gjerast:

Arve tok opp ein stein med skarp kant på, strekte seg oppover veggjen og rispa inn ein stor bokstav som av gull: G.

Så var det gjort.

Korleis var han innvendes? Visste ikkje. Berre fylt av det ukjende. Sakte og stilt gjekk han bort.

s. 15:

No var alt like farleg, like umogeleg.
 – Men det vil eg då sjå, Arve, sa ho brått.
 Kan du skjøne, la ho til.
 – Du kan ikkje det¹, sa han støkt.
 For kva kunne ikkje vera der no².
 – Men når du har skrivi det³.
 – Ja, du kan ikkjel⁴.
 – Så. Eg trudde du sa sant eg, sa ho.
 Og så skunda ho seg ifrå. Rett ifrå. Bort-
 over vegen. Kjekkaste –

For Arve var det elles på høg tid⁵ – for
 no måtte han få tørke seg på dei rennande
 kjakane.

s. 58:

No var alt like farleg, like umogeleg. Han venta
 på kva ho ville gjera.
 – Men det vil eg då sjå kan du skjøne, sa ho
 brått så det rylte i Arve.
 – Du kan ikkje det, sa han støkt.
 For kva kunne ikkje vera der på veggen no,
 etter dette nye?
 – Men når du har skrivi det⁶.
 Han berre riste på hovudet.
 – Ja, du kan ikkjel, høyrer du.
 Ho vart annleis å sjå på. Det glade slokna i
 andletet hennar.
 – Så. Eg trudde du sa sant eg, sa ho.
 Med dei orda skunda ho seg ifrå. Rett ifrå
 han. Bort over vegen. Kjekkaste –

For Arve var det elles på høg tid – for
 no måtte han få tørke seg på dei rennande
 kjakane.

Og elles så visste han ikkje ut eller inn der
 han stod.

Sikter det nye tillegget «etter dette nye» (1959, s. 58) til at Arve har oppdaget at han liker Gudny eller til det at han har skrevet den hemmelige bokstaven? Det forblir usikkert og uklart på en fin måte som oppfordrer til undring. Den nye informasjonen om at Gudny blir skuffet, forvisser leseren om at hun nok liker Arve. Fra og med 1959 er det mot slutten av novella mer åpenbart at de liker hverandre, mens dette kun er antydet som en mulighet i 1956-teksten. Det er lettere å få øye på den gryende kjærligheten i 1959-teksten, mens leseren av 1956-teksten blir mest oppmerksom på Arves intense opplevelse av G-en som lyser på veggen, som ikke vil forsvinne, som han for enhver pris må skjule.

Med de mange nye tilleggene utvikler teksten seg til å være mer ordrik og samtidig tydeligere i fremstillingen fra og med 1959. Tidvis oppleves forklaringene som unødvendige, og den knappe stilens av 1956 kunne vært å foretrekke.

Vesaas har også revidert romanen *Dei svarte hestane* fra 1928. I 1952 kom den i en forkortet utgave, der et stort antall setninger er strøket, og slutten er endret. Samleutgaven *Skrifter i samling* fra

1987 og senere pocketutgaver har valgt 1952-utgaven som tekstgrunnlag, selv om Vesaas vaklet allerede i 1955, da han autoriserte den svenske utgaven som har 1928-utgaven som forelegg. Ingen av utgavene opplyser om hva som danner tekstgrunnlag. I både *Skrifter i samling* fra 1987 og den sist opptrykte pocketen fra 1995 opp gir utgiver kun årstallet 1928, selv om 1952-utgaven ser ut til å være tekstgrunnlag. 1952-utgaven opplyser heller ikke at den er nedkortet og revidert.

Når Vesaas reviderer i enkelte av sine verk i flere omganger, kompliserer det valg av tekstgrunnlag. Når det i tillegg først er mulig å oppdage revisjonen dersom man sammenligner to eller flere tekstkilder, viser det hvor upålidelige og mangelfulle kolofonopplysninger er – de som enkelt kunne gjort mottager oppmerksom på at de ulike tekstkildene av de aktuelle verkene ikke er identiske. Men i mange tilfeller mangler nok forlagene slik spesifikk kunnskap om verkets mange tekster.

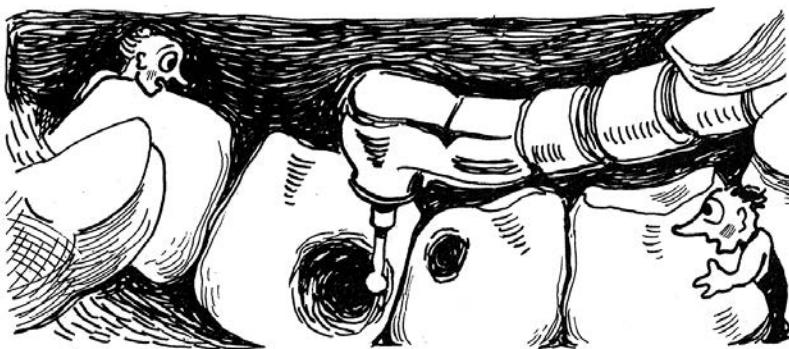
Thorbjørn Egner

I 1941 gir Thorbjørn Egner og Sigurd Winsnes ut *Den nye barneboka*. Der finner vi den første trykte versjonen av *Karius og Baktus*, under tittelen «Historien om Karius og Baktus».¹⁷ Dette er en kortere og enklere versjon av den historien som flertallet kjerner. Teksten strekker seg over kun syv sider, og den er supplert av fire tegninger (se illustrasjoner). Historien åpner temmelig likt, og den avslutes helt likt som historien i den neste utgaven som kommer i 1949, og flere av hendelsene er de samme. Men én ting er helt annerledes i 1941-versjonen: Baktus har kjæreste, Karoline. Optimisten Baktus har store planer. De skal gifte seg, få mange barn og lage en hel liten by innover i munnen. Men så kommer boret og tannbørsten. Og vi hører aldri mer om Karoline.

17. Egner & Winsnes 1941, s. 24–30.

Karoline © Thorbjørn Egner 1941

Boret kommer © Thorbjørn Egner 1941

Avslutningen © Thorbjørn Egner 1941

I 1946 får Egner sitt gjennombrudd i radio med hørespill om *Karius og Baktus*, og i 1949 kommer *Karius og Baktus* ut som selvstendig bok. Mens 1941-teksten i stor grad er refererende og inneholder relativt få replikker, er teksten i 1949-utgaven utvidet med mer dialog, samt flere og helt nytegnede bilder. I 1941-versjonen er Karius og Baktus fremstilt som to små aldrende menn med store øyne, lang Pinocchio-nese, litt mørkt, finkjemmet hår og røde snekkerbukser, mens de fra og med 1949-utgaven ser ut som bustete, rampete troll. Men de er fortsatt temmelig identiske. Morsomt nok har de også kun tre fingre på hver hånd i 1941. I 1949 har de fått fire.

I 1955 kom historien som dukkefilm, gjennom et samarbeid mellom Egner og Ivo Caprino. Egner laget manus og skisser til en dreiebok med illustrasjon av de forskjellige filmscenene. Dukkene ble laget av Caprinos mor, Ingeborg Gude, i samarbeid med Egner.

Karius og Baktus i farger © Thorbjørn Egner 1941

For at man skulle kunne skille mellom de to små fyrene, fikk Karius sort hår og Baktus rødt hår. I filmen ble også den slutten vi kjenner fra 1941-versjonen og 1949-versjonen, justert – heretter er det etablert et håp om at Karius og Baktus skal få erobre nye tannhull. Etter arbeidet med filmen kom en ny hørespillversjon i 1957 og en ny bokutgave i 1958, der teksten på ny er bearbeidet og utvidet. I

bokutgaven er alle bilder nye, og elementer fra dukkefilmen som ny hårfarge og en mer lykkelig slutt, er adoptert – Egner har lykkes i å samkjøre og harmonisere den reviderte versjonen i de tre ulike mediene. Filmversjonen (1955), den siste hørespillversjonen (1957) og den siste bokversjonen (1958) representerer tre ulike kontekster. Følgelig er det problematisk å anse de tre versjonene som identiske, til tross for at det nye utseendet til Karius og Baktus og den nye slutten er på plass i alle tre versjoner. Men de tre versjonene representerer samme verk i og med identisk plott og sammenfallende karakterfremstilling.

Mens bokutgaven av 1949 inneholder 13 bilder i tillegg til omslaget, teller vi 30 bilder pluss omslaget i bokutgaven av 1958. Alle bilder i 1958-utgaven er i farger, mens 6 av de 13 bildene i 1949-utgaven kun er enkle, små strek tegninger i svart-hvitt (1949, s. 3, 6, 8, 15, 16 og 22). Mange av de nye bildene i 1958-utgaven viser oss Karius og Baktus i bevegelse, og det er liten tvil om at de to er virksomme. I 1949-utgaven er derimot motivene mer statiske, og vi ser lite av hugge- og hakkearbeidet. Fra å være en illustrert historie beveger historien om Karius og Baktus seg på mange måter mot bildebokmediet i og med Egners siste revisjon. Et eksempel på dette er utviklingen av scenene med tannbørsten. Tannbørsten i 1941-versjonen er en klassisk og enkel variant i grønn farge med gul bust som i bildet er plassert relativt langt unna, der den pusser toppkanten av tennene mens Karius og Baktus står ganske trygt nedenfor og innenfor tennene (1941, s. 25). 1949-tannbørsten er blitt rød, kontrastfargen til dens opprinnelige grønne farge. Rødt varsler ofte fare, og rødfargen krever raskt oppmerksomhet straks man ser dette oppslaget. Tannbørsten har dessuten fått ansikt (1949, s. 13), og besjelingen gir inntrykk av at tannbørsten representerer en mer reell trussel. Vinkelen er også endret. Ansikt, ny farge og ny posisjon skaper en skummel tannbørste. Den er ikke lenger fremstilt slik at man kun ser den fra siden – nå kommer den tett på, rett mot Karius og Baktus, og rett mot leseren. Man ser nesten bare tannbørsteansiktet. Den er ikke lenger bare et statisk element som

Karius og Baktus betrakter, eller en kulisse i bildet. Skumbobler og tannbørstens våkne blikk illuderer bevegelse og aktivitet. Og den har fått en stor, åpen munn som ser ut til å ville sluke små tanntroll (jf. 1949, s. 13; 1958, s. 19 og 37). Fra og med 1958 er tannbørsteøyene blitt større og blikket stirrende oppsperret og dermed skumlere. Det blir mer åpenbart at Karius og Baktus må rømme litt kvikt. Slik skaper tannbørsten dramatikk i Egners nye illustrasjon av tannbørstescenen. 1958-utgaven har dessuten to bilder med tannbørsten (1958, s. 19 og 37), mens versjonene av 1941 og 1949 har ett (1941, s. 25; 1949, s. 13).

Gjennom revisjonen blir Karius og Baktus mer individualisert, i utseendet så vel som i væremåten, og forskjellene mellom dem blir markert i både tekst og bilde. I den reviderte slutten blir Karius og Baktus fremstilt mer sympatisk: De uttrykker ikke lenger at alt er bare skitt, vi blir ikke lenger fortalt at ingen stoler på dem, og Karius er ikke lenger sint (1949, s. 23), han er *sulten* (1958, s. 36). Dermed blir det bedre lagt til rette for at mottager vil sympatisere med Karius og Baktus i vel så stor grad som med Jens. Han har vi nesten glemt. Og mens man må anta at de to drukner i versjonene fra 1941 og 1949, lar Egner dem redde seg opp på en flåte i 1958-utgaven. Man er ikke lenger bare kvitt dem, nå seiler de rundt, og det er litt synd på dem.

Egners historier om Hakkebakkeskogen (1953) og Kardemomme by (1955) ble også utgitt i reviderte utgaver (1978, 1980). Det spesielle med teksthistoriene til Egners tre klassikere er hvordan hans virke innenfor andre medier som radio, teater og film utløste revisjon av den allerede trykte teksten. Og det er versjonen fra den sist autoriserte utgaven flertallet kjenner, verdsetter og stadig leser.

Egners revisjon er estetisk heldig; ved å fortette det episke og utvide dialogene, ved å dramatisere og vise fremfor å fortelle, hever Egner kvaliteten på teksten, som blir strammere og rikere. Når han samtidig fornyer det visuelle uttrykket, øker også den verdi vi kan tillegge samspillet mellom tekst og bilde. Nettopp Egners evne til å revidere og fornye har følgelig vært av stor betydning for

legitimeringen av hans verk som klassikere innen barnelitteraturen. For hadde Egners mest kjente bøker blitt like populære og oppnådd den samme klassikerstatus hvis han ikke hadde videreført sine historier i både tekst og bilde?¹⁸

Olav H. Hauge

Lyrikeren Olav H. Hauge reviderte stadig sine dikt. Flere av diktene ble endret i mange omganger, noen endringer ble også reversert. Hvilken versjon skal man da velge?

I 1967 skriver Jan Erik Vold om Hauges dikt «Elvemøy» fra 1951, men det diktet fantes bare *delvis* i 1951, via diktet «Iskyss» fra diktsamlingen *Under bergfallet*.¹⁹ «Iskyss» ble utvidet og gitt ny tittel før det i 1964 ble trykt i *Dikt i utval*. Tabellen viser det man kan anse som to versjoner av ett dikt – variantene er markert:

«Iskyss» 1951

s. 45:
Elvemøy
i fossen
er slutta å leika
og femner
med kvite armar
det jarngråe fjell
i eit langt
sugande
iskyss

«Elvemøy» 1964

s. 87:
I ljose vårnæter,
når bjørkene
sprett på svadi,
slær ho ut sitt hår
og trør dansen
med song framfor berget.
No er ho slutta å leika
og femner med kvite armar
det jarngråe fjellet
i eit langt
sugande iskyss.

I den første versjonen fra 1951 både innleider og avslutter iskyssset, gjennom tittelen og sisteordet, men elvemoya blir introdusert først i selve diktet, fremhevet alene, på egen verselinje. I den reviderte

18. Jeg behandler dette grundigere i artikkelen «Fra Pinocchio-småinger til tann troll. *Karius og Baktus* fra 1941 til 1958» i *Edda* 2012:2.

19. Vold 2006, s. 259.

versjonen innleder i stedet skildringen av det som omgir elvemøya, før det zoomes inn på henne. Spillet mellom motsetningene vårvinter er først lansert i den reviderte versjonen, der diktet skildrer hvordan elvemøya opptrer i lyse våronetter. Først i syvende verselinje skjer det en vending. Bevegelse, lyd («dansen» og «song») og leik erstattes av taushet og omfavnelse. I den første versjonen mangler bevegelsen, dansen, sangen, bjørka og våren, hele forspillet. Der er elvemøya allerede stanset og leiken avsluttet når diktet begynner. Kun opplysningen «er slutta å leika» indikerer at hun ikke alltid har vært frosset fast i iskyssset.

1951-samlingen inneholder også diktet «Femstein». Det ble siden endret to ganger, til *Dikt i samling* fra 1972 og til *Dikt i samling* fra 1980 – tabellen viser bare første og siste versjon. «Femstein» forteller en liten historie, men etter hvert som Hauge reviderer, blir historien både redusert og annerledes, og aktører blir fjernet:

«Femstein» 1951

s. 72:
 Femsteinane mine
 er skitne og gråe vortne,
 og feitute
 av mange fingrar.
 Granneborni
 skal alltid ha tak i dei
 når dei kjem.

I elvi skal eg
 finna meg
 ny femstein;
 kvite steinar
 med korn som glitrar
 i soli
 når me spelar.

«Femstein» 1980

s. 99:
 Femsteinane
 er skitne og grå vortne
 av mange fingrar.

I elvesanden
 skal me finna oss
 ny femstein.
 Kvite steinar
 som glitrar i soli
 når me spelar.

Frem til 1980 er femsteinene *mine*. Men jeget synes stilt utenfor leken, er bare den som eier femsteinene. De andre barna vil ikke nødvendigvis spille med jeget, det er steinene de vil ha. Jeget på sin side liker ikke at de andre barna skitner til steinene, de skal være

hvite, glitrende, jeget skal «finna meg / ny femstein». I siste verslinje står det riktignok «når me spelar». Spillet forutsetter et fellesskap, og det lanseres slik som en mulighet eller et ønske eller en drøm i alle versjoner av diktet. I 1980-versjonen synes ikke jeget lenger ensomt. De klåfingrede «granneborni» som jeget ikke vil leke med, og som bare er ute etter steinene, de er forsvunnet. Fra 1980 skal ikke lenger «eg finna meg», nå «skal me finna oss». Sammen skal de finne og spille. Revisjonen har slik endret tonen i diktet. På mange måter har Hauge revidert frem to nye dikt, ikke bare en ny versjon, siden en analyse av den første versjonen ikke fullt og helt vil være gyldig for den siste versjonen, og omvendt.

Gjennom revisjonen og gjennom reversering av endringer harslerer Hauge over vårt tilvante syn på det trykte som noe ferdig. Fra *Dikt i samling* første gang ble utgitt i 1972 med 362 av Hauges egne dikt²⁰ er *Dikt i samling* vokst til 430 dikt i den sist autoriserte utgaven fra 1994, som kom i Hauges siste leveår. Disse tallene kunne forlede til å tro at Hauge i perioden 1972 til 1994 har skrevet og lagt til 68 nye dikt. Det ville tegne et galt og reduktivt bilde, selv om tallet 68 indikerer et stort avvik mellom førsteutgaven og den sist autoriserte utgaven. Hauges dikt har en mer kompleks teksthistorie: Gjennom forfatterskapet er det endret i 210 av de 430 dikt som er samlet i 1994-utgaven. 143 av dem er endret én gang, 67 av dem er endret to eller flere ganger. I tillegg er i alt 30 tidligere publiserte dikt strøket og totalt 75 helt nye dikt lagt til ettersom nye utgaver er blitt utgitt i 1964, 1972, 1980, 1985, 1993 og 1994. Disse tallene synliggjør imidlertid kun bevegelserne i de publiserte versjonene. Alle de bevegelser som også fant sted på manuskriptstadiet og i korrekturrunder, men som ble omgjort eller forkastet før de ble trykt og utgitt, kommer jo i tillegg.

I og med alle endringene representerer hver enkelt utgave, også hver enkelt samleutgave, Hauge som dikter der og da – hver utgave er et nytt ledd i Hauges utvikling. Dermed fremstår også Hauges utvikling som lyriker som mindre markant om man leser den sist

20. 1972-utgaven inneholdt også gjendiktninger, de er ikke telt med her.

autoriserte samleutgaven enn om man sammenligner både førsteutgavene og samtlige reviderte utgaver av *Dikt i samling*. Hauges revisjon reduserer særlig avstanden mellom den første samlingen *Glør i oska* og de senere samlingene. Den sist autoriserte 1994-utgaven representerer det endelige resultatet av Hauges livsverk. Når Ole Karlsen studerer Hauges metadikt ut fra den romantiske dikttradisjonen i sin doktoravhandling fra 2000, er det de sist autoriserte versjonene Karlsen analyserer.²¹ Hauges revisjon demper nettopp det romantiske i mange av diktene. Likevel er det de *omarbeideide* representantene Karlsen forholder seg til. Han kartlegger dermed en utvikling som er justert – ikke reell.

Når Jan Erik Vold i 1978 spør Hauge i hvor lang tid han har jobbet med enkelte dikt, anslår Hauge at det vel har «gjenge 20–30 år fyrr sume har vorte ferdige. Eg har no ikkje arbeidt på dei kvar dag, det er so – eg har set på dei no og då, lagt dei burt i fleire år, so har eg ved eit tilfelle kome på dei att, kanskje snutt på eitt og hitt. Eit dikt vert aldri ferdig, segjer Valéry».²²

Gunvor Hofmo

Lyrikeren Gunvor Hofmo reviderte ikke de diktene hun publiserte, med unntak av to dikt som først ble trykt i avis. Etter råd fra forlaget ble de avsluttende verselinjene strøket i begge dikt før de ble trykt i bokform. Året etter at Hofmo døde, utga Gyldendal Norsk Forlag og redaktør Jan Erik Vold *Samlede dikt* (1996). Jeg har kollasjonert førsteutgavene av Hofmos 20 diktsamlinger mot samleutgaven og finner ikke mange varianter, men likevel noen signifikante som i mange tilfeller er endret av andre aktører enn Hofmo da samleutgaven ble produsert. I diktet «Illusjon» fra Hofmos debutsamling *Jeg vil hjem til menneskene* (1946), er eksempelvis ordet «slå» rettet til «stå» i tredje strofe, første verselinje:

21. Karlsen 2000, s. 1.

22. Vold 1978, s. 9.

«Illusjon» 1946

s. 50:

Alt jeg bad om, det er også skjedd,
og hjertet fritt – men jeg er bare redd!

Mitt hjerte jager flyktende avsted
og eier ingenting å bremse med

som tvinger det å ~~slå~~ mot livet vendt
der tørst og ømhet skulle strenger spent.

Frihet! Ja, umenneskelig og stor
som ikke rummer liv, der intet gror,

der kilden dreper så min sjel blir stum
og døden roper gjennom fjerne rum.

«Illusjon» 1996

s. 36 f.:

Alt jeg bad om, det er også skjedd,
og hjertet fritt – men jeg er bare redd!

Mitt hjerte jager flyktende avsted
og eier ingenting å bremse med

som tvinger det å ~~stå~~ mot livet vendt
der tørst og ømhet skulle strenger spent.

Frihet! Ja, umenneskelig og stor
som ikke rummer liv, der intet gror,

der kilden dreper så min sjel blir stum
og døden roper gjennom fjerne rum.

Ved første gjennomlesing synes det rimelig å anse «slå» som en feil som må rettes til «står». Rettelsen er innført under arbeidet med 1996-utgaven – denne varianten er ikke oppstått i *Samlede dikt* fra 1968, der det som i 1946-versjonen står «slå» (1968, s. 28). I e-post bekrefter Vold at det kan være han som har rettet dette. Til en eventuell ny utgave av *Samlede dikt* vil han vurdere dette tekstedet nøyere (Vold 2014). Siden verselinjen avsluttes med ordet «vendt», forventer man ordet «står» fremfor «slå», jevnfør uttrykket «står vendt mot noe». Men et hjerte står ikke. Det slår. Redaktøren har redigert bort Hofmos konstruksjon «å slå mot livet vendt», som nettopp vekker leseren ved å justere vår tilvante lesning. *Samlede dikt* presenterer dermed en mer forventet lesning som også reduserer det nyskapende ved verselinjen – den lesemåten som ga minst motstand, er valgt.

Men overraskende nok er da ikke «tørst» endret til «trøst». Ordet «tørst» for «trøst» kan være oversett fordi man viet «slå» og «står» oppmerksomhet. Når jeg ser begge versjoner, blir jeg straks usikker på om «tørst» er tilskiktet eller om det er en tekstfeil, siden det første ordet man stusser ved, jo nettopp er rettet. Den regulære mottager som ikke sammenligner de to foreleggene, vil ikke oppdage at noe er rettet. Like fullt vil man stusse over kombinasjonen «tørst og ømhet». Man forventer ordet «trøst». Men slik jeg argu-

menterer for at det nettopp skulle ha stått «slå» også i *Samlede dikt*, mener jeg det er tilskiktet av Hofmo at det skal stå «tørst». Et annet ord enn det ventede forstyrrer den automatiserende lesningen. Jeg ville ikke ha reagert eller protestert hvis det sto «trøst». Men det gir mening at det er tørsten, som bidrar til å spenne strenger. I et dikt kunne imidlertid også trøsten ha gjort det. Det finnes ingen fasit. Med mindre man nettopp skal anse førsteutgavens versjon som fasit. Den versjonen som jo forfatteren trolig også har godkjent i en korrektur. Når man kan argumentere for begge lesninger, for «slå» og for «stå», for «tørst» og for «trøst», burde det være et prinsipp at tekstdet fikk være i fred. «Om det finns en rimlig möjlighet att förstå och förklara ett textställe enligt lydelsen i grundtexten, bör denna kvarstå i den etablerade texten», skriver Paula Henrikson om tekstkritisisk utgivelse.²³ Det prinsippet burde gjelde for alle typer utgivelser.

Hva skal vi med teksthistorie og tekstkritikk?

I første rekke er tekstkritikk, og dermed teksthistorisk kunnskap, viktig fordi den tekstkritiske metoden fremmer arbeidet med å oppøve og utøve kildekritikk.

Hvis et verk foreligger i flere versjoner, er det nødvendig å kjenne til forskjellene for å kunne avgjøre om det er av betydning hvilken utgave vi tyr til eller ikke. I en analyse spiller naturligvis perspektivet inn – leser man for eksempel *En flyktning krysser sitt spor* av Aksel Sandemose som en representant for norsk mellomkrigslitteratur, er det opplagt at man må lese førsteutgaven fra 1933. Den reviderte 1955-utgaven er ganske annerledes, og den eksisterte heller ikke i mellomkrigstiden. Skal man studere en forfatters utvikling, må man inkludere samtlige avvikende utgaver. Så må man da nødvendigvis vite *om* ulike utgaver av ett verk avviker fra hverandre, og i så fall *hvordan* de avviker fra hverandre.

23. Henrikson 2007, s. 44.

I neste rekke kan eventuelle varianter gi interessant empirisk informasjon. I de tilfeller der forfatteren selv har revidert, kan variantene vise og dokumentere en forfatters utvikling av språk, stil og tematikk. Og variantene kan avsløre sensur – hadde ikke oversetteren Gun-Britt Sundström vært tekstkritisk bevisst og sett på ulike svenske og norske utgaver da hun på midten av 1990-tallet skulle oversette Cora Sandels Alberte-trilogi til svensk på nytt, hadde den politiske sensuren av verket kanskje fortsatt ikke vært oppdaget.²⁴

Skjønnlitterære verk er unike. Det er også det enkelte verks teksthistorie. Ulike teksthistorier vil dermed bidra til å stadig fornye og nyansere diskusjonen rundt valg av tekstgrunnlag. Etter mitt syn vil det variere fra forfatter til forfatter, og fra verk til verk, hvilke prinsipper som er problematiske og ikke. I tillegg spiller som nevnt ens perspektiv inn. Dette innebærer at man ikke mekanisk kan operere med ett prinsipp for alle verk.

Hvis vi opphøyer førstetrykket, hvilken status gir det eventuelle reviderte utgaver? Skal de nedvurderes eller overses? Norske 1900-tallsforfattere som Duun, Sandel, Egner, Sandemose, Vesaas, Mykle og Hauge har det til felles at de reviderer sine verk. Ved å opphøye førstetrykket, overser man deres revisjon. Det er enkelt å argumentere med at det var førstetrykket som først ble mottatt av en offentlighet, men dette argumentet veier tyngst dersom man skal studere teksten i lys av resepsjonen eller samtidskonteksten. Hvilkens status har så førstetrykket når det er trykt i mer forgjengelige medier enn boka? Spesielt teksthistoriene til Egners klassikere og Vesaas' noveller rokker ved prinsippet om at førstetrykket må gis prioritet, da det er de sist autoriserte utgavene som er kanonisert og som legitimerer verkenes klassikerstatus. De ulike eksemplene illustrerer hvor intrikat og forskjelligartet hver enkelt teksthistorie kan være, hvilket også krever komplekse og fleksible prinsipper for valg av tekstgrunnlag.

Fremover vil digital publisering kunne tilby mer dynamiske og

24. Sundström 1997.

avanserte former for publisering som bedre kan ivareta det særegne ved verk som foreligger i flere versjoner. Digitale utgavetyper vil kunne gjengi samtlige eller utvalgte tekstkilder på en transparent og funksjonell måte, hvilket åpner for at utgiver ikke må operere med ett prinsipp på bekostning av et annet. Til dette trenger vi litterære aktører som er tekstkritisisk bevisste, og som har kunnskap om verkets historie og dets mange representasjoner.

Den nye tendensen ved en rekke edisjonsfilologiske prosjekter i Norden er fokuset på verkets tekst- og utgivelseshistorie, og herunder verkets mange variasjoner og varianter, enten de er materielle eller tekstinterne. For prosjektet *Norsk teksthistorie* er primærmålet å bidra til økt tekstkritisisk bevissthet blant alle som på ulike måter arbeider med litteratur. Jeg ønsker å synliggjøre tekstkritikken som noe mer enn en snever disiplin, forbeholdt edisjonsfilologien og arbeidet med utgivelse av vitenskapelige utgaver eller rekonstruksjon av tapte manuskripter. Nettopp en bedre tilgang til variantene vil kunne åpne for en aktiv og produktiv kobling mellom litterær analyse og tekstkritikk i fremtiden.

Litteratur

- Birkeland, Bjarte. 1976. *Olav Duuns soger og forteljingar. Forteljekunst og tematikk*. Oslo.
- Bjerring-Hansen, Jens & Torben Jelsbak (red.). 2010. *Bohistorie*. Aarhus.
- Bjørkøy, Aasta Marie Bjorvand. 2011. «Teksters hviskelek. Edisjonshistorien til Duuns romaner *Paa Tvert og Juvikingar*», i *Edda* 2011:1, s. 20–39. Oslo.
- Bjørkøy, Aasta Marie Bjorvand. 2012. «Fra Pinocchio-småinger til tanntroll. *Karius og Bak-tus* fra 1941 til 1958», i *Edda* 2012:2, s. 86–103. Oslo.
- Bjørkøy, Aasta Marie Bjorvand. 2014. *Verkets hviskelek. Teksthistorien til utvalgte norske skjønnlitterære verk utgitt gjennom 1900-tallet*. Avhandling for graden ph.d. ved Universitetet i Oslo.
- Bokmålsordboka*. Nettutgaven: <<http://www.nob-ordbok.uio.no/perl/ordbok.cgi?OPP=&bokmaal=+&ordbok=nynorsk>>.
- Dansk Editionshistorie* 2010. Prosjektbeskrivelse for *Dansk Editionshistorie*. <<http://tekstvidenskab.inss.ku.dk/projekter/de>>. Sitert 28. september 2010.

- Derrida, Jacques. 1990. *Of Grammatology*. Oversatt av Gayatri Chakravorty Spivak. Baltimore. [Orig. 1967].
- Duun, Olav. 1918. *Juvikingar*. Olaf Norlis Forlag. Kristiania.
- Duun, Olav. 1922. *Juvikingar*. Olaf Norlis Forlag. Kristiania.
- Duun, Olav. 1927. *Juvikfolke*. Olaf Norlis Forlag. 2 bd. Oslo.
- Duun, Olav. 1927. «Gapstokken» i *Julehelg* (upaginert). Forfatterforeningens julehefte. Oslo.
- Duun, Olav. 1930. *Vegar og villstig*. Olaf Norlis Forlag. Oslo.
- Egner, Thorbjørn & Sigurd Winsnes. 1941. *Den nye barneboka. Eventyr – vers – bilder – ting å lage – spill etc*. Oslo.
- Egner, Thorbjørn. 1949. *Karius og Baktus*. Oslo.
- Egner, Thorbjørn. 1958. *Karius og Baktus*. Oslo.
- Genette, Gérard. 1997. *Palimpsests. Literature in the Second Degree*. Lincoln & London. [Orig. 1982].
- Hauge, Olav H. 1951. *Under bergfallet*. Oslo.
- Hauge, Olav H. 1964. *Dikt i utval. Dogg og dagar*, ved Ragnvald Skrede. Oslo.
- Hauge, Olav H. 1980. *Dikt i samling*. Oslo.
- Henrikson, Paula. 2007. *Textkritisk utgivning. Råd och riktlinjer*. Stockholm.
- Hofmo, Gunvor. 1946. *Jeg vil hjem til menneskene*. Oslo.
- Hofmo, Gunvor. 1968. *Samlede dikt*. Oslo.
- Hofmo, Gunvor. 1996. *Samlede dikt*, redigert av Jan Erik Vold. Oslo.
- Ibsen, Henrik. 2007. *Peer Gynt* [1867]. *Henrik Ibsens skrifter*, b. 5. Oslo.
- Karlsen, Ole. 2000. *Fansmakt og bergsval dom. En studie i Olav H. Hauges romantiske meta-poesi*. Avhandling for graden dr. artium, Universitetet i Oslo.
- Kondrup, Johnny. 2011. *Editionsfilologi*. København.
- McGann, Jerome. 1991. *The Textual Condition*. Princeton, New Jersey.
- Sundström, Gun-Britt. 1997. «Sandelslakteri ... Gun-Britt Sundström dömer ut de undermåliga norska utgåvorna av Albertetrilogin», i *Expressen*, 22. september 1997. Stockholm.
- Svedjedal, Johan. 1991. «Textkritisk litteraturteori. Några linjer i svensk och anglosaxisk textkritisk debatt», i Barbro Ståhle Sjönell (red.): *Textkritik. Teori och praktik vid edering av litterära texter*, s. 42–78. Stockholm.
- Thomassen, Einar. 2007. «Tekstkritikk og kanon», i Odd Einar Haugen, Christian Janss & Tone Modalsli (red.): *Filologi og hermeneutikk*, s. 142–157. Oslo. (Nordisk Nettverk for Edisjonsfilologar. Skrifter, 7).
- Vesaas, Tarjei. 1947. «Vesle-Trask», i *Syn og Segn*. Særtrykk utgitt i anledning Vesaas' 50-årsdag, s. 92–102. Oslo.

- Vesaas, Tarjei. 1952. *Vindane*. Oslo.
- Vesaas, Tarjei. 1956. «G for Gudny», i *Nordmannsforbundets Julehefte*, s. 11–15. Oslo.
- Vesaas, Tarjei. 1959. *Ein vakker dag*. Oslo.
- Vold, Jan Erik. 1978. «Ein hage og eit bibliotek. Olav H. Hauge i samtale med Jan Erik Vold», i *Basar*, nr. 1, s. 7–12. Oslo.
- Vold, Jan Erik. 2006. *Entusiastiske essays. Klippbok 1960–75*. Oslo.
- Vold, Jan Erik. 2014. Mailkorrespondanse mellom Vold og Bjørkøy 20.–21. januar 2014. Oslo.

Uppsalaeddans editionshistoria

Maja Bäckvall

Eddan och handskriften

Snorri Sturlusons Edda är en lärobok i diktkonst som förmodligen komponerades i början av 1200-talet och vars äldsta bevarade handskrifter kan dateras till tidigt 1300-tal. Den återger ett stort antal av de förkristna myter vi än idag känner igen, och ända sedan de första handskrifterna återfanns på 1600-talet har Edda varit central för forskningen på och intresset för fornnordisk mytologi och poesi. Den har därför en lång och varierande editionshistoria, och för att belysa denna vill jag här fokusera på en av huvudhandskrifterna, den så kallade Uppsalaeddan eller Codex Upsaliensis DG 11 4° (häданefter DG 11). DG 11 är sällan den handskrift som lyfts fram i eddaforskingen, trots att den kan vara den äldsta, daterad till första kvartalet av 1300-talet. I stället anses den nästan lika gamla Codex Regius GKS 2367 4° (häданefter GKS 2367), som har daterats till första hälften av samma århundrade, vara den mest tillförlitliga. GKS 2367 är den handskrift som i stort sett alltid läggs till grund för utgåvor av Edda; den bedöms ha den mest sammanhängande texten och innehålla få interpolationer.¹ De två andra huvudhandskrifterna av Edda, Codex Trajectinus nr 1374 och Codex Wormianus AM 242 fol., brukar grupperas i samma tradition som GKS 2367, medan DG 11 typiskt placeras för sig. Finnur Jónsson ställer i sin

1. Så t.ex. Faulkes 2005, s. xxx.

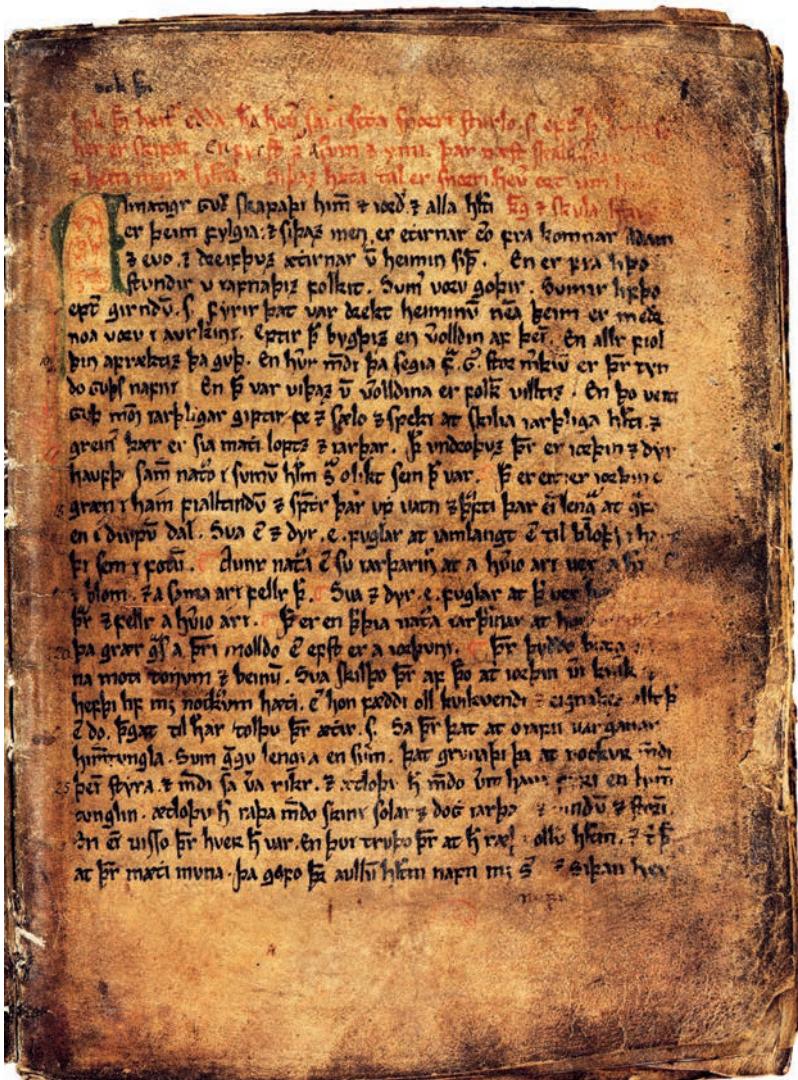
eddautgåva upp ett stemma där de tre förstnämnda handskrifterna befinner sig på en gren medan DG 11 står på den andra.² En senare utgivare, Anthony Faulkes, menar dock att såväl DG 11:s som Codex Wormianus AM 242 fol:s förhållande till de övriga handskrifternas version är »more complicated than a conventional stemma can indicate.»³

Det man med säkerhet kan säga är dock att DG 11 skiljer sig väsentligt från de andra tre handskrifterna, bland annat genom att den i många stycken är kortare och är strukturerad på ett annat sätt. Många av avvikelserna gentemot de andra huvudhandskrifterna är svåra att förstå, och en del av dem är språkligt obegripliga. I detta avseende är DG 11 naturligtvis inte unik; få, om någon, av de medeltida handskrifterna är rakt igenom klara och felfria. DG 11 har dock kommit att bli karakteriserad som ett manuskript som sticker ut. En sådan handskrifts editionshistoria blir extra intressant, eftersom en utgivare behandlar en avvikande handskrift på olika sätt beroende på vad avsikten och målet med utgåvan är.

Edda delas typiskt in i tre delar: *Gylfaginning*, som återberättar vissa förkristna myter med början i världens skapelse fram till dess undergång, *Skáldskaparmál*, som främst går igenom hur man bildar de metaforiska uttryck som kallas *kenningar*, samt *Háttatal*, en dikt på över 100 strofer som alla exemplifierar var sitt versmått. *Gylfaginning* baseras på och innehåller ett stort antal citat ur de så kallade eddiska dikterna, mytologiska dikter som genomgående anses vara förkristna, och i *Skáldskaparmál* citeras de mer världsliga skaldedikterna. Eddas tre delar har ibland givits ut för sig, och det händer också att utgivare väljer att enbart ge ut de berättande delarna, det vill säga *Gylfaginning* och historier ur *Skáldskaparmál*. Utöver Edda innehåller DG 11 en lista över lagmän på Island fram till och med Snorri Sturluson (*Lögsgumannatal*), en ätlängd över Snorri Sturlusons släkt, en lista över norska och isländska diktare

2. Finnur Jónsson 1931, s. XXXVIII.

3. Faulkes 2005, s. xxx.

Folio 2r i Uppsalaeddan, med inledningen *Bók þessi heitir Edda*: 'Denna bok heter Edda', ett av få unika textställen i handskriften som återfinns i eddautgåvor. Foto: Uppsala universitetsbibliotek.

(*Skáldatal*) samt den så kallade andra grammatiska avhandlingen, som är en ortografisk översikt över det isländska språket. I det följande kommer jag att koncentrera mig på editioner av Edda (eller delar av den). Utgivningen av materialet i eddahandskrifterna har genomgående varit fokuserad på Edda; andra verk som förekommer i handskrifterna har också givits ut, men betydligt färre gånger. Jag kommer att ta upp merparten av, men inte samtliga, eddautgåvor. Urvalet bör vara tillräckligt representativt för att vara givande.⁴

1600- och 1700-talet

DG 11:s första kända ägare var biskop Brynjólfur Sveinsson, som var aktiv i insamlandet av medeltida handskrifter på Island i början av 1600-talet. År 1639 gav han DG 11 till sin vän Stephanus Johannes Stephanius, professor i Sorø. Vid Stephanius' död 1651 köptes handskriften, tillsammans med flera andra, av Magnus Gabriel de la Gardie, som sedermera skänkte sin samling till Uppsala universitetsbibliotek, det bibliotek som fortfarande äger DG 11. Handskriften hade alltså lämnat Danmark när dansken Peder Hansen Resen förberedde den första utgåvan av Edda, *Edda Islandorum*, som kom ut 1665. Trots att Resen inte hade direkt tillgång till DG 11 innehåller utgåvan ändå varianter ur handskriften.⁵ Läsningarna har förmodligen funnits i en komplilation av Edda som Stephanius hade gjort och som Resen använde sig av till sin utgåva.⁶ Varianterna ur DG 11 i Resens Edda är alltså inte uttryck för att utgivaren har valt dem som bättre representanter för den text han ville ge ut, utan snarare för vilken version han hade tillgänglig. DG 11 används sporadiskt i andra verk, bland annat citeras handskriften

4. Anders Grape har i inledningen till faksimilutgåvan av DG 11 (Grape 1962) skrivit en lång och utförlig översikt över handskriftens historia. Där inget annat anges har informationen hämtats därifrån.

5. Faulkes 1977, s. 31 f.

6. A.a., s. 35.

i Olov Verelius' översättning av Hervarar saga 1672. Verelius återger också ett av DG 11:s mest berömda kännetecken, den bild på folio 26 verso som föreställer en scen ur Gylfaginning. Samma bild används av Olov Rudbeck i Atlantica; DG 11 tilldrog sig uppmärksamhet i lärlära kretsar när den kom till Sverige. Även om den skrevs av flera gånger blev DG 11 inte utgiven förrän 1746, av rudbeckianen Johan Göransson.

Göranssons utgåva och översättning trycktes i Uppsala under titeln *De yfverborna atlingars eller sviögötars ok nordmänners Edda*. Den innehåller inte hela Edda, utan enbart Gylfaginning. I en av dedikationerna skriver Göransson att resten av Edda snart ska följa om han får möjlighet,⁷ men det blev aldrig av. Utgåvan är trespråkig med en normaliserad isländsk text i vänsterspalten, en svensk översättning i högerspalten och en latinsk översättning nederst på sidan. Även om Göransson överlag ger ut texten i DG 11 oemenderad har han tagit in varianter, förmodligen från Resens utgåva, som han hänvisar till i början av den utgivna texten.⁸ Grape omnämner de införda varianterna som »en och annan obetydlig suppling»⁹ även om vissa av dem ändrar innebördens i texten. Till exempel ändrar Göransson handskriftens *tungls tregari*: 'den som sörjer månen/orsakar månen sorg',¹⁰ till *tungls tjúgari*: 'den som rövar bort månen',¹¹ som är den läsning som majoriteten av eddahandskrifterna har. Grape tycks mena att Göransson har emenderat raden på egen hand,¹² men den Voluspástrof som raden återfinns i citeras i Resens Edda (bl. F verso), så det är mer troligt att det är därifrån Göransson har varianten. Det finns fler emendationer av samma slag, men de är inte många.

7. Göransson 1746, s. [VI].

8. A.a., s. [1].

9. Grape 1962, s. 44.

10. Se Bäckvall 2013, s. 98 f. för en diskussion av denna rad.

11. Göransson 1746, s. 25.

12. Grape 1962, s. 45.

Göransson var som sagt rudbeckian, och hans övertygelse om att det europeiska urfolket har kommit från Sverige ligger till grund för hans eddautgivning. Utgåvan inleds med ett långt »företal» med underrubriker som »Skytharna eller Götarna, hafva kommit in uti Svea-Rike strax efter förbistringen vid Babel»¹³ och »Götarnas stamfader var Noahs förstfödde son Gomer, men icke den andre sonen Magog». ¹⁴ Världshistorien, som han kände den från Bibeln och antika källor, görs till synonym med den svenska historien, vilken knyts till berättelserna i Edda. Redan på titelsidan slås det fast att DG 11 är både »urgamal» och skriven »på Götisko», vilket för Göransson innebär att den kan användas som källa till svenskarnas götiska ursprung. Även i själva Gylfaginning hänvisas läsaren tillbaka till inledningens argument genom att centrala citat kursiveras och markeras med »NB», särskilt i den svenska översättningen. Hela utgåvan präglas av Göranssons underliggande såväl som uttalade motiv med att sprida texten till en större läsekrets. För Göransson är DG 11 i sig ett vittnesmål om den nordiska storheten och han gör sig inga tankar om hur handskriften förhåller sig till sitt ursprung. Manuskriptets höga ålder tycks vara tillräckligt för att ge det trovärdighet. Trots att Göranssons utgåva av Gylfaginning i DG 11 i mångt och mycket lever upp till Grapes karakterisering av den som »Johan Göranssons i åtskilligt sällsamma och starkt förkättrade Edda-utgåva»¹⁵ intar han en särställning som en av de första utgivarna av text ur Edda.

1800-talet

När nästa utgåva av Edda som använder sig av DG 11 utkommer 1818 har syftet med utgivningen ändrats. I utgivarens, dansken Rasmus Rasks, förord framkommer att målet är att nå tillbaka till

13. Göransson 1746, s. XV.

14. A.a., s. XXX.

15. Grape 1962, s. 41 f.

textens ursprung: »Hvað þessari útgáfa viðkemr þá hefir minn ásetningr þarmeð verið að komast sem næst höfundanna eigin ritum».¹⁶ Där Göransson, visserligen med smärre ändringar i texten, gav ut en del av DG 11 mer eller mindre i sin egen rätt, söker Rask efter ursprungstexten via ett flertal handskrifter. Han använder GKS 2367 som grundtext i sin utgåva, eftersom han anser den vara den bästa handskriften på så gott som alla punkter,¹⁷ och inför läsningar från andra handskrifter där han bedömer dem vara närmare det tänkta originalet. Rask använder sig av varianter ur DG 11 »på ett 20-tal ställen [...] allesammans i Skáldskaparmál och Hátatal och så gott som uteslutande i vers»,¹⁸ det vill säga i stort sett aldrig i de narrativa delarna och aldrig i de eddiska dikterna. När han inte har tagit in övriga handskrifters varianter i huvudtexten anger han ett flertal av dem i noter, framför allt när det rör sig om hela meningar och stycken. Rasks Edda är alltså en kritisk utgåva på ett sätt som det knappt finns antydningar till i Görassons, även om den av en senare utgivare, Finnur Jónsson, har karakteriseras som »[ikke] nogen afsluttende kritisk udgave».¹⁹ Med detta syftar Finnur Jónsson förmodligen på att Rask inte har gjort någon systematisk genomgång av handskrifternas varianter, inte ställer upp något stemma och på att variantapparaten inte är uttömmande.

I och med att Rask är ute efter originalversionen av Edda är han i sin inledning också starkt kritisk till att DG 11 ofta avviker kraftigt från de övriga handskrifterna. Som Grape påpekar²⁰ ger Rask ibland (negativt) värderande omdömen om DG 11 i de kommentarer som möter i noterna, till exempel i en not på s. 85: »U [DG 11]

16. Rask 1818, s. 14. »Vad denna utgåva angår har min avsikt med den varit att komma så nära författarnas egna texter som möjligt» (min övers.; Rask menade att Edda hade författats av flera personer).

17. A.a., s. 8.

18. Grape 1962, s. 96.

19. Finnur Jónsson 1931, s. I.

20. Grape 1962, s. 96.

hefir hér långa og heimkuliga fyrirsögn».²¹ Det ska dock sägas att kommentarer av den typen är ovanliga.

Sveinbjörn Egilssons utgåva från 1848 följer i stort sett Rasks; den är resultatet av en jämförelse mellan texten i GKS 2367 och Rasks utgåva, eftersom Rask i sin tid bara hade tillgång till en avskrift av handskriften. Sveinbjörn har inte gjort några större förändringar, men har infört några få läsningar från andra handskrifter, inklusive fyra stycken från DG 11. Samtliga dessa fyra ställetten är i Skáldskaparmál eller Háttatal, så Sveinbjörn, liksom Rask, finner inga användbara varianter i DG 11:s Gylfaginning.

Den första utgåvan av Edda i DG 11 i sin helhet är Jón Sigurðsson från 1852, band två av den arnamagneanska kommissionens eddautgåva i tre band. Det första bandet innehåller en utgåva av Edda baserad på Codex Regius med varianter från de andra handskrifterna, enligt samma princip som tidigare Rasks och Sveinbjörn Egilssons respektive utgåvor. Här används också DG 11 emellanåt, särskilt för rubriker och i skaldedikter, men liksom tidigare sällan i berättelser och de eddiska dikterna. Tredje bandet innehåller en utgåva av listan över isländska skalder, Skáldatal, samt kommentarer och register, och i band två gav man ut annat material från eddahandskrifterna, som till exempel de så kallade grammatiska avhandlingarna, och andra »tillägg» (»additamenta») och handskriftsfragment. Härunder föll alltså en utgåva av DG 11:s version av Edda. Den ansågs ha ett visst värde främst i och med att den är den äldsta av handskrifterna och därmed den som ligger kronologiskt närmast Snorris livstid, men det värdet sänktes i utgivarens ögon genom vad han såg som skrivarens okunnighet, särskilt tydligt bevisad genom fel i diktstroferna.²² Jämfört med tidigare eddautgåvor är den arnamagneanska mer diplomatarisk: interpunktionen och bruket av versaler följer handskriftens, och texten är inte mer normaliserad än att förkortningarna har upplösts (utan markering).

21. »U har här en lång och dum rubrik» (min övers.).

22. Jón Sigurðsson 1852, s. VII.

Diktcitaten har ställts upp med radbrytningar. De skrivningar som har uppfattats som uppenbara skrivarfel har rättats, och handskriftenas skrivning anges i en not (till exempel *fugls* s. 268 rättat från DG 11:s <fulgs> med åtföljande not: »*lapsu calami*»). Detta görs dock endast på ett fåtal ställen; något oftare, men ändå sparsamt, lämnas en uppfattat obegriplig skrivning som den är i brödtexten och kommenteras som felaktig i noten, med hänvisning till andra handskrifternas variant. Ett sådant förfarande hör till det ovanliga i 1800-talets eddautgivning, som är starkt präglad av en vilja att emendera.

Theodor Möbius' utgåva av Háttatal (1879–1881) beror, som Grape påpekar,²³ i viss mån av den arnamagneanska utgåvan av DG 11. I och med att filologer nu för första gången hade tillgång till en fullständig utgåva av handskriften kunde de förhålla sig till helheten snarare än varianter i en kritisk apparat. Möbius använde sig av DG 11:s rubriker för att argumentera för att dikten ursprungligen hade varit ett verk för sig och att de kommentarer till versformer och dylikt som ingår i dikten Háttatal i samtliga eddahandskrifter är senare tillägg.²⁴ Han väljer därför att trycka enbart dikten först (i del I, 1879) och sedan ge ut dikten tillsammans med kommentarna, det vill säga i den form Háttatal har i de medeltida handskrifterna (del II, 1881). Han anser också att DG 11 har den »renaste» texten, med först interpolationer, och att den är den av handskrifterna som ligger närmast arktypen.²⁵ Även Ernst Wilken (1877) använder sig av fler varianter ur DG 11 än tidigare utgåvor i sin utgåva av främst de berättande delarna av Edda.²⁶

23. Grape 1962, s. 106.

24. Möbius 1879, s. 19.

25. Möbius 1881, s. 58.

26. Grape 1962, s. 107.

1900-talet

En av de viktigaste och mest produktiva forskarna inom norrönfilologin, Finnur Jónsson, utgav en »håndudgave» av Edda 1900 (2:a reviderad upplaga 1926; isländsk utgåva 1907) riktad till studenter och intresserad allmänhet, och följe upp detta med en ny kritisk utgåva för den arnamagneanska kommissionen 1931. Denne utgåva är förmodligen den som använts mest under 1900-talet och har som sådan haft stort inflytande på den moderna norrönforskningen. Enligt Grape²⁷ infogar Finnur fler varianter ur DG 11 i den tidigare utgåvan än i den senare; merparten av dessa är i skaldestrofer.²⁸ En av de drivande orsakerna till den nya arnamagneanska utgåvan var enligt förordet att variantapparaten i utgåvan från 1848 inte var fullständig, särskilt inte vad gällde DG 11:s varianter. I perioden mellan de två utgåvorna har kraven på stringens och fullständighet ökat i och med att vad man skulle kunna kalla det moderna textkritiska paradigmet har växt fram och förfinats. Finnur erkänner att det är svårt att få med alla varianter från en handskrift som avviker så mycket från de andra som DG 11 gör (vilket man får anta låg bakom kommissionens tidigare beslut att ge ut hela handskriften för sig), men »for læseren er det ulige bekvemmere at have dem sammen med dem fra de andre håndskrifter».²⁹ Finnurs utgåva har liksom tidigare utgåvor GKS 2367 som grundtext, men har som ambition att ge samtliga varianter i notapparaten. DG 11 anses vara alltför präglad av förkortningar för att kunna tillföra mycket till själva texten.³⁰ Denna handskrifts betydelse för en kritisk utgåva är snarare att »vise uægte bestanddele i de andre håndskrifter».³¹

27. A.a., s. 115 f.

28. A.a., s. 112.

29. Finnur Jónsson 1931, s. III.

30. A.a., s. XXXI.

31. S.st.

I Anne Holtsmarks och Jón Helgasons utgåva (1950), som bara består av de berättande delarna av Edda (Gylfaginning och delar av Skáldskaparmál), uttrycker Holtsmark uppfattningen att DG 11 skiljer sig så mycket från de övriga eddahandskrifterna att handskriften »bare kommer til sin rett om de[n] trykkes for seg selv».³² Variantapparaten innehåller dock även varianter ur DG 11.

DG 11 gavs ut i faksimil 1962, följt av en diplomatarisk transkription 1977. För den första utgåvan svarade Anders Grape, och till den andra anslöt sig även Gottfrid Kallstenius och Olof Thorell. Redan 1930 beställde riksdagen ett faksimil av DG 11 som en gåva till det isländska alltinget på dess tusenårsdag.³³ Avfotograferingen från 1930 låg sedan till grund för Grapes första band,³⁴ som alltså är ett svartvit faksimil. Faksimilutgåvan innehåller också som tidigare nämnts en historisk inledning på strax över 100 sidor som följer handskriftens historia och bruk upp till 1950-talet. Del 2 är en diplomatarisk utgåva med en paleografisk kommentar samt ett ordregister.³⁵ Handskriften och bokstavsformerna beskrivs ingående i inledningen,³⁶ medan den paleografiska kommentaren³⁷ ägnas åt att tydliggöra svårbegripliga delar av texten, det vill säga sådana som antingen har uppstått genom skador eller tycks bero på skrivarfel. Även sådant som inte syns i utgåvan kommenteras, till exempel färger i anfanger eller pergamentets tillstånd. Det är intressant att notera att definitionen av misstag och felaktigheter i DG 11 baseras på en jämförelse med GKS 2367; även i en diplomatarisk utgåva av en annan handskrift har den mest använda huvudhandskriften auktoritet. Den som ska använda kommentarerna förvänt-

32. Holtsmark & Jón Helgason 1950, s. VII.

33. Grape et al. 1977, s. [vii].

34. Grape 1962.

35. Grape et al. 1977.

36. A.a., s. IX–XIX.

37. A.a., s. 113–177.

tas vara mest intresserad av hur DG 11 förhåller sig till arktypen, representerad av GKS 2367.

Den senaste kritiska eddautgåvan, och en av dem som används mest av forskare och studenter idag, är Anthony Faulkes', som kom ut 1982–1998. Utgåvan är uppdelad på de tre delarna av Edda, det vill säga Gylfaginning, Skáldskaparmál och Háttatal; Skáldskaparmál gavs ut i två band, ett med själva texten och kommentarer till den och ett med ordlista och namnregister. Gylfaginning och Háttatal kom i var sin andra, reviderade utgåva 2005 respektive 2007; för hänvisningar till förordet har jag i den här artikeln valt att referera till den andra utgåvan av Gylfaginning. Faulkes' eddautgåva är en normaliserad utgåva med GKS 2367 som grundtext, med endast ett fåtal emendationer där det har bedömts att handskriften saknar något.³⁸ Utgåvan är riktad till studenter,³⁹ med förklarande kommentarer och en gloslista. Faulkes intar samma ställning gentemot DG 11 som de flesta utgivare av Edda: »The text in U [DG 11] is throughout very different from the others. It has been subject to extensive verbal shortening, with the result that in many places the text hardly makes sense»,⁴⁰ och man kan inte undvika att höra ett eko av Rasks kritik av DG 11 nästan tvåhundra år tidigare: »Hefir [skrifarinna] stytt sjálfan textann ofmikit sumstaðar, svo at meiníngin verðr eingin elligar raung.»⁴¹ Det är också intressant att jämföra denna formulering med Finnur Jónssons utlåtande om DG 11: »Hvad teksten selv angår, sammendrager U [DG 11] meget ofte denne, og forkorter den, og det ofte i den grad, at meningen forstyrres.»⁴² Man måste förstås anta att både Finnur Jónsson och Anthony Faulkes skulle ha kommit fram till denna slutsats även

38. Faulkes 2005, s. 73.

39. A.a., s. xi.

40. Faulkes 2005, s. xxviii.

41. Rask 1818, s. 9. »[Skrivaren] har på några ställen förkortat själva texten för mycket, så att den ger ingen eller dålig mening» (min övers.).

42. Finnur Jónsson 1931, s. XXXI.

utan tidigare forskares åsikt, men det är nog ingen slump att förmuleringarna är så lika varandra. De känner naturligtvis väl till de utgåvor som föregår deras egen. Samtidigt kan det vara värt att fundera på varför det är just om DG 11 som en bedömning återges nästan ordagrant i tre editioner med flera decenniers mellanrum. Kan det vara för att den mest avvikande handskriften av ett verk också är den minst intressanta och därmed den som är minst värd att ägna energi för den utgivare som vill komma åt originallets avfattning? För Eddas del är det just hos Rask man först ser detta intresse för 'författarens egen text' snarare än dess bevarade form i handskrifterna (se ovan).

Nutiden – och framtiden

Med de senaste tillskotten till DG 11:s editionshistoria kanske vi är tillbaka där vi började, med uppmärksamheten riktad mot själva handskriften. Genom projektet *Originalversionen av Snorre Sturlassons Edda? Studier i Codex Upsaliensis* vid Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet, har ett par nya utgåvor av handskriften utarbetats de senaste åren. Heimir Pálssons normaliserade utgåva⁴³ av Edda i DG 11, med en engelsk parallellöversättning av Anthony Faulkes, kom 2012. Denna utgåva är alltså den första normaliserade utgåvan av DG 11:s Edda sedan Göransson utgåva av Gylfaginning ur handskriften 1746. Projektet tillkom av intresse för handskriften DG 11 som värdefull i sig själv för forskningen, alltså i linje med den infallsvinkel på filologi som kom fram i början av 1990-talet och kallas *materialfilologi* (eller 'New Philology'). Lasse Mårtensson är ansvarig för en elektronisk utgåva (diplomatarisk och normaliserad) som är planerad att publiceras genom nätverket Menota (Medieval Nordic Text Archive, www.menota.org).

Avslutningsvis kan man konstatera att utgåvorna genom DG 11:s editionshistoria typiskt har varit av två slag: (mer eller mind-

43. Heimir Pálsson 2012.

re) kritiska respektive (mer eller mindre) diplomatariska utgåvor. Undantaget kan kanske sägas vara de första utgåvorna, Resens och Göranssons. Även om man anar en vilja i dessa utgåvor att skapa en bättre text utifrån de existerande källorna är den inte systematiskt genomförd; på sätt och vis påminner deras bruk av förlagorna mer om en medeltida skrivares än om en modern redaktörs. Resen skapar närmast ett nytt verk genom att stuva om texten och lägga till egna rubriker, medan Göransson överlag troget återger texten ur en handskrift, om än en utvald del och med tillägg av kommentarer och kursiveringar. Liksom de medeltida skrivarna tar de det material de har tillgängligt och skapar sin egen version utifrån det. Från och med Rasks uttalade önskemål 1818 att genom utgåvan komma så nära författarens (eller författarnas) original som möjligt börjar editionerna däremot bli klart textkritiska, vilket också får konsekvenser för hur DG 11 behandlas. När utgivare börjar bedöma handskrifterna efter hur nära de ligger det tänkta originalet kommer DG 11 till korta. Man upptäcker hur avvikande manuskriptets text är från de övriga, både lexikalt och strukturellt, och fastslår att GKS 2367 representerar den mest ursprungliga texten. Därmed läggs GKS 2367 till grund för samtliga eddautgåvor, och DG 11 supplerar varianter och får, som den äldsta handskriften, ibland avgöra saken när grundtextens version motsägs av en annan. Denna DG 11:s avvikande karaktär är orsaken till att den gavs ut för sig i den arnamagneanska utgåvan från 1800-talet. Kommissionen har antingen, som Finnur Jónsson⁴⁴ antyder, funnit det för besvärligt att föra in alla DG 11:s varianter i notapparaten, eller haft en liknande inställning som Holtsmark,⁴⁵ att handskriften är så annorlunda att den bäst kommer till sin rätt utgiven i sin helhet. När den senare ges ut i faksimil och diplomatarisk utgåva⁴⁶ är det snarare beroende på den svenska riksdagens önskemål om en gåva till isländska all-

44. Finnur Jónsson 1931, s. III.

45. Holtsmark & Jón Helgason 1950, s. VII.

46. Grape 1962 och Grape et al. 1977.

tinget.⁴⁷ Editionerna tycks heller inte ha inspirerat forskare att ta hänsyn till DG 11 på samma sätt som den arnamagneanska utgåvan gjorde i sin tid. Att en ny diplomatarisk transkription är under utarbetande beror dels på de nya möjligheter som elektronisk utgivning för med sig, dels på att de senaste tjugo åren har fört med sig ett växande intresse för handskrifterna i sin egen rätt genom materialfilologin. Allt fler forskare vill kunna studera en särskild handskrifts version utan att den har filtrerats genom den version som anses mest ursprunglig. Även den mest objektiva forskare riskerar att bli påverkad av negativt klingande utlåtanden som »fel» eller »interpolerat»; hur seriöst tar man en handskrift som värderas lägst genom tvåhundra år? Lustigt nog framstår Göranssonss utgåva, så märkligt översatt och nationalistisk den är, som mer sympatisk idag än den gjorde för bara 50 år sedan; Grapes karakteristik av den är nedlåtande på gränsen till hånfull. Man kan fråga sig om inte uppfattningen av Göranssonss Edda som halvgalen och full av fel delvis beror på att man har i ryggraden att stora delar av DG 11:s version är missuppfattningar som bör rättas av en utgivare. Med elektroniska utgåvor, där handskrifter kan jämföras med varandra på mer neutral grund, finns en möjlighet att återuppliva 1700-talets förtjusning för och tillit till de urgamla permeböckerna.

47. Under första halvan av 1900-talet märks också en förkärlek för faksimilutgåvor: faksimilserien *Corpus codicum Islandicorum medii aevi* utkommer mellan 1930- och 1950-talet, och handskrifterna av de svenska medeltida lagarna ges ut i faksimil under samma period.

Litteratur

- Bäckvall, Maja. 2013. *Skriva fel och läsa rätt? Eddiska dikter i Uppsalaeddan ur ett avsändar- och mottagarperspektiv*. Uppsala. (Nordiska texter och undersökningar, 31).
- Faulkes, Anthony. 1977 (ed.). *Two versions of Snorra Edda from the 17th century. Volume II. Edda Islandorum. Völuspá. Hávamál. P.H. Resen's editions of 1665*. Reykjavík.
- Faulkes, Anthony. 1991 (ed.). *Snorri Sturluson. Edda. Háttatal*. London.
- Faulkes, Anthony. 1998 (ed.). *Snorri Sturluson. Edda. Skáldskaparmál*. London.
- Faulkes, Anthony. 2005 (ed.). *Snorri Sturluson. Edda. Prologue and Gylfaginning*. 2nd edition. London [1st edition 1982].
- Finnur Jónsson. 1931 (udg.). *Edda Snorra Sturlusonar. Udgivet efter Håndskrifterne*. København.
- Grape, Anders. 1962 (utg.). *Snorre Sturlasons Edda. Uppsala-handskriften DG 11. [1]. Facsimileedition i ljustryck*. Stockholm.
- Grape, Anders et al. 1977 (utg.). *Snorre Sturlassons Edda. Uppsala-handskriften DG 11. 2. Transkribering text och paleografisk kommentar*. Uppsala.
- Göransson, Johan. 1746 (utg.). *De yfverborna atlingars eller svioögötars ok nordmänners Edda. Det är, Stammmodren för deras, uti Hedendom, både andliga ok verdsliga vishet; nu första gången på Svensko översatt, med Latinsk uttolkning försed; jämte et företal om EDDANS ålder ok innehåld m.m., samt om de äldsta ok rätta, Skythar, Getar, Götar, Kämpar, Atlinger, Yfverborna, Karlar, ok alla dessas stamfader, Gomer. Utgiven efter en urgamal, ok ganska fullkomlig Upsala Academie tilhörig, på Götisko, handskrefven Permebok*. Uppsala.
- Heimir Pálsson. 2012 (ed.). *Snorri Sturluson. The Uppsala Edda. DG 11 4to*. London.
- Holtsmark, Anne & Jón Helgason. 1950 (udg.). *Snorri Sturluson. Edda. Gylfaginning og prosafortellingene av Skáldskaparmál*. København, Oslo & Stockholm. (Nordisk filologi. Tekster og lærebøger til universitetsbrug. A. Tekster, 1).
- Jón Sigurðsson. 1852 (ed.). *Edda Snorra Sturlusonar. Edda Snorronis Sturlæi. Tomus secundus*. København.
- Möbius, Theodor. 1879–1881 (Hrsg.). *Hattatal Snorra Sturlusonar. I-II*. Halle.
- Rask, Rasmus. 1818 (utg.). *Snorra-Edda ásamt Skáldu og Þarmed fylgjandi ritgjörðum*. Stockholm.
- Sveinbjörn Egilsson. 1848 (útg.). *Edda Snorra Sturlusonar, eða Gylfaginning, Skáldskaparmál og Háttatal*. Reykjavík.
- Verelius, Olov. 1672 (utg.). *Hervarar saga på gammal götska*. Uppsala.
- Wilken, Ernst. 1877 (Hrsg.). *Die prosaische Edda im Auszuge nebst Völsunga-saga und Nornagests-thátr. Theil I: Text*. Paderborn.

Edisjonsfilologi og forskningsmåling

Gunnar Sivertsen

Innledning

Normene for hva som regnes som en vitenskapelig publikasjon, varierer mellom fag, men ikke mer enn at normene er gjenkjennelige gjennom hele fagspekteret – fra teologi til geologi, fra indremedisin til utenrikspolitiske studier, fra nylatinsk filologi til nanoteknologi: Publikasjonen må gi ny viden eller innsikt, ikke kun for den aktuelle leseren, men for vitenskapen som sådan. Publikasjonen må dessuten være skrevet i en form som tillater andre forskere å gjennomgå premissene kritisk og om ønskelig anvende denne nye viden eller innsikt i videre forskning. I tillegg er det vanlig å kreve at publikasjonen har gjennomgått fagfellevurdering (peer review) og mottatt konstruktiv kritikk og kommentarer før publisering.

Disse normene anerkjennes og praktiseres selvfølgelig også i nordisk edisjonsfilologi. Men på dette forskningsfeltet står man overfor et spesielt problem: Edisjonsfilologien har noen spesifikke former for vitenskapelig publisering som man ikke har i andre forskningsfag, og som derfor kan ha vanskelig for å bli anerkjent som vitenskapelige i andre sammenhenger. Et eksempel er vitenskapelige tekstutgaver hvor forskeren er utgiver og ikke står som forfatter. Utenfor språk- og litteraturfagene er det ikke umiddelbart forståelig at et verk kan regnes til utgiverens vitenskapelige produksjon når det bærer en annen forfatters navn. Og innenfor

språk- og litteraturfagene vil mange i utgangspunktet mene at en tekstutgave, selv med en nyskrevet innledning, ikke er et vitenskapelig arbeide. Man overser da at edisjonsfilologien har spesifikke krav til vitenskapelige tekstutgaver som fullt ut gjenspeiler de nevnte normene med hensyn til vitenskapelig form og originalitet.

Behovet for anerkjennelse av edisjonsfilologiens spesifikke former for vitenskapelig publisering har økt etter at universiteter og andre forskningsinstitusjoner har tatt i bruk elektroniske informasjonssystemer med bibliografiske referanser til forskernes vitenskapelige produksjon. Disse skal registreres i forhåndsbestemte kategorier, for eksempel «artikkel i vitenskapelig tidsskrift med fagfellevurdering». Behovet for anerkjennelse har ytterligere økt med innføringen av forskningsmåling – *bibliometri* – som bygger på dokumentasjon av vitenskapelige publikasjoner, og som i sin tur kan knyttes til ressursfordelinger – *resultatbasert finansiering*. I slike nye sammenhenger er det nødvendig å forsøre og begrunne overfor alle andre forskningsfag at edisjonsfilologiens spesifikke former for vitenskapelig publisering også anerkjennes og regnes med.

Alle nordiske land har innført egne systemer for dokumentasjon og måling av vitenskapelig publisering som er knyttet til finansiering av forskningsinstitusjonene. I denne artikkelen skal jeg gi en oversikt over hvilken stilling edisjonsfilologiens særskilte former for vitenskapelig publisering har i disse systemene. Situasjonen i Danmark og Norge, som jeg kjenner best, vil jeg behandle særlig inngående, også fordi man der har gjort eksplisitte valg som angår edisjonsfilologisk publisering. Men jeg begynner med en liten redegjørelse for selve det fenomenet at man knytter finansiering av forskning til den vitenskapelige produksjon på institusjonsnivå.

Resultatfinansiering og bibliometri

I de fleste vestlige land er det lang tradisjon for at den statlige finansieringen av universiteter og andre forskningsinstitusjoner går gjennom to hovedstrømmer – det såkalte «dual funding sys-

tem»: En del av midlene kanaliseres direkte til institusjonene over statsbudsjetter, mens en annen del blir konkurranseutsatt og/eller fordelt strategisk med tematiske prioriteringer gjennom et forskningsrådssystem hvor man vurderer prosjekt- og programsøknader. Gjennom de siste 20 år har det skjedd forandringer i begge hovedkanaler for finansiering. Forskningsrådsfinansieringen blir i økende grad supplert med internasjonale kilder, f.eks. EU, mens den direkte statlige finanseringen i økende grad blir resultatbasert, dvs. knyttet til måling av institusjonenes hovedaktiviteter.¹

Resultatindikatorer for den direkte finansieringen ble først innført for utdanningsaktiviteten. Man målte antall studenter, eksamener, gjennomføringsgrad og gjennomføringstid. Dette gjorde det blant annet mulig å imøtekommе den sterke veksten i høyere utdanning uten å øke forskningsutgiftene i samme grad. Midlene kunne følge studentene til nye og mindre forskningsintensive læresteder. Samtidig følte lærestedene at de måtte konkurrere om studentene og forbedre sitt utdanningstilbud. Også dette var en ønsket effekt fra et politisk synspunkt.

Men etter hvert mente mange, særlig ved de store, tradisjonelle universitetene, at forskningen var satt i skyggen. Her kunne man alliere seg med industri- og næringspolitikken, hvor man kunne se at forskning og innovasjon, ikke kun høyere utdanning, var med å skape sterk vekst, særlig i andre deler av verden enn den vestlige. Selv om utdanning fortsetter å ha hovedvekten i resultatfinansieringen av europeiske universiteter, har det derfor vært en økende tendens til å belønne også forskningen med resultatbasert finansiering.

Denne formen for forskningsfinansiering forekommer i to hovedformer. Den ene er basert på en karaktergivning av forskningen som foretas av ekspertpaneler. Her var Storbritannia tidligst ute i 1986 med den såkalte Research Assessment Exercise (RAE). Den andre er basert på bibliometriske indikatorer. Her var Australia tid-

1. Jongbloed 2010.

listet ute i 1990. I begge land er modellene senere videreført og framstår nå mer som kombinasjoner av de to hovedformene.²

I Norden og de fleste andre små forskningsnasjoner brukes panelevaluering av forskning i mange sammenhenger, men ikke til myndighetenes direkte finansiering av forskningsinstitusjoner.³ I Sverige har Regjeringen riktignok foreslått å utrede muligheten for å bruke panelevaluering etter britisk mønster som supplement til bibliometriske indikatorer, men dette vil tidligst skje i 2018.⁴ Sverige er dessuten et eksempel på at enkelte universiteter har benyttet ekspertpaneler i forbindelse med evalueringer av egen virksomhet og har fulgt opp disse med interne omfordelinger av forskningsmidler. Ved Uppsala universitet gjorde man dette i 2007 og 2011. Det felles nordiske mønsteret er imidlertid at myndighetene i alle fem land har innført, eller er i ferd med å innføre, bibliometriske metoder som ledd i en resultatbasert finansiering av forskningsinstitusjonene. Slike metoder har vært brukt i studier av forskning i mer enn 100 år, men det er altså først i de senere år at de er utviklet til å omfatte forskningsmåling i forbindelse med finansiering. Vi skal se at de nordiske land har valgt litt forskjellige metoder til formålet og at disse metodene tar ulikt hensyn til edisjonsfilologien.

Forskingsmåling og edisjonsfilologi i de nordiske land

ISI Web of Science heter en kommersiell bibliografisk database hvor man registrerer mer enn 1 million vitenskapelige artikler årlig fra mer enn 13.000 tidsskrifter. Alle referanser i hver artikkel registreres slik at man kan se forbindelsen mellom siterende og siterte artikler. Derfor kalles *ISI Web of Science* for en siteringsindeks.

2. Hicks 2012.

3. Box 2010.

4. Utbildningsdepartementet 2012.

Dette er den mest brukte datakilden i bibliometriske studier. Den dekker naturvitenskap og medisin relativt godt, men humaniora og samfunnsvitenskap mye svakere, blant annet fordi tidsskrifter på andre språk enn engelsk sjeldent er med, og fordi vitenskapelig bokpublisering nesten ikke er representert. Dessuten er utvalget av internasjonale tidsskrifter i humaniora snevert og konservativt. Som eksempel blir *Transactions of the American Philological Association* indeksert, men ikke *Variants – The Journal of the European Society for Textual Scholarship*. Nordiske edisjonsfilologer vil sjeldent, hvis overhodet, finne sine publikasjoner indeksert i *ISI Web of Science*.

Sverige har siden 2009 hatt en finansieringsmodell med bibliometriske indikatorer som bygger på både publikasjoner og siteringer i *ISI Web of Science*. For å kompensere for den svakere dekningen av humaniora og samfunnsvitenskap, har myndighetene innført en matematisk modell (Wahring) som estimerer hvor stor del av den vitenskapelige produksjon som faller utenfor *ISI Web of Science* i det enkelte fag. Konsekvensen er dermed at svensk edisjonsfilologi (sammen med annen humanistisk forskning) regnes med i det økonomiske regnestykket, men ikke i det bibliografiske datagrunnlaget.

Metoden i Sverige har vært utsatt for kritikk, både fra dekaner for samfunnsvitenskap og humaniora,⁵ og fra Vetenskapsrådet, som er pålagt å utføre bibliometri etter en metode de selv er skeptiske til.⁶ I mellomtiden har en rekke svenske universiteter, blant dem Göteborg, Linköping, Stockholm, Umeå, Uppsala og Växjö, helt eller delvis tatt i bruk «det norska systemet» (se nedenfor) for å beregne den vitenskapelige produksjonen internt. I oktober 2011 kom en utredning som Anders Flodström, tidligere universitetskansler og rektor ved Linköpings universitet og Kungliga Tekniska Högskolan, utførte på oppdrag fra Regjeringen. Rapporten ble lagt

5. «Inför forskningsproposition: om strategiska prioriteringar och resurstildeling», brev til Utbildningsdepartementet, datert 29. september 2008 (drnr B1 4135/08 ved Samhällsvetenskapliga fakulteten, Göteborgs universitet).

6. Vetenskapsrådet 2009.

frem for utbildningsminister Jan Björklund i oktober 2011.⁷ Der viser Flodström til Danmark, Finland og Norge som eksempler på at det er mulig å benytte mer komplette data fra institusjonene til samme formål, og at den vitenskapelige publiseringen i humaniora og samfunnsvitenskap dermed bedre kan dekkes. Men i øyeblikket er dette altså et politisk spørsmål i Sverige.

I Norge (siden 2005) og Danmark (siden 2009) måler man årlig den samlede vitenskapelige produksjon på institusjonsnivå ved å ta utgangspunkt i institusjonenes egen forskingsdokumentasjon som datagrunnlag.⁸ Dette skjer med en indikator som gir ulik vekt til tre vitenskapelige publikasjonsformer (artikler i tidsskrifter og serier – artikler i bøker – bøker) innenfor et register av vitenskapelige publiseringaskanaler. Kanaler med betydelig internasjonal prestisje gis ekstra vekt ved beregningen av såkalte publiseringspoeng. I Norge kalles dette for «publiseringssindikatoren», populært også «tellekantsystemet», mens det i Danmark kalles «den bibliometriske forskningsindikator». I begge land, men på litt forskjellig måte og i ulik grad, er det tatt hensyn til edisjonsfilologiens spesifikke publikasjonsformer. Dette kommer jeg tilbake til i neste avsnitt.

I Finland har man hittil bygget på at institusjonene kun rapporterer antall publikasjoner innen bestemte kategorier. Man har ikke et felles datagrunnlag som statistikken sjekkes mot. Statistikken rapporteres til den såkalte KOTA-databasen, men har hatt relativt liten betydning for finansieringen av universitetene. Avgalte doktorgrader har betydd mer. Men nå planlegger myndighetene å gi vitenskapelig publisering større vekt i finansieringen. Siden 2010 er man i gang med å innføre en lignende modell som i Danmark og Norge. Man forventer at modellen blir implementert i budsjettene fra og med 2015.⁹ Før den tid bør edisjonsfilologer i Finland sikre

7. Flodström 2011.

8. Sivertsen 2010.

9. Opetus- ja kulttuuriministeriö / Undervisnings- och kulturministeriet 2011.

sig at man får samme aksept for de spesifikke publikasjonsformene som man har fått i Danmark og Norge.

Ved Islands Universitet er det utviklet en metode for å kvantifisere institusjonens vitenskapelige produksjon hvor det blant annet inngår en vurdering av den enkelte publikasjons kvalitet og betydning. Metoden innebærer dermed at edisjonsfilologiske publikasjonsformer kan godkjennes etter en nærmere vurdering. Metoden skal være tatt i bruk også ved Universitetet i Reykjavik, kanskje også ved andre institusjoner. Myndighetene arbeider nå for å få på plass et felles dokumentasjonssystem for universitetene ved å ta i bruk *CRISTin*, systemet som er utviklet i Norge for blant annet dette formålet. Hvis man samtidig beholder ordningen med individuell vurdering av publikasjoner, skulle det ligge godt til rette for å inkludere edisjonsfilologiens spesifikke publikasjonsformer.

Nærmere om situasjonen i Danmark og Norge

Spørsmålet om anerkjennelse og medregning av edisjonsfilologiske publikasjonsformer er tatt opp i et nordisk fellesnotat som ble utarbeidet i februar 2010 og signert av Odd Einar Haugen (for Medieval Nordic Text Archive), Johnny Kondrup (for Nordisk Netværk for Editionsfilologer) og Gunhild Vidén (for Svenska Klassikerforbundet).¹⁰ I notatet argumenterer de tre forskerne for at de spesifikke edisjonsfilologiske publikasjonsformene i prinsippet faller innenfor den definisjonen som man bruker i Norge for å avgrense de publikasjoner som skal medregnes i publiseringssindikatoren. En vitenskapelig publikasjon må, ifølge definisjonen, tilfredsstille fire kriterier, hvorav alle må være oppfylt. Den må:¹¹

10. Haugen, Kondrup & Vidén 2010. Notatet bringes som bilag til denne artikkelen, se s. 251.

11. Universitets- og høgskolerådet 2004, s. 25.

1. presentere ny innsikt.
2. være i en form som gjør resultatene etterprøvbarer eller anvendelige i ny forskning.
3. være i et språk og ha en distribusjon som gjør den tilgjengelig for de fleste forskere som kan ha interesse av den.
4. være i en publiseringsskanal (tidsskrift, serie, bokutgiver, nettsted) med rutiner for fagfellevurdering.

I notatet argumenteres det overbevisende for at de tre første kriteriene i særlig stor grad er tilfredsstilt i vitenskapelige tekstdokumenter. Som eksempel fremhever kriterium nummer to et vesenskjennetegn ved en slik utgave:¹²

Få publikasjoner er så umiddelbart etterprøvbar som vitenskapelige tekstdokumenter; en unøyaktig utgave blir umiddelbart påtalt i forskerfellesskapet. Etterprøvbarheten ligger i første omgang i selve tekstrepresentasjonen, dvs. hvorvidt lesningene i utgaven er korrekte i forhold til primærmaterialet. Eventuelle teksttittelser blir alltid dokumentert i det tekstkritiske apparatet med referanse til hva rettelsen bygger på. I neste omgang ligger etterprøvbarheten i analysen av tekstsens utvikling og dokumentasjonen av denne i innledning og apparat.

Om det fjerde kriteriet, fagfellevurdering, sier man at det tradisjonelt er høy grad av intern kvalitetskontroll i edisjonsfilologiske utgivelsesprosjekter, og at det derfor ikke er så vanlig med ekstern fagfellevurdering. Men man nevner at dette er under innarbeiding, for eksempel i serien *Editiones Arnamagnæanae*, og at det i denne sammenhengen kan være aktuelt å anse slike serier som publiseringsskanaler på linje med tidsskrifter.

I notatet peker man på at vitenskapelige tekstdokumenter må skilles fra folkeutgaver og skoleutgaver, som i større eller mindre grad forutsetter vitenskapelige utgaver, men ikke tilføyer ny viden om selve teksten. Det samme skilte mellom vitenskapelige utgaver og andre utgaver har man i Norge trukket i Kunnskapsdepartementets

12. Haugen, Kondrup & Vidén 2010, s. 2.

offisielle rapporteringskrav for vitenskapelig publisering, som er likelydende for alle institusjoner innenfor høyere utdanning. Ved medvirkning fra norske edisjonsfilologer har det nå kommet inn to avsnitt som nærmere definerer – og dermed anerkjenner og medregner – to spesifikke edisjonsfilologiske publikasjonsformer:¹³

Vitenskapelige kommentarutgaver og tekstutgaver

En vitenskapelig utgave er kjennetegnet ved at den inneholder en innledning som omfatter en nøyaktig tekstredegjørelse for primærmaterialet, en forklaring av de utgivelsesprinsipper som ligger til grunn for tekstgjengivelsen og en etablering av utgaveteksten i samsvar med redegjørelsen og utgivelsesprinsippene. Dette skiller en vitenskapelig utgave fra populære utgaver, skoleutgaver o.l., hvor teksten normalt er hentet fra en vitenskapelig utgave. Vitenskapelige utgaver må være fagfellevurdert for at de kan gi uttelling. De fleste vitenskapelige utgaver utkommer i serier, der dette kravet er innfridd.

En vitenskapelig kommentar kan være en selvstendig publikasjon eller inngå som del av en vitenskapelig utgave. For at en kommentar kan gi uttelling, må den inneholde en gjennomgang av all betydelig forskning om verket og ha satt det inn i en ny filologisk og analytisk kontekst. Også for kommentarer gjelder det at de som oftest utkommer i serier, og gjerne i tilknytning til en utgave. Dersom kommentaren utgjør en del av en vitenskapelig utgave, kan den kombinerte utgaven og kommentaren bare gis uttelling som én publikasjon.

I Danmark, hvor man i prinsippet avgrenser vitenskapelig publisering på samme måte som i Norge, og hvor argumentene for medregning av edisjonsfilologiske publikasjonsformer derfor vil være like gode, har man foreløpig ikke nevnt slike publikasjonsformer i en eksplisitt rapporteringsinstruks. Den bibliometriske forskningsindikator i Danmark blir utformet av Videnskabsministeriet i samarbeid med universitetenes rektorer. Rådgiver til disse beslutningene er et såkalt Fagligt Udvælg, hvor undertegnede er medlem. I møtet den 10. januar 2012 behandlet vi det ovenfor siterte notatet fra Haugen, Kondrup og Vidén. Det var enighet i utvalget om å

13. Database for statistikk om høgre utdanning (DBH) 2012.

anbefale at vitenskapelige tekstuutgaver skal regnes med når de tilfredsstiller de kravene til vitenskapelighet som nordiske edisjonsfilologer selv har presisert i notatet.

Dette betyr at det foreligger et godt grunnlag å vise til, hvis det noe sted i Norden skulle bli reist tvil om at spesifikke edisjonsfilologiske publikasjonsformer kan anerkjennes og medregnes som vitenskapelige.

Litteratur

- Box, Sarah. 2010. «Performance-based funding for public research in tertiary education institutions: Country experiences», i *Performance-based Funding for Public Research in Tertiary Education Institutions: Workshop Proceedings*, s. 85–125. Paris.
- Database for statistikk om høgre utdanning (DBH). 2012. «Vitenskapelig publisering: rapportering 2012». Bergen. <<http://dbh.nsd.uib.no/rapportering/publisering.action>>.
- Flodström, Anders. 2011. *Prestationsbaserad resurstilldelning för universitet och högskolor*. (U2010/4151/SAM). U.st. <<http://www.ksla.se/wp-content/uploads/2012/03/7356-Rapport-Prestationsbaserad-resurstilldelning-f%C3%B6r-universitet-och-h%C3%B6gskolor.pdf>>.
- Haugen, Odd Einar; Johnny Kondrup & Gunhild Vidén. 2010. «Vurdering av vitenskapelige tekstuutgaver», datert 10. februar 2010. På hjemmesiden til Nordisk Nettverk for Edisjonsfilologer (NNE): <<http://www.nnedit.org/vittxt.pdf>>. (Jf. bilag s. 251–253).
- Hicks, Diana. 2012. «Performance-based university research funding systems», i *Research Policy* 41:2, s. 251–261. Amsterdam.
- Jongbloed, Ben. 2010. *Funding Higher Education: A View across Europe*. Brussels. <http://www.utwente.nl/mb/cheps/publications/Publications%202010/MODERN_Funding_Report.pdf>.
- Opetus- ja kulttuuriministeriö / Undervisnings- och kulturministeriet. 2011. Laadukas, kansainvälinen, profiloitunut ja vaikuttava yliopisto – ehdotus yliopistojen rahoitusmalliksi vuodesta 2013 alkaen. U.st. (Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2011:26 / Undervisnings- och kulturministeriets arbetsgruppsspromemorior och utredningar 2011:26) <<http://www.minedu.fi/OPM/Julkaisut/2011/liitteet/ok-mtr26.pdf>>.
- Sivertsen, Gunnar. 2010. «A Performance Indicator based on Complete Data for the Scientific Publication Output at Research Institutions», i *ISSI Newsletter* 6, s. 22–28. Leuven.

Universitets- og høgskolerådet. 2004. *Vekt på forskning. Nytt system for dokumentasjon av vitenskapelig publisering*. Oslo.

Utbildningsdepartementet. 2012. *Regeringens proposition 2012/13:30. Forskning och innovation*. Stockholm. <<http://www.regeringen.se/content/1/c6/20/13/68/ab3950ad.pdf>>.

Vetenskapsrådet. 2009. *Bibliometrisk indikator som underlag för medelsfördelning. Svar på uppdrag enligt regeringsbeslut U2009/322/F (2009-01-29) till Vetenskapsrådet*. Stockholm. <http://www.vr.se/download/18.72e6b52e1211cd0bba8800010145/bibliometrisk_indikator.pdf>.

Bilag side 1

Vurdering av vitenskapelige tekstutgaver

I det siste tiåret har det i de nordiske landene vært et økende fokus på måling av publisering i det høyere utdanningssystemet, og man har innført nye systemer for registrering av publikasjoner.¹ Et gjennomgående trekk i disse systemene synes å være at de stiller fire hovedkrav til en publikasjon for at den kan anerkjennes som vitenskapelig.² En slik publikasjon skal:

1. presentere ny innsikt
2. være i en form som gjør resultatene etterprøvbar eller anvendelige i ny forskning
3. være i et språk og ha en distribusjon som gjør den tilgjengelig for de fleste forskere som kan ha interesse av den
4. være i en publiseringsskanal (tidsskrift, serie, bokutgiver, nettsted) med rutiner for fagfellevurdering

Vi mener at vitenskapelige tekstuutgaver oppfyller disse vilkårene, med forbehold om at rutinene for ekstern fagfellevurdering varierer. Til tross for dette opplever vi at tekstuutgaver i mange sammenhenger ikke blir regnet med blant vitenskapelige publikasjoner. Vi mener dette må bero på en feilvurdering av den vitenskapelige karakteren til tekstuutgivelsesarbeidet.

Det kan være stor variasjon i oppbygging og gjennomføring av vitenskapelige tekstuutgaver. Dette har sammenheng med materialets art: mens man i utgaver av antikke og middelalderlige tekster normalt gir en oversikt over håndskriftsmaterialet og en analyse av dette, vil man i utgaver av nyere tekster analysere de ulike utviklingstrinnene teksten har vært gjennom, både hos forfatter, trykker og forlag, hva enten man søker å gjenkape teksten etter forfatterens første eller siste hånd. Alle vitenskapelige tekstuutgaver har imidlertid visse grunnleggende trekk til felles:

1. Presentasjon av ny innsikt. En utgave er ikke en ren kopi av en eller flere primærkilder, men bygger opp teksten på grunnlag av en analyse av hele primærmaterialet. Dette blir omtalt som tekstonstitusjon, og i sin tradisjonelle form omfatter den en sys-

¹ I Norge har dette kommet til uttrykk gjennom rapporten *Vekt på forskning* (2004), som ligger til grunn for dagens registrering av forskningsresultater i FRIDA (*Forskningsresultater, informasjon og dokumentasjon av vitenskapelige aktiviteter*). I Danmark foreligger det nå ulike systemer ved universitetene, men Ministeriet for videnskab, teknologi og udvikling arbeider med å ferdigstille et felles bibliometrisk system, jf. <http://www.fi.dk/forskning/den-bibliometriske-forskningsindikator>. I Sverige har regjeringen gitt Vetenskapsrådet i oppgave å utvikle en modell for bibliometri som grunnlag for tildeeling av forskningsmidler. I denne modellen premieres sitering, ikke publisering, og humaniora og samfunnsvitenskaper er ikke inkludert i modellen. Foreløpig har de forskjellige universitetene forskjellige premierungssystemer.

² Formulerogene nedenfor er hentet fra rapporten *Vekt på forskning*, kap. 3.2, s. 25. Referanse (URL): http://www.uhr.no/documents/Vekt_p_forskning_sluttrapport.pdf

Bilag side 2

tematisk gjennomgang av primærmaterialet, en vurdering av tekstens struktur og koherens, og, om nødvendig, teksttreltelser. Denne tekstkonsitusjonen er et åndsverk i sin egen rett, noe som senest ble fastslått i den juridiske vurderingen av Kierkegaard-utgaven i Danmark.³ Normalt ligger det et stort og krevende arbeid til grunn for en vitenskapelig utgave, der primærmaterialet blir grundig gjennomgått med tanke på slike momenter som datering, proveniens, genese og genealogi, og valget av den utgitte teksten blir grunngitt i form av tekstkritisisk apparat eller kommentar. Metodene for den tekstkritiske arbeidsprosessen er vel definert, og i fagfeltet pågår det i øyeblikket livlige diskusjoner om teoriutvikling. Tekstutgaver er krevende produksjoner, som normalt går gjennom mange korrekturer, og der kravene til akribi er blant de høyeste innenfor humanistisk publisering. Den nye innsikten som en tekstutgave medfører, ligger dels i selve tekstkonsitusjonen og dels i det arbeidet som ligger rundt denne, i det man kan kalte kontekstualiseringen av verket.

2. Etterprøvbarhet. Få publikasjoner er så umiddelbart etterprøvbare som vitenskapelige tekstutgaver; en unøyaktig utgave blir umiddelbart påtalt i forskerfellesskapet. Etterprøvbarheten ligger i første omgang i selve tekstrepresentasjonen, dvs. hvorvidt lesningene i utgaven er korrekte i forhold til primærmaterialet. Eventuelle teksttreltelser blir alltid dokumentert i det tekatkritiske apparatet med referanse til hva rettelsen bygger på. I neste omgang ligger etterprøvbarheten i analysen av tekstens utvikling og dokumentasjonen av denne i innledning og apparat.

3. Språk og distribusjon. Tekstutgaver er internasjonale av natur og blir typisk studert og brukt i flere land. Dette gjelder naturlig nok utgaver av antikke og middelalderlige tekster, men også utgaver av nyere tids tekster. Ibsen-forskere over hele verden vil bruke den nye Ibsen-utgaven, og de vil ikke ha vanskeligheter med å lese en innledning skrevet på norsk. Det samme gjelder utgaver av andre nordiske forfattere. Her er det ganske enkelt slik at de nordiske språkene er fullverdige internasjonale publiseringsspråk. Utgaver av tekster på de nordiske middelalderspråkene har også ofte innledninger, tekatkritisisk apparat og kommentar i et av de nordiske språkene, ettersom de forskerne som utgavene retter seg mot, er fortrolige med både eldre og nyere varianter av nordisk. For utgaver på gresk, latin og andre ikke-nordiske språk er innledninger og apparat i høyere grad skrevet på et av de internasjonale publiseringsspråkene (særlig engelsk, tysk, fransk, italiensk).

4. Publiseringskanal med fagfellevurdering. På grunn av den uvanlig høye graden av intern kvalitetskontroll har det inntil nylig ikke vært vanlig med rutiner for fagfellevurdering av vitenskapelige tekstutgaver i Norden. Dette er nå i ferd med å endres. For eksempel er den siste utgaven i serien *Editiones Arnamagnæanæ* utgitt med fagfelle-

³ Se her uttalelse fra advokatfirmaet Kromann & Münter, København, av 17. mars 1997, hvor det blir fastslått at tekstableringen i prosjektet Søren Kierkegaards Skrifter oppfyller kravene til opphavsrettlig beskyttelse.

Bilag side 3

vurdering, noe som har kommet i tillegg til den hevdunne interne kontrollen.⁴ Vi regner med at tilsvarende rutiner vil bli gjennomført for stadig flere vitenskapelige utgaver. Utgaver innenfor klassisk filologi blir ofte publisert i internasjonale serier (f. eks. *Corpus Christianorum*), hvor ledende filologer vurderer utgavene før de blir antatt til publisering. I likhet med annen vitenskapelig publisering er fagfellevurderingen ikke et kriterium for publikasjonstypen *per se*, men for de rutiner som ligger ved den enkelte institusjon, prosjekt eller forlag. Ettersom kvalitetstaket i forlaget normalt spiller en mindre rolle enn den som skjer ved den institusjonen eller det prosjektet som står ansvarlig for utgaven, finner vi det naturlig at vitenskapelige tekstdokumenter blir vurdert på linje med vitenskapelige periodika, der man har etablert registre for hvilke periodika som har fagfellevurdering og hvilke som ikke har det. En tilsvarende registrering kan gjøres for vitenskapelige tekstdokumenter.

Til slutt ønsker vi å gjøre to presiseringer. Den ene gjelder skillet mellom vitenskapelige tekstdokumenter og mer populære utgaver, f.eks. folkeutgaver og skoleutgaver. Slike utgaver vil ofte ha vitenskapelige utgaver som sitt grunnlag, og normalt tilfører de ikke vesentlig nye momenter til forståelsen av den utgitte teksten. Vitenskapelige tekstdokumenter på sin side kjennetegnes ved at de bidrar til utviklingen av ny innsikt, i samsvar med de kravene vi har diskutert i dette notatet. I praksis vil det sjeldent være vanskelig å skille mellom vitenskapelige og andre typer av tekstdokumenter.

Den andre presiseringen gjelder publikasjonskanalen. Mange vitenskapelige tekstdokumenter blir bare utgitt i trykt form, noen i både trykt og elektronisk form, andre bare i elektronisk form. For oss er det klart at valget av trykt eller elektronisk publikasjonskanal ikke er et spørsmål om kvalitet, og at de samme fire kravene til vitenskapelighet kan være oppfylt i begge kanaler.

Bergen / København / Göteborg, 10. februar 2010

Odd Einar Haugen

Medieval Nordic
Text Archive

<http://www.menota.org>

Johnny Kondrup

Nordisk Netværk
for Editionsfilologer
<http://www.nnedit.org>

Gunhild Vidén

Svenska
Klassikerförbundet
<http://www.klassikerforbundet.se>

⁴ Mariane Overgaard (udg., efter forarbejder af † Mirjam Lanjala), *Hákonar saga Háreks-sonar*. Editiones Arnamagnæanae, B 32. København: Museum Tusculanum, 2009. Siden grunnleggelsen i 1938 har *Editiones Arnamagnæanae* vært en av de fremste seriene for utgivelser av norrøne tekster.

Bidragydere

Aasta Marie Bjorvand Bjørkøy (f. 1977). Cand.philol., ph.d.-stipendiat ved Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo. Forskningsassistent og manusredaktør ved *Henrik Ibsens skrifter* 2002–2009. Arbeider med en avhandling om teksthistorien til norske skjønnlitterære verk utgitt gjennom 1900-tallet. Har utgitt artikler om tekstkritikk, Bjørnson, Hamsun, Duun, Sandel, Egner, Vesaas, Ørstavik, deriblant «Teksters hviskelek. Edisjonshistorien til Duuns romaner *Paa Tvert og Juvikingar*» i *Edda* 2011:1 og «Fra Pinocchio-småinger til tanntroll. *Karius* og *Baktus* fra 1941 til 1958» i *Edda* 2012:2. Styremedlem i Det norske språk- og litteraturselskap.

Maja Bäckvall (f. 1983). Fil.dr i nordiska språk. Disputerade på avhandlingen *Skriva fel och läsa rätt? Eddiska dikter i Uppsalaedan ur ett avsändar- och mottagarperspektiv* (2013). Sedan 2013 verksam vid Department of Germanic Languages and Literatures, Harvard University.

Ståle Dingstad (f. 1965). Dr.art., professor i nordisk litteratur ved Universitetet i Oslo. Har utgitt *Den smilende Ibsen. Henrik Ibsens forfatterskap – stykkevis og delt* (2013) og *Hamsuns strategier. Realisme, humor og kynisme* (2003). Fra 2003–2008 edisjonsfilolog og kommentator ved *Henrik Ibsens skrifter*. Har redigert fire bøker og publisert en rekke artikler, deriblant: «Søren Kierkegaards Schriften (SKS)» i *Geschichte der Edition in Skandinavien* (2013). Arbeider med en norsk bokhistorie.

Paula Henrikson (f. 1975). Docent i litteraturvetenskap och Pro Futura Scientia Fellow, knuten till Swedish Collegium for Advanced Study och Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet; anställningen finansieras av Riksbankens Jubileumsfond. Till hennes publikationer hör *Dramatikern Stagnelius* (2004), *Textkritisk utgivning. Råd och riktlinjer* (2007) och artiklar, bland annat om svensk editionshistoria. Henrikson sitter i styrelsen för Svenska Vitterhetssamfundet, i ledningsgruppen för Nordiskt Nätverk för Editionsfilologer samt är vice ordförande för Svenska Litteratur-sällskapet i Uppsala.

Rainer Knapas (f. 1946). Fil.lic., fil.dr h.c. (Helsingfors universitet), förlagsredaktör och forskare, senast vid Svenska litteratursällskapet i Finland och Helsingfors universitet. Tidigare medlem av redaktionsrådet för *Zacharias Topelius Skrifter*, utgivit bl.a. *Topelius Finlands krönika 1860–1878* (2004) och *Finland framställdt i teckningar* (tills. med Jens Grandell, 2011). Författare till boken *Kunskapsrike. Helsingfors universitetsbibliotek – Nationalbiblioteket 1640–2010* (2012).

Bodo Plachta (f. 1956). Dr., professor, studerede i Münster og Osnabrück, promoverede 1982 og fik habilitation 1993, begge dele i Osnabrück. Arbejdede som germanist ved universiterne i Osnabrück, Darmstadt og Braunschweig samt ved Vrije Universiteit Amsterdam. Formand for Arbeitsgemeinschaft für germanistische Edition og medredaktør af den editionsvidenskabelige årbog *editio*. Forskningsinteresser: 1700- og 1800-talslitteratur; censur; det litterære system; litteratur, musik og billedkunst; eksil; editionsvidenskab. Seneste udgivelser: *Dichterhäuser in Deutschland, Österreich und der Schweiz* (2011); *Klaus Mann: Mephisto. Roman einer Karriere. Text und Dokumentation* (2013); *Johann Wolfgang Goethe: Torquato Tasso. Studienausgabe* (2013); *Künstlerhäuser. Lebensräume und Ateliers berühmter Maler und Bildhauer* (2014).

BIDRAGYDERE

Krista Stinne Greve Rasmussen (f. 1979). Cand.mag., ph.d.-stipendiat ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet, med et projekt om overgangen fra trykte til digitale videnskabelige udgaver (2011-2014). Tilknyttet forskningsprojektet *Dansk Editionshistorie* som redaktionssekretær. Har arbejdet med brugerbehov som projektmedarbejder på websitet *Arkiv for Dansk Litteratur*, Det Kongelige Bibliotek (2013) og som editionsfilolog på *Grundtvigs Værker* (2010-2011).

Gunnar Sivertsen (f. 1954). Dr.art., forsker ved Nordisk institutt for studier av innovasjon, forskning og utdanning (NIFU) i Oslo. Har bl.a. utgitt *Kilden til Jeppe paa Bierget* (2010). Medlem av Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (DSL) siden 2010. Sammen med Peter Christensen Teilmann initiativtaker til det edisjonsfilologiske prosjektet *Ludvig Holbergs Skrifter*, som er et samarbeid mellom DSL og Universitetet i Bergen. Medlem av prosjektets styrelse i DSL.

Laura Skouwig (f. 1974). Ph.d., lektor i informationsvidenskab ved Københavns Universitet. Blev ph.d. på en afhandling om de danske folkebibliotekers historie i perioden 1880-1920. Forsker i de danske folkebibliotekers historie, bibliotekarprofessionens moderne historie og i informationsbegrebets historie.

Redaktører

Johnny Kondrup (f. 1955). Dr.phil., professor i nordisk litteratur ved Københavns Universitet. Medlem af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (DSL) siden 1990 og af Det Norske Videnskaps-Akademii siden 2005. Har bl.a. udgivet værker af Johannes Ewald, Heinrich Steffens og M.A. Goldschmidt for DSL. Medredaktør af *Søren Kierkegaards Skrifter* (1-55 og internetversion) 1993-2013. Medlem af styregruppen for *Henrik Ibsens skrifter* (1-33 og internetversion) 1998-2009. Medredaktør af *Grundtvigs Værker* (internetudgave) siden 2010. Leder af forskningsprojektet *Dansk Editionshistorie* siden 2010. Initiativtager til Nordisk Netværk for Editionsfilologer 1995. Seneste bogudgivelse: *Editionsfilologi* (2011).

Klaus Nielsen (f. 1977). Ph.d., udgaveleder ved *Grundtvigs Værker*, Grundtvig Centeret, Aarhus Universitet. Har bl.a. udgivet værker af J.P. Jacobsen og Herman Bang for Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Forsvarede i 2012 ph.d.-afhandlingen *Døm altid bogen på omslaget*, som bygger bro mellem editionsfilologi, boghistorie og litteraturanalyse. Seneste artikler: »Lydtekster og auditiv filologi« (2013) og »At møde litteraturen i dens materielle form. Boghistorie« (sammen med Krista Stinne Greve Rasmussen, 2014).

Personregister

Registeret, der er udarbejdet af stud.mag. Cecilie Kirchhoff, omfatter historiske personer nævnt på siderne 7-257, dog med overspringlelse af litteraturlisterne efter hvert kapitel. Også personnavne, der indgår i citater og bogtitler, er medtaget. Islændinge alfabetiseres efter fornavn. Dobbelt efternavne uden bindestreg har som regel fået dobbelt indførsel.

- Afzelius, Arvid August 54, 55,
 120
d'Alembert, Jean le Rond 32
Alexander I, kejser af Rusland 58
Almqvist, Carl Jonas Love 116 f.,
 118, 122
Amburger, Erik 59
Andersen, Per Thomas 180, 192
Andersen, Tryggve 179
Arndt, Wilhelm 61
Arnim, Achim von 50
Arwidsson, A.I. 55, 57
Asbjørnsen, Peter Christen 170,
 174-183, 184
Assmann, Aleida 102 f.
Athenaios 169
Atterbom, Per Daniel Amadeus
 120 f., 122-124
Bang, Herman 257
Barwell, Graham 143
Bédier, Joseph 31
Bein, Thomas 35
Beißner, Friedrich 23
Bellman, Carl Michael 105, 108, 109,
 110 f.
Benecke, G.F. 22
Berg, Ruben G:son 121
Berger, Günter 31
Berners-Lee, Tim 142
Berrie, Phillip 143
Bethmann, L. 50
Beyer, Edvard 191 f.
Birkeland, Bjarte 203
Birkelund, Palle 86, 89
Bjerring-Hansen, Jens 173, 188
Bjorvand Bjørkøy, Aasta Marie 7, 11,
 165, 187-223, 254
Björck, Staffan 99
Björklund, Jan 245
Bjørkøy, Aasta Marie Bjorvand 7, 11,
 165, 187-223, 254
Bjørnson, Bjørnstjerne 171, 174, 184,
 191, 254

- Blum, Rudolf 74, 76, 77, 78, 79, 84, 85
 Bolland, Jean 46
 Bowers, Fredson 28 f.
 Box, Sarah 243
 Brahe, Per 57
 Bratjev, V.S. 59
 Bredsdorff, Elias 171
 Breisach, Ernst 46, 52
 Brentano, Clemens von 50
 Brial, Dom 52
 Bring, Samuel E. 55
 Brinkman, Herman 99
 Broomé, Bertil 115
 Brown, Michelle P. 79, 85
 Bruhns, Svend 83, 84, 93
 Brynjólfur Sveinsson 227
 Bull, Francis 184, 191
 Bumke, Joachim 35
 Bunge, Friedrich Georg von 60, 61
 Burke, Peter 78, 81, 83, 91
 Burman, Lars 116
 de Bury, Richard 86
 Bündinger, Max 62
 Byström, Olof 108
 Bäckvall, Maja 12, 224-239, 254
 Böhmer, J.F. 50
- Caprino, Ivo 210
 Cerquiglini, Bernard 35
 Christensen Teilmann, Peter 144, 155 f., 256
 Clanchy, M.T. 81
 Collett, Camilla 165, 184, 191
 Collin, Hans Samuel 55
 Cotton, Robert Bruce 53
 Cousin, Victor 30
 Creutz, Gustaf Philip 106
 Curtius, Ernst Robert 118
- Dahl, Per 14, 36
 Dahlström, Mats 72, 73, 76, 78, 80, 84, 136, 150
- Dale Spørck, Bjørg 194
 Dalin, Olof von 106
 Darnton, Robert 155
 Dass, Petter 165
 Davis Jr., Donald G. 74
 Derrida, Jacques 192
 Diderot, Denis 32, 82, 110
 Dieterich, Heinrich 58
 Dingstad, Ståle 7, 11, 162-186, 187, 190, 254
 DuRietz, Rolf E. 150
 Duun, Olav 11, 189, 191, 200-204, 220, 254
 Duval, Frédéric 22
 Dvorák, Antonín 62
 Dzwonkowski, Adam 183
- Eggert, Paul 30, 143, 154
 Egner, Thorbjørn 11, 189, 191, 208-214, 220, 254
 Eisenstein, Elizabeth L. 80, 81
 Ek, Ingrid 107
 Ek, Sverker 107
 Elmquist, Adolph Frederik 173
 St. Erik 55
 Ernst, Wolfgang 103
 Espagne, Michel 30, 32
 Evensen, Nina 194
 Ewald, Johannes 257
- Fahlcrantz, Christian Erik 117-120
 Fant, Erik Mikael 54 f.
 Faulkes, Anthony 224, 225, 227, 235, 236
 Finnur Jónsson 224, 225, 230, 233, 235, 237
 Fischer, Otto 115
 Flodström, Anders 244
 Foucault, Michel 70 f., 113
 Frederik III, konge af Danmark 88
 Fromm, Hans 19, 21
 Færden, Engebret 179

PERSONREGISTER

- Gabler, Hans Walter 26, 27, 99
Ganz, Peter F. 19
Garborg, Arne 184, 191
de la Gardie, Magnus Gabriel 227
Geijer, Erik Gustaf 54 f., 111 f., 114,
 120
Gellner, Ernest 43
Genette, Gérard 170, 190
Gervais, Bertrand 134–136, 137 f.,
 145 f., 149
Giuliani, Luigi 99
Gjefsen, Truls 178, 180, 182
Goedeke, Karl 23, 24
Goethe, Johann Wolfgang von 15 f.,
 23, 24, 26, 118, 169, 255
Goldschmidt, Meir Aron 257
Grandell, Jens 255
Grape, Anders 227, 228, 229, 230,
 232, 233, 234, 237, 238
Greetham, D.C. 76
Greg, Walter 28, 29
Grésillon, Almuth 30, 34
Greve Rasmussen, Krista Stinne 10,
 130–161, 256, 257
Grimm, Jacob 22, 50, 175, 182
Grimm, Wilhelm 22, 50, 175, 182
Grímur Jónsson Thorkelin 53
Grundmann, Herbert 50
Grundtvig, Nikolaj Frederik Severin
 14, 131 f., 141, 148, 150, 151, 152,
 156, 257
Grönblad, Edvard 57
Gude, Ingeborg 210
Guizot, François 52
Guldberg, Carl August 183
Gumbrecht, Hans Ulrich 31, 32, 102,
 113
Gustav I Vasa, konge af Sverige 55,
 100
Gutenberg, Johann 82, 154
Gyllenborg, Gustaf Fredrik 106
Göransson, Johan 228 f., 230, 236–238
Hagen, Friedrich Heinrich von der
 21
Halvorsen, J.B. 173
Hammarskjöld, Lorenzo 108, 111 f.,
 114, 119
Hamsun, Knut 163 f., 165, 191, 196,
 254
Hamsun, Leif 164
Hanka, Václav 61 f.
Hansen, Maurits Christopher 172 f.,
 190 f.
Hanson, Peter Treschow 173
Hansson, Sven G. 106
Haréau, B. 51
Hartmann von Aue 20, 36
Hauge, Olav H. 11, 189, 191,
 214–217, 220
Haugen, Odd Einar 246, 247, 248,
 253
Hausen, Reinhold 57
Hay, Louis 33
Hegel, Frederik V. 181, 183
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 43,
 162, 184
Heimir Pálsson 236
Henrik af Letland 61
Henrikson, Paula 7, 10, 45, 97–129,
 166, 219, 255
Herder, Johann Gottfried von 23,
 43, 57
Hermansson, Gunilla 116
Hicks, Diana 243
Hildebrand, Bengt 118
Hill, W. Speed 28
Hillbom, Gunnar 108
Hillesund, Terje 143
Hinman, Charlton 197
Hjelm-Milczyn, Greta 99
Hobsbawm, Eric 43
Hoel, Sigurd 174
Hofmo, Gunvor 11, 189, 191,
 217–219

- Holberg, Ludvig 132, 155, 165, 166,
256
- Holtsmark, Anne 234, 237
- Hooper-Greenhill, Eilean 86, 88, 89
- Horats 18
- Horne, Helga 179
- Houm, Philip 191
- Hroth, Miroslav 43
- Hulle, Dirk Van 45, 99
- Hunger, Ulrich 21
- Hurlebusch, Klaus 24, 25
- Höijer, Benjamin 115
- Höijer, Joseph Otto 115
- Hölderlin, Friedrich 16
- Haarberg, Jon 167
- Ibsen, Henrik 137, 165, 166, 167,
174, 175, 179, 184, 187, 191, 198,
252, 254, 257
- Isidor af Sevilla 79
- Jacobsen, J.P. 257
- Jaffé, P. 50
- Janota, Johannes 21
- Janss, Christian 7, 99, 167
- Jean Paul (Friedrich Richter) 119, 123
- Jelsbak, Torben 173, 188
- Jensen, Lotte 45, 99
- Jochum, Uwe 70, 72, 74, 77, 79, 80,
81, 82, 85, 86 f., 88, 89
- Johannes Døberen 61
- Jón Helgason 234, 237
- Jón Sigurðson 231
- Jongbloed, Ben 242
- Jonsson, Bengt R. 120
- Jordheim, Helge 169
- Joyce, James 16
- Jurt, Joseph 33
- Juusten, Paul 56
- Järta, Hans 118
- Kafka, Franz 16
- Kallimachos 76-78
- Kallstenius, Gottfrid 234
- Karamzin, Nikolaj 58
- Karlsen, Ole 217
- Katarina II, kejserinde af Rusland 57
- Kellgren, Johan Henric 105-107, 109,
110, 111, 112
- Kielland, Alexander 165
- Kierkegaard, Søren 131 f., 141, 149,
151, 152, 156, 162, 184, 252, 254,
257
- Kleberg, Lars 99
- Klinge, Matti 57
- Knapas, Rainer 9, 42-67, 255
- Kolding Nielsen, Erland 66
- Kolk, Rainer 21, 22
- Kondrup, Johnny 7, 14, 68 f., 73, 132,
144, 156, 189, 246, 247, 248, 253,
257
- Koselleck, Reinhart 15, 104
- Kramer, Johannes 31
- Kranz, Dieter 26
- Krogvig, Anders 176, 179
- Krohn, Rüdiger 121
- Kromann & Münter, advokatfirma
252
- Kuhn, Dorothea 15
- Lachmann, Karl 9, 18-25, 25 f., 29,
30 f., 34 f., 36, 51
- Lange, Hans Ostenfeld 90
- Langebek, Jacob 53
- Lanjala, Mirjam 253
- Larsen, Svend 92
- Laufer, Roger 30
- Lebrave, Jean-Louis 30, 32
- Leerssen, Joep 45, 99, 100, 116
- Leibniz, Gottfried Wilhelm 89
- Leine, Kim 164
- Lengblom, Christian 107
- Lenngren, Petter 106
- Lerner, Fred 69, 75, 86, 89

PERSONREGISTER

- Lernout, Geert 33, 34, 99
Lessing, Gotthold Ephraim 23, 35, 110
Lichatjev, D.S. 57
Liestøl, Gunnar 135
Liestøl, Knut 176, 179
Liljegren, J.G. 55
Lindberg, Bo 99
Lindblom, Jakob Axelsson 117
Lindroth, Sten 99
Ljunggren, Gustaf 111
Lundstad, O.C. 179
Luther, Martin 23, 89 f.
Lutz-Hensel, Magdalene 19
Lvov, Nikolaj 57
Lysander, Albert 122
Løkke, Jakob 175
Lönnrot, Elias 56
- Macfarlane, Robert 123
Malm, Mats 80, 124
Mangen, Anne 139, 140, 149
Mann, Klaus 255
Masaryk, Tomás 62
Mathijsen, Marita 99
St. Maurus 46
Mazzeo, Tilar J. 123
McGann, Jerome J. 101, 170, 195, 196
McKenzie, Donald F. 70, 173 f.
McKerrow, Ronald B. 27 f., 29
Michel, Francisque 52
Miočević, Ljubica 118
Moe, Jørgen 170, 174, 175, 176, 178,
 180-182
Moe, Moltke 176, 179, 181, 183
Mone, Franz Joseph 21
Montaigne, Michel de 80
Montesquieu, Charles-Louis de 32
Moore, Thomas 119
Mordhorst, Camilla 87, 88
Munch, Peter Andreas 174, 183
Muncker, Franz 23
Muratori, Ludovico Antonio 45 f.
- Musin-Pusjkin, Aleksej 58
Mykle, Agnar 220
Myller, Christoph Heinrich 51
Müller, Hans-Harald 23 f., 25
Möbius, Theodor 232
Mårtensson, Lasse 236
- Napoleon I, kejser af Frankrig 43,
 49, 58
Nashe, Thomas 27
Naudé, Gabriel 90 f.
Nedreaas, Torborg 191
Nelson, Ted H. 141, 143
Neuber, Wolfgang 20
Nielsen, Erland Kolding 66
Nielsen, Jakob 142
Nielsen, Klaus 14, 257
Nietzsche, Friedrich 149
Nikolaj I, kejser af Rusland 49, 59
Novikov, Nikolaj 57
Nutt-Kofoth, Rüdiger 7, 16, 17, 20,
 36, 99, 169
Nyblom, Carl Rupert 118
- Obereit, Jacob Hermann 51
Oellers, Norbert 23
Ong, Walter J. 81
Otáhal, Milan 62
Overgaard, Marianne 253
- Palacký, Frantisek 62
Palmlad, Vilhelm Fredrik 108, 111,
 121, 123
Pascal, Blaise 30 f.
Pertz, G.H. 50
Peter I, kejser af Rusland 57
Petersen, Henrik 163
Petri, Laurentius 55
Petri, Olaus 55
Piper, Andrew 103, 121 f.
Plachta, Bodo 7, 9, 14, 15-41, 99, 169,
 255

- Porthan, H.G. 56
 Proust, Marcel 16, 32
 Paasche, Stina 191
 Rafn, Carl Christian 54
 Rask, Rasmus 12, 54, 229-231, 235,
 236
 Rasmussen, Krista Stinne Greve 10,
 130-161, 256, 257
 Regnér, Gustaf 107
 Renard, Jean 31
 Resen, Peder Hansen 227, 228, 237
 Richter, Jean Paul Friedrich 119, 123
 Rigney, Ann 103
 Robinson, Peter 99, 154, 157 f.
 Roloff, Hans-Gert 34
 Romberg, Bertil 116
 Rosenstein, Nils von 106 f.
 Rousseau, Jean-Jacques 110
 Rudbeck, Olof 100, 228
 Rumjantsev, Nikolaj Petrovitj 59
 Röhl, Magnus 118
- Saint-Simon, Henri de 31
 Sandel, Cora 189, 191, 194, 220, 254
 Sandemose, Aksel 189, 191, 219, 220
 Sandmo, Erling 169
 Santesson, Carl 118, 119
 Savigny, Carl von 51
 Schacht, Sigrid 89, 91, 92, 93
 Scherer, Wilhelm 34
 Schiller, Friedrich von 23, 24
 Schirren, Carl 60 f.
 Schlyter, Carl Johan 55
 Schlözer, August Ludwig 58
 Schröder, Johan Henrik 55
 Schubert, Martin 31
 Schück, Henrik 100, 114
 Schwach, Conrad Nikolai 173
 Seuffert, Bernhard 24
 Shakespeare, William 16, 26, 110, 149
 Shillingsburg, Peter L. 26, 29, 154 f.,
 156
- Silfverstolpe, Gustaf Abraham 107
 Simm, Hans-Joachim 23
 Sivertsen, Gunnar 12, 240-253, 256
 Sjtjerbatov, Michail 57
 Skouvig, Laura 10, 68-96, 256
 Skram, Amalie 165, 191
 Smetana, Bedrich 62
 Smith, Anthony D. 43
 Snorri Sturluson 12, 224, 225, 231,
 236
 Solberg, Olav 176
 Sondén, Per Adolf 108, 123
 Speed Hill, W. 28
 Spørck, Bjørg Dale 194
 Stackmann, Karl 20, 31
 Stagnelius, Erik Johan 114
 Staikos, Konstantinos 74, 79, 86
 Steding, Sören A. 157
 Steffens, Henrich 257
 Stein, Karl von 49
 Stenhammar, Johan 107
 Stephanius, Stephanus Johannes 227
 Stiernhielm, Georg 100
 Strohschneider, Friedrich 17
 Subačius, Paulius V. 99
 Sundström, Gun-Britt 220
 Suphan, Bernhard 23
 Svedjedal, Johan 98, 118, 124, 197
 Sveinbjörn Egilsson 231
 Söderlund, Petra 108, 157
- Tanselle, Thomas 100 f.
 Tatisjtjev, Vasilij 57
 Tegnér, Esaias 54, 118
 Teilmann, Peter Christensen 144,
 155 f., 256
 Theunissen, Michael 162
 Thomassen, Einar 192
 Thorell, Olof 234
 Thorkelin, Grímur Jónsson 53
 Thulstrup, Niels 162
 Thaasen, J.E. 175

PERSONREGISTER

- Tieck, Ludwig 121
Tiffin, Chris 143
Topelius, Zacharias 255
Torild, Thomas 111 f., 114
Torstendahl, Rolf 99
Treschow Hanson, Peter 173
- Undset, Sigrid 191
Uvarov, Nikolaj 59
- Van Hulle, Dirk 45, 99
Verelius, Olov 228
Vergil 110
Vesaas, Tarjei 11, 189, 191, 204-208,
 220, 254
Vidén, Gunhild 246, 247, 248, 253
Villemarqué, Théodore Hersart de 52
Vold, Jan Erik 214, 217 f.
Vollhardt, Peter 17
Voltaire, François de 32
- Waitz, G. 50
Wallenberg, Alice 99
Wallenberg, Knut 99
- Wallmark, Per Adam 109
Wardrip-Fruin, Noah 141
Weigel, Harald 18
Weill, Stine 54
Weimar, Klaus 22
Weitemeyer, Mogens 72 f., 75
Werenskiold, Erik 174
Wergeland, Henrik 165, 166, 174, 191
Werner, Klaus 32
Wessel, Johan Herman 165
Wiegand, Wayne A. 74
Wiger, Ellen 198
Wilken, Ernst 232
Windfuhr, Manfred 22
Winsnes, Sigurd 191, 208
Witkowski, Georg 20
Wretö, Tore 98
Wägenbaur, Birgit 21
- Zeller, Hans 25, 26, 29, 36
- Ørstavik, Hanne 254
- Aasen, Ivar 174, 178, 179